

Р.Б. СУЛЕЙМЕНОВ АТЫНДАҒЫ ШЫҒЫСТАНУ ИНСТИТУТЫ
R.B. SULEIMENOV INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ ИМЕНИ Р.Б. СУЛЕЙМЕНОВА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫСТАНУ ҒЫЛЫМЫ

№ 2 (4), 2023

Р.Б. СҮЛЕЙМЕНОВ АТЫНДАҒЫ ШЫҒЫСТАНУ ИНСТИТУТЫ

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ШЫҒЫСТАНУ ҒЫЛЫМЫ**
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ
№2 (4)

2023

ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ ИМЕНИ Р.Б. СУЛЕЙМЕНОВА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ШЫҒЫСТАНУ ҒЫЛЫМЫ
(КАЗАХСТАНСКОЕ ВОСТОКОВЕДЕНИЕ)

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
№2(4)

2023

R.B. SULEIMENOV INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ
ШЫҒЫСТАНУ ҒЫЛЫМЫ**
(KAZAKHSTAN ORIENTALIST SCIENCE)

SCIENTIFIC JOURNAL
№2(4)

2023

Ғылыми журнал

**Журнал 2022 жылдан
бері шығады**

**Құрылтайшы және
баспагер:**

Р.Б. Сүлейменов
атындағы Шығыстану
институты

**Редакция мен
баспагер мекен
жайы:**

Заңды мекен жайы:
Қазақстан, Алматы қ.,
Шевченко к-сі 28,
050010

Нақты мекен жайы:
Қазақстан, Алматы қ.,
Құрманғазы к-сі 29,
050010

**Журнал Қазақстан
Республикасы
Ақпарат және
қоғамдық даму
министрлігінде 2021
жылдың 16
тамызында тіркелген,
куәлік
№KZ54VPY00039118**

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫСТАНУ ҒЫЛЫМЫ»
№2(4), 2023**

Бас редактор:

Мәсімханұлы Дүкен, филология
ғылымдарының докторы, профессор, Р.Б. Сүлейменов
атындағы Шығыстану институтының бас директоры
(Алматы, Қазақстан)

Ғылыми редактор:

Байдаров Еркін Ұланұлы, философия
ғылымдарының кандидаты, доцент, Р.Б. Сүлейменов
атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми
қызметкері, (Алматы, Қазақстан)

Жауапты редактор:

Белғожа Ернұр Қуатұлы, тарих ғылымдарының
кандидаты, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану
институтының ғалым-хатшысы (Алматы, Қазақстан)

Научный журнал

**Журнал издается с
2022 года**

**Учредитель и
издатель:**

Институт
востоковедения имени
Р.Б. Сулейменова

**Адрес редакции и
учредителя:**

Юридический адрес:
Казахстан г. Алматы,
ул. Шевченко 28,
050010

Фактический адрес:
Казахстан, г. Алматы,
ул. Курмангазы 29,
050010

**Журнал
зарегистрирован в
Министерстве
информации и
общественного
развития Республики
Казахстан от 16
августа 2021 года,
свидетельство
№KZ54VPY00039118**

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫСТАНУ
ҒЫЛЫМЫ»
№2(4), 2023**

Главный редактор:

Масимханулы Дукен, доктор
филологических наук, генеральный
директор Института востоковедения
имени Р.Б. Сулейменова (Алматы,
Казахстан)

Научный редактор:

Байдаров Еркин Уланович,
кандидат философских наук, доцент,
ведущий научный сотрудник Института
востоковедения имени Р.Б. Сулейменова
(Алматы, Казахстан)

Ответственный редактор:

Белгожа Ернур Куатулы,
кандидат исторических наук, ученый-
секретарь Института востоковедения
имени Р.Б. Сулейменова (Алматы,
Казахстан)

Scientific journal

**The journal has been
published since 2022**

Founder and publisher:

R.B. Suleimenov
Institute of Oriental
Studies

**Editorial office and
founder address:**

Legal address:
Kazakhstan Almaty,
st. Shevchenko 28,
050010

Actual address:
Kazakhstan, Almaty,
st. Kurmangazy 29,
050010

**The journal was
registered with the
Ministry of
Information and Public
Development of the
Republic of
Kazakhstan on August
16, 2021, certificate no.
KZ54VPY00039118**

**«ҚАЗАҚСТАННЫҢ ШЫҒЫСТАНУ ҒЫЛЫМЫ»
№2(4), 2023**

Chief Editor:

Duken Masimkhanuly, Doctor of Philology, General
Director of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental
Studies (Almaty, Kazakhstan)

Scientific editor:

Yerkin Baidarov, Candidate of Philosophical Sciences,
Associate Professor, Leading Researcher at the R.B.
Suleimenov Institute of Oriental Studies (Almaty,
Kazakhstan)

Responsible editor:

Yernur Belgozha, Candidate of Historical Sciences,
Scientific Secretary of the R.B. Suleimenov Institute of
Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan)

Редакциялық алқа:

Бас редактор:

Мәсімханұлы Дүкен, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының бас директоры, филология ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Ғылыми редактор:

Байдаров Еркін Ұланұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми қызметкері, философия ғылымдарының кандидаты, доцент (Алматы, Қазақстан)

Редакция алқасының мүшелері:

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты Республикалық тарихи материалдарды зерттеу ақпараттық орталығының директоры, ҚР ҰҒА корреспондент-мүшесі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Каримова Рисалат-Биби Усмановна, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының Ұйғыртану орталығының жетекшісі, тарих ғылымдарының докторы, доцент (Алматы, Қазақстан)

Ким Герман Николаевич, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Азия зерттеулер институтының директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Мұқаметханұлы Нәбижан, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Қазіргі заманғы Қытайды зерттеу орталығының директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының бас ғылыми қызметкері, «Астана» халықаралық ғылыми кешенінің Қытай және Азия зерттеулер орталығының жетекшісі, саяси ғылымдарының докторы, профессор (Алматы, Қазақстан)

Дүйсен Ғалымжан Мұстахимұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты бас директорының ғылым жөніндегі орынбасары, экономика ғылымдарының докторы, доцент (Алматы, Қазақстан)

Томохико Уяма, Хоккайдо университетінің Славян зерттеулер орталығының профессоры, PhD (Саппоро, Жапония)

Чэн Ян, Шанхай жаһандық басқару және аймақтық зерттеулер академиясының атқарушы президенті, Шанхай халықаралық зерттеулер университетінің профессоры, PhD (Шанхай, Қытай)

Ли Джу-Юп, Торонто университетінің профессоры, PhD (Торонто, Канада)

Зия-Ул-Хак Мухамед, Исламабад халықаралық ислам университетінің Исламтану институтының бас директоры, профессор (Исламабад, Пәкістан)

Атабаки Тоуредж, Нидерланды Корольдігі Өнер және ғылым академиясының Халықаралық әлеуметтік тарих институтының профессоры, PhD, (Амстердам, Нидерланды)

Николаева Камила Сергеевна, Ташкент мемлекеттік шығыстану университеті, Қытай тарихы, мәдениет, саясат және экономика кафедрасының меңгерушісі, саясаттану ғылымдарының кандидаты (Ташкент, Өзбекстан)

Масабаев Қанат Ізімұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты бас директорының стратегиялық даму және халықаралық байланыстар жөніндегі орынбасары (Алматы, Қазақстан)

Жауапты редактор:

Белғожа Ернұр Қуатұлы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының ғалым хатшысы, тарих ғылымдарының кандидаты (Алматы Қазақстан)

Техникалық редактор:

Тұрлығожаева Алтынгүл Дүйсенқызы, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының қоғаммен байланыс жөніндегі маманы (Алматы, Қазақстан)

Редакционная коллегия:

Главный редактор:

Масимханулы Дукен, Генеральный директор Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, доктор филологических наук, профессор (Алматы, Казахстан)

Научный редактор:

Байдаров Еркин Уланович, ведущий научный сотрудник Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, кандидат философских наук, доцент (Алматы, Казахстан)

Члены редколлегии:

Абусеитова Меруерт Хуатовна, директор Республиканского информационного центра по изучению исторических материалов при Институте востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК (Алматы, Казахстан)

Каримова Рисалат-Биби Усмановна, руководитель Центра уйгуроведения Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, доктор исторических наук, доцент (Алматы, Казахстан)

Ким Герман Николаевич, директор Института азиатских исследований КазНУ им. Аль-Фараби, доктор исторических наук, профессор (Алматы, Казахстан)

Набижан Мукаметханулы, директор Центра исследований современного Китая КазНУ им. Аль-Фараби, доктор исторических наук, профессор (Алматы, Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна, главный научный сотрудник Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, руководитель Центра Китайских и Азиатских исследований Международного научного комплекса Астана, доктор политических наук, профессор (Алматы, Казахстан)

Дуйсен Галымжан Мустахимулы, заместитель генерального директора по науке Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, доктор экономических наук, доцент (Алматы, Казахстан)

Томохико Уяма, профессор Центра славянских исследований при Университете Хоккайдо, PhD (Саппоро, Япония)

Чэн Ян, PhD, профессор, Исполнительный президент Шанхайской академии глобального управления и региональных исследований Шанхайского университета международных исследований (Шанхай, Китай)

Ли Джун-Юн, PhD, профессор Университета Торонто (Торонто, Канада)

Зия-Ул-Хак Мухамед, Генеральный директор Института исламских исследований Международного исламского университета, профессор (Исламабад, Пакистан)

Атабаки Тоурадж, PhD, профессор Международного института социальной истории Королевской академии искусств и наук Нидерландов (Амстердам, Нидерланды)

Николаева Камила Сергеевна, Ташкентский государственный университет востоковедения, заведующая кафедрой Истории, культуры, политики и экономики Китая, кандидат политических наук (Ташкент, Узбекистан)

Масабаев Канат Изимович, заместитель генерального директора по стратегическому развитию и международным связям Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова (Алматы, Казахстан)

Ответственный редактор:

Белгожа Ернур Куатулы, ученый секретарь Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, кандидат исторических наук (Алматы, Казахстан)

Технический редактор:

Турлыгожаева Алтыnguль Дуйсеновна, специалист по связям с общественностью Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова (Алматы, Казахстан)

Editorial Board:

Editor-in-Chief:

Masimkhanuly Duken, General Director of R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Philology, Professor (Almaty, Kazakhstan)

Science Editor:

Baidarov Yerkin, Leading Researcher of R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan)

Members of the Editorial Board:

Abuseitova Meruert, Director of the Republican Information Center for the Study of Historical Materials of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan (Almaty, Kazakhstan)

Karimova Risalat-Bibi, Head of the Uighur Studies Center of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan)

Kim German, Director of the Institute of Asian Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Historical Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan)

Nabizhan Mukhametkhanuly, Director of the Center for Studies of Modern China of Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Historical Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana, Chief researcher of the Institute of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Head of the Center for Chinese and Asian Studies of the International Scientific Complex Astana, Doctor of Political Sciences, Professor (Almaty, Kazakhstan)

Duisen Galymzhan, Deputy Director General for Science of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Economics, Associate Professor (Almaty, Kazakhstan)

Tomohiko Uyama, Professor of the Slavic-Eurasian Research Center at Hokkaido University, PhD (Sapporo, Japan)

Cheng Yang, Executive President в Shanghai Academy of Global Governance and Area Studies, Shanghai International Studies University, PhD, Professor (Shanghai, China)

Lee Joo-Yup, Professor of the University of Toronto, PhD (Toronto, Canada)

Zia-Ul-Haq Mohammed, General Director of the Institute of Islamic Studies of the International Islamic University, Professor (Islamabad, Pakistan)

Atabaki Touraj, Professor at the International Institute for Social History of the Royal Academy of Arts and Sciences of the Netherlands, PhD (Amsterdam, the Netherlands)

Nikolaeva Kamilla, Head of the Department of Chinese History, Culture, Politics and Economics of the Tashkent State University of Oriental Studies, Candidate of Political Sciences (Tashkent, Uzbekistan)

Masabaev Kanat, Deputy Director for Strategic Development and International Relations of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan)

Responsible editor:

Belgozha Yernur, Scientific Secretary of the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Candidate of Historical Sciences (Almaty, Kazakhstan)

Technical editor:

Turlygozhayeva Altyngul, Public Relations Specialist at the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Almaty, Kazakhstan)

МАЗМҰНЫ

Алғысөз	15
<i>Мәсімханұлы Д., Ердашова А.</i> Қытай халқының мифологиясындағы айдаһар тұлғаларының түрлері.....	21
<i>Кәрімова Р.О.</i> Орталық Азияның ортағасырлық Түркі мемлекеттерінің мәдениеті туралы.....	25
<i>Мұқаметханұлы Н., Хамарова Ж.</i> Қазақстан мен Қытай арасындағы басылымдар алмасудың дамуына талдау.....	35
<i>Батырхан Б.Ш., Чокатова А.М.</i> Ирандық ұлттық болмысты жаңғыртудағы әдеби эпостардың рөлі.....	45
<i>Табынбаева З.С.</i> Ортағасырлық жазба деректерге негізделген Шығыс-Батыс қатынастарының тарихы.....	50
<i>Омарова М.</i> Орталық Азияның Қытай үшін маңызын зерттеудегі геосаяси көзқарас.....	56
<i>Амадо, Дж.Т.Р., Альмейда Х.Б. де-кіши.</i> Тайцзицун: қазіргі синологиялық зерттеулер шеңберінде оның дәстүрлі қытайлық жекпе-жек өнері ретіндегі маңызын зерттеу.....	64
<i>Сайкенева Д.К.</i> Түркі және қытай мәдениетіндегі ана болу кезеңдегі ережелер мен тыйымдарды мысалға ала отырып, «өзіндік» және «бөтен» кеңістіктің әртүрлі аспектілері.....	71
<i>Сабыров А.</i> «Жұмсақ күштің» концептуалдық негіздері және оны пайдаланудағы қазақстанның мүмкіндіктері.....	77
<i>Шамитдинова Д.</i> Сопы Аллаярдың діни-философиялық көзқарастары.....	86
<i>Кенесхан Н.</i> Шанхай ынтымақтастық ұйымының кеңею үдерісіне талдау.....	94
<i>Авторлар туралы мәліметтер</i>	107

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Предисловие</i>	15
<i>Масимханулы Д., Ердашова А.</i> Концепт дракона в мифологии народа Китая.....	21
<i>Каримова Р.У.</i> О культуре средневековых Тюркских государств Центральной Азии.....	25
<i>Мукаметханулы Н., Хамарова Ж.</i> Анализ развития обмена публикациями между Казахстаном и Китаем.....	35
<i>Батырхан Б.Ш., Чокатова А.М</i> Роль литературного эпоса в возрождении иранской национальной идентичности.....	45
<i>Табынбаева З.С.</i> История взаимоотношений Восток-Запад на основе средневековых письменных источников.....	50
<i>Омарова М.</i> Геополитическая перспектива в изучении значения Центральной Азии для Китая.....	56
<i>Амадо Ж.Т. Р., Алмейда Х. Б. де -младший.</i> Тайцзицюань: изучение его значения как традиционного китайского боевого искусства в рамках современных синологических исследований.....	65
<i>Сайкенова Д.К.</i> Разные аспекты «своего» и «чужого» пространство на примере предписаний и запретов в родильный период в тюркской и китайской культуре.....	71
<i>Сабыров А.</i> Концептуальные основы «мягкой силы» и возможности Казахстана в ее использовании.....	77
<i>Д. Шамитдинова.</i> Религиозно-философские взгляды Суфи Аллаяра.....	86
<i>Н. Кенесхан.</i> Анализ процесса расширения Шанхайской организации сотрудничества.....	94
<i>Сведения об авторах</i>	107

CONTENT

Foreword	15
D. Massimkhanuly, A. Yerdashova. The concept of the dragon in the mythology of the Chinese people.....	21
Karimova R.U. On the culture of medieval turkic states in Central Asia.....	25
Mukametkhanuly N., Khamarova Zh. Analysis of the development of publication exchange between Kazakhstan and China.....	35
Batyrkhan B., Chokatova A. The role of literary epics In the revival of Iranian national identity.....	45
Tabynbaeva Z. History of East-West relations based on medieval written sources.....	50
Omarova M. Geopolitical approach to the study of the importance of Central Asia for China.....	56
Amado, G. T. R., Almeida Jr., J. B. de. Tai chi chuan: exploring its significance as a traditional Chinese martial art within contemporary sinological studies.....	65
Saikenova D. Different aspects of "own" and "foreign" space on the example of prescriptions and prohibitions during childbirth in turkic and chinese culture.....	71
Sabyrov A. Conceptual foundations of “soft power” and Kazakhstan’s capabilities in its use.....	80
D. Shamitdinova. Religious and philosophical views of Sufi Allayar.....	86
N. Keneskhan. Analysis of the expansion process of the Shanghai cooperation organization.....	94
Information about autors	107

АЛҒЫСӨЗ

Шығыстану (ориенталистика) – Азия және Солтүстік Африка елдерінің тарихын, экономикасын, тілдерін, этнографиясын, мәдениетін, дінін, философиясын, материалдық және рухани мәдениеттерінің ескерткіштерін кешенді түрде зерттейтін ғылым. Бұл оның негізгі анықтамасы. Дәл осы ғылымды атау үшін «ориенталистика» термині қолданылады, яғни шығыстану ғылымының екінші атауы бар, ол – ориенталистика.

Шығыстану ғылымы өз ішінде мынадай аймақтық салаларға бөлінеді: египтология, семитология, ассириология, арабистика, шумерология, урартология, кумранистика, малаистика, ирантану, түркітану, синология (қытайтану), моңғолтану, үндітану, жапонтану және т.б.

Шығыстану ғылымына Азия мен Солтүстік Африка елдерін іштей салаларға және аймақтарға бөліп қарастыру үрдісі тән. Ол үрдіс бойынша Шығыс елдерінің тарихын, экономикасын, әдебиетін және тілін зерттеуге мамандану, мысалы: шығыстанушы-тарихшы, шығыстанушы-лингвист т.б. Сонымен бірге, Азия мен Солтүстік Африка елдерінің дінін, философиясын, мәдениетін жеке салаларға жіктеп қарастыру. Мысалы, араб елдерінің қазіргі саяси проблемаларына сараптама жасау немесе Қытайдың Орта Азия елдерімен болған экономикалық қатынастарын зерттеу.

Бүгінде шығыстану ғылымының зерттеу аясы кеңейіп, негізгі мақсаты – Шығыстың және Орталық Азия елдерінің, оның ішінде, еліміздің осы уақытқа дейін бұрмаланған тарихын, рухани-мәдени қазынасын терең зерттеп, Шығыстың және Түркі әлемінің әлемдік өркениеттің дамуына қосқан үлесін баршаға нақтылап, анықтап беру болып табылады. Оған қоса, шығыстану ғылымының алдында әртүрлі өркениеттер арасындағы диалогты қалыпты арнаға түсіріп, қазіргі әлемдегі бірқатар маңызды тарихи-мәдени, рухани, саяси және ұлттық проблемалардың әділ шешімін табу міндеті тұр.

Біздің елімізде шығыстану ғылымы саласымен арнайы айналысатын Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі жанындағы Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты бар. Құрылғанына ширек ғасырдан асқан ғылыми орталық Азия мен Солтүстік Африка елдерін, Қазақстан мен Шығыс елдері қарым-қатынасының тарихи-мәдени, әлеуметтік-экономикалық, саяси, діни, сонымен қатар, өркениет және мәдениетаралық қырларына іргелі және қолданбалы негізде жүйелі зерттеулер жүргізіп келеді.

Институтта аталған сала мамандарының үлкен қосыны шоғырланған. Сонымен бірге, Институттың халықаралық байланыс ауқымы да өте кең. Институт ғалымдары әлемнің көптеген елдерінің іргелі ғылыми орталықтарымен, жетекші ғалымдарымен бірге қоян-қолтық жұмыс істеп келеді. Міне осы жағдайдың бәрі Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты алдына үлкен міндет қойып отыр. Ол міндет болса – Институттың өзінің жеке ғылыми басылымын (Хабаршы) шығару.

Осыған байланысты Институт 2022 жылдан бастап «Қазақстанның шығыстану ғылымы» атты журнал шығаруды қолға алды. Журналда отандық және шетелдік белгілі шығыстанушы ғалымдардың, магистранттар мен докторанттардың

шығыстану ғылымының өзекті мәселелеріне, Азия мен Солтүстік Африка елдерінің тарихы мен мәдениетіне, тілі мен әдебиетіне, экономикасы мен ішкі-сыртқы саясатына қатысты, сондай-ақ, Қазақстан мен Шығыс елдері арасындағы тарихи-мәдени, әлеуметтік-экономикалық, саяси, діни байланыстарын қарастырған еңбектері жарияланады. Уақытша, жылына басылымның 2 нөмірін шығару көзделуде.

Журналда жарияланған материалдар ғылыми қауым үшін ғана емес, жалпы оқырмандар үшін де қызықты әрі пайдалы болады деп үміттенеміз. Осы саладағы барлық мамандарды шығармашылық ынтымақтастыққа шақырамыз.

Сіздерден тың да сүбелі еңбектер күтеміз.

Дүкен Мәсімханұлы

Бас редактор, Р.Б.Сүлейменов атындағы
Шығыстану институтының бас директоры,
филология ғылымдарының докторы, профессор.

ПРЕДИСЛОВИЕ

Востоковедение (ориенталистика) – наука, комплексно исследующая историю, экономику, язык, этнографию, культуру, религию, философию, памятники материальной и духовной культуры стран Азии и Северной Африки. Это его основное определение. Для данной науки используется термин «ориенталистика», то есть, это второе название востоковедения.

Внутри востоковедение подразделяется на такие региональные области, как: египтология, семитология, ассириология, арабистика, шумерология, урартология, кумранистика, малаистика, иранистика, тюркология, синология (китаеведение), монголоведение, индология, японистика и т.п.

Востоковедению присущ процесс рассмотрения стран Азии и Северной Африки, изнутри разделив на отрасли и регионы. Исходя из этого, имеются специализации по исследованию истории, экономики, литературы и языка стран Востока, например: историк-востоковед, лингвист-востоковед и др. Наряду с этим, религия, философия, культура стран Азии и Северной Африки рассматриваются, классифицируясь по отдельным отраслям. К примеру, экспертиза по современным политическим проблемам арабских стран или исследование экономических отношений Китая со странами Центральной Азии.

Ныне, ареал исследований востоковедения расширился и основной его целью является углубленное исследование по сей день искаженной истории и духовно-культурных богатств стран Востока и Центральной Азии, в частности, нашей страны, конкретизация и определение вклада Востока и Тюркского мира в развитие мировой цивилизации. А также, перед востоковедением поставлена задача – уравновесить диалог между различными цивилизациями и найти справедливое решение для ряда важных историко-культурных, духовных, политических и национальных проблем современного мира.

В нашей стране есть Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова при Министерстве Науки и высшего образования Республики Казахстан, непосредственно занимающийся востоковедными исследованиями. Научный центр с историей более, чем четверть века, проводит системные фундаментальные и прикладные исследования стран Азии и Северной Африки, историко-культурные, социально-экономические, политические, конфессиональные, а также, цивилизационные и межкультурные аспекты взаимоотношений Казахстана и стран Востока.

В Институте сконцентрирована большая армия востоковедов. Также, масштаб международных связей Института очень широк. Ученые Института тесно работают с крупными научными центрами и ведущими учеными многих стран мира. И все это возлагает на Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова большую задачу – выпуск собственного научного издания (Вестник) Института.

В связи с этим, с 2022 года, Институт приступил к изданию журнала «Казахстанское востоковедение». В журнале будут опубликованы работы отечественных и зарубежных известных ученых, магистрантов и докторантов, посвященные актуальным вопросам востоковедения, в которых рассматриваются история и культура, язык и литература, экономика, внешняя и внутренняя политика

стран Азии и Северной Африки, а также, историко-культурные, социально-экономические, политические, религиозные связи между Казахстаном и странами Востока. Временно будут выпускаться 2 номера издания в год.

Надеемся, что материалы, опубликованные в журнале, будут полезны и интересны не только научному сообществу, но и широкому кругу читателей. Всех специалистов по данной отрасли приглашаем к творческому сотрудничеству.

Ждем от вас оригинальных и интересных работ.

Дукен Масимханулы

Главный редактор, генеральный директор
Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова,
доктор филологических наук, профессор.

FOREWORD

Oriental Studies (Orientalism) is the science comprehensively exploring the history, economy, language, ethnography, culture, religion, philosophy, monuments of the material and spiritual culture of Asia and North Africa. This is the principal definition of it. The term "Orientalism" is used for this science, i.e. it is the second name of oriental studies.

Inside Oriental Studies is subdivided into regional fields such as: Egyptology, Semitology, Assyriology, Arab Studies, Sumerology, Urartology, Qomran Studies, Malay Studies, Iranian Studies, Turkology, Sinology, Mongolian Studies, Indology, Japanese Studies, etc..

Oriental Studies is inherent in the process of looking at the countries of Asia and North Africa by dividing them into branches and regions from inside. Based on this, there are specialisations for the study of the history, economy, literature and language of Eastern countries, for example: orientalist historian, orientalist linguist, etc. At the same time, religion, philosophy and culture of Asian and North African countries are also examined, being classified into separate branches. For example, expertise on contemporary political issues in Arab countries or research on China's economic relations with Central Asian countries.

Today, the area of Oriental studies has expanded and the main objective is to study the distorted history and spiritual and cultural wealth of the Eastern and Central Asian countries, in particular our country, to specify and define the contribution of the East and the Turkic world in the development of the world civilization. In addition, the Oriental studies have the task of counterbalancing the dialogue between different civilizations and finding equitable solutions for a number of important historical, cultural, spiritual, political and national problems of the modern world.

In our country, there is the R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies under the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan is directly engaged in the science of Oriental Studies. The scientific centre with a history of more than a quarter of a century, conducts systematic fundamental and applied research into the countries of Asia and North Africa, historical, cultural, socio-economic, political, confessional, as well as civilizational and intercultural aspects of relations between Kazakhstan and the countries of the East.

The Institute is host a large army of Orientalists. Also, there is a very large scale of international ties of the Institute. The researchers of the Institute work closely with major research centres and leading scientists in many countries of the world. And all this puts on R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies a big task - to publish its own scientific publication (Bulletin) of the Institute.

In this regard, since 2022, the Institute has started to publish the journal "Oriental Science of Kazakhstan". The journal will publish the works of domestic and foreign renowned scientists, undergraduates and doctoral students on current issues of Oriental Studies, which address the history and culture, language and literature, economy, foreign and domestic politics of Asia and North Africa, as well as, historical, cultural, socio-economic, political, religious relations between Kazakhstan and the countries of the East. Temporarily, it will publish two issues a year.

We hope that the materials published in the journal will be useful and interesting not only to the scientific community, but also to a wide range of readers. We invite all specialists in this field to creative cooperation.

We are looking forward to original and significant works from you.

Duken Massimkhanuly

Chief Editor, Director General

R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies,

Doctor of Philological Sciences, Professor.

Масимханулы Д., Ердашова А.

КОНЦЕПТ ДРАКОНА В МИФОЛОГИИ НАРОДА КИТАЯ

Аннотация. В данной статье будет рассмотрено возникновение образа дракона в китайской мифологии, его интерпретация и примеры упоминания в древних мифах. В культуре каждого народа особенное место занимает мифология. Многие образы возникают неслучайно, и в последствии остаются в культуре народа, приобретая новые смыслы. В культуре Китая традиционным символом стал дракон – мифическое существо, которое было наделено определенными чертами, характеристиками и особенным типом внешности. Большинство исследователей склонны находить истоки культа дракона в Китае, откуда он впоследствии распространился по всей Восточной и Юго-Восточной Азии. Самое раннее изображение дракона из мелких речных раковин обнаружено китайскими археологами в провинции Хунань в культурном слое, относящемся к середине V тысячелетия до нашей эры.

Ключевые слова: традиционный символ, мифическое существо, образ дракона

Мәсімханұлы Д., Ердашова А.

ҚЫТАЙ ХАЛҚЫНЫҢ МИФОЛОГИЯСЫНДАҒЫ АЙДАҒАР ТҮЖЫРЫМДАМАСЫ

Аннотация. Бұл мақалада Қытай мифологиясындағы айдаһар бейнесінің пайда болуы, оны түсіндіру және ежелгі мифтерде еске түсіру мысалдары қарастырылады. Әр халықтың мәдениетінде мифология ерекше орын алады. Көптеген бейнелер кездейсоқ пайда болмайды, содан кейін олар жаңа мағыналарға ие бола отырып, халық мәдениетінде қалады. Қытай мәдениетінде айдаһар дәстүрлі символға айналды-белгілі бір қасиеттерге, сипаттамаларға және сыртқы келбеттің ерекше түріне ие болған мифтік жаратылыс. Зерттеушілердің көпшілігі айдаһар культінің шығу тегін Қытайдан табуға бейім, ол кейіннен бүкіл Шығыс және оңтүстік-шығыс Азияға таралды. Хунань провинциясындағы қытай археологтары біздің эрамызға дейінгі V мыңжылдықтың ортасына жататын мәдени қабатта ұсақ өзен қабықтарының айдаһарының алғашқы бейнесін тапты.

Түйін сөздер: дәстүрлі символ, мифтік жаратылыс, айдаһар бейнесі

Massimkhanuly D., Yerdashova A.

THE CONCEPT OF THE DRAGON IN THE MYTHOLOGY OF THE CHINESE PEOPLE

Abstract. This article will examine the emergence of the image of the dragon in Chinese mythology, its interpretation and examples of mention in ancient myths. Mythology occupies a special place in the culture of every nation. Many images do not arise by chance, and subsequently remain in the culture of the people, acquiring new meanings. In Chinese culture, the dragon has become a traditional symbol - a mythical creature that was endowed with certain features, characteristics and a special type of appearance. Most researchers tend to find the origins of the dragon cult in China, from where it subsequently spread throughout East and Southeast Asia. The earliest image of a dragon from small river shells was discovered by

Chinese archaeologists in Hunan province in a cultural layer dating back to the middle of the 5th millennium BC.

Key words: *traditional symbol, mythical creature, dragon image*

Дракон – один из старейших и самых могущественных тотемов животных, символика которого представляет собой огромный спектр черт, особенностей и чувств. В культуре каждого народа большое значение играет мифология. Испокон веков люди старались объяснить происхождение тех или иных природных и общественных явлений, приписывая причину их возникновения мистическим силам и фантастическим животным. Так, например, на территории Китая люди находили скелеты древних животных и не могли установить их принадлежность тому или иному существующему представителю местной фауны. Это послужило предпосылкой возникновению в китайской культуре и, в частности, в мифологии образа дракона.

В представлении китайцев, дракон – это существо, наделенное положительными чертами. В отличие от западной традиции, где дракон – символ зла и опасности, в Китае характерной чертой образа дракона было то, что он совершает добрые и мудрые поступки. А потому со временем (при династии Тан) был издан указ о том, что дракон становится символом императорской власти. Его изображениями украшались императорские халаты. Отличительной чертой являлось наличие пяти когтей на лапах императорского дракона, в то время как у обычных, неимператорских, драконов их число равнялось четырём.

Со временем в китайской культуре и мифологии возник образ злого дракона, что связано с появлением на территории Китая буддизма (до II века н.э.). Произошло смешение существовавших мифов о драконах с буддистскими представлениями о существах-нагах. Считалось, что эти злые создания жили в горах и являлись источником бед. Однако данный образ встречается в мифологии Китая намного реже, чем добрый дракон.

Образ дракона выступает также в качестве мифического предка великих императоров древних времен. Дракон способен к превращениям и может стать невидимым, весной он поднимается на небеса, а осенью прячется в водных глубинах. Несмотря на то, что драконы часто изображались с крыльями, существовали и бескрылые драконы, которые перемещались по небу при помощи волшебных сил. В отдельных мифах встречается также образ небесного дракона, который охраняет жилища богов и следит за тем, чтобы они не упали. Божественный дракон вызывает ветер и дождь, способствуя плодородию земель. Земной дракон прокладывает русла рек и ручьев. Отвечающий за спрятанные сокровища наблюдает за богатствами, скрытыми от смертных.

Несмотря на смешение различных представлений и верований, внешний облик рассматриваемого существа был единым в рамках всей китайской мифологии. Его тело и шея были похожи на змеиные и покрыты чешуёй, голова была как у лошади, часто с рогами или усами. У дракона маленькие глаза, огромный живот, орлиные когти. Некоторые драконы обладали крыльями. Сочетание характерных черт различных видов животных является свидетельством наследия древнейших анимистических культов, собравшихся воедино в образе мифического существа [4, с.410].

Значимой характеристикой китайских мифов о драконах является классификация существ по различным признакам. Самое частое основание для деления – окрас чешуи: представлены красный, белый, жёлтый, зелёный, золотой, синий, чёрный и, наконец, разноцветный дракон. Согласно зонально-климатической классификации, драконам из различных климатических зон свойственны уникальные характеристики. Например, северным драконам не страшен холод, драконы степи обладают ярким внешним

разнообразием и т.д. Близкой по смыслу классификацией является территориальная классификация, которая делит драконов на Западных (Хуан Лун) и Восточных (Цин Лун), основываясь на их происхождении в мифе. Последняя из наиболее популярных классификаций – абилитивная, то есть различающая драконов, исходя из их способностей. Здесь, к примеру, можно встретить огненного, водяного, земляного дракона. Данные классификации наиболее часто упоминаются в трудах исследователей китайских мифов [2, с.23].

Многие мифологические сюжеты о драконах со временем трансформировались в сказки, поскольку в них присутствуют волшебные предметы. Драконы в китайском понимании являются обладателями символа морских сокровищ – волшебной жемчужины. Считалось, что она наделена невероятной волшебной силой, и способна преумножить все, к чему прикоснется. В мифах упоминается, что этот волшебный предмет дракон прятал во рту или в складках кожи, иногда жемчужина висела у него на шее [1, с.96]. Например, в мифе «Война Жёлтого императора с Чи-ю» рассказывается, как у императора выкрали чёрную жемчужину, которая была найдена в густой траве. С помощью хитрости одна из дочерей Чжэнь, по имени Мэн-ши, заполучила жемчужину, но в страхе быть пойманной богами она проглотила сокровище, «прыгнула в реку Миньчуань и превратилась в чудище с телом дракона и лошадиной головой, которое назвали Цисян – Удивительная внешность» [5, с.49]. В данном мифе встречается также описание дракона и его действий – в Главе 2 «Война Жёлтого императора с Чи-ю» рассказывается о битве войска Хуанди с Медноголовым Чи-ю. В той битве император использовал различные тактические ходы, чтобы сохранить воинов и победить противника, на чьей стороне были злые духи. Сторонники Чи-ю обладали невероятной силой и издавали пугающие звуки, которые заманивали и губили людей, слышавших их. У императора же был волшебный дракон по имени Инлун. Согласно описанию, у него было два крыла, он жил на южном склоне горы Сюнлитуцюшань и управлял водами и дождём. Император узнал, что злые духи на стороне Чи-ю больше всего боятся рёва дракона, а потому призвал Инлуна на поле битвы. Кроме того, Медноголовый Чи-ю напустил туман, чтобы легче одолеть императорское войско, но прилетел дракон и поднялся в небеса, после чего пошёл небывалой силы дождь. Туман рассеялся, а Инлун издал такой рёв, что Чи-ю и его войско в ужасе не могли и пошевелиться. Так в мифе изображается дракон, добрыми и благородными поступками спасший императора и его войско от Чи-ю и злых духов [5, с.58].

Другие сюжеты повествуют о девяти сыновьях дракона, которые различаются по внешности, силе и функциям, которые выполняют. Девять существ помогают людям и покровительствуют разным ремеслам и талантам. Первый сын дракона оберегает народ от недоброжелателей, второй помогает музыкантам совершенствоваться в игре на музыкальных инструментах, третий дарит богатство и радость, четвертый помогает воинам в бою, пятый защищает от пожаров, шестой – от зла, седьмой обладает самой могущественной силой, а потому помогает человеку стать мудрецом и получить знания из древних книг, восьмой укрепляет памятники, а девятый способствует общению с высшими силами [3, с. 14-15].

Китайские мифы о драконах своеобразны, они отличаются от мифов и представлений в западной традиции. Дракон в Поднебесной – символ спокойствия и мудрости, императорской власти и силы. Мифологические образы драконов находят отражение в современном мире: в архитектуре, скульптуре, изобразительном искусстве, литературе. Образ дракона вышел за пределы мифологии и стал символом всего Китая. Сейчас практически в каждой семье китайца можно увидеть тот или иной атрибут, часть интерьера с изображением дракона, ведь считается, что он приносит в дом счастье и благополучие [1, с.99]. Буддисты говорили, что люди больше верят в существование

драконов, чем богов, поскольку часто их видят, – ведь почти в каждом облаке при желании можно различить хвост змеи или огромную безобразную голову, посчитав, что она принадлежит дракону [4, с.410].

Выводы. Таким образом, мы выяснили, что дракон занимает очень важное место в китайской культуре и мифологии. На протяжении веков это мифическое существо было источником вдохновения и мотивации для написания книг, стихов и создания фильмов. Поэтому так важно нам было раскрыть его образ, символику, культурную значимость.

Заключение. Культурные символы являются неотъемлемой частью жизни, быта, традиций своего народа, обогащают язык и привлекают представителей других этносов своей трактовкой и оригинальностью. Также и в китайской культуре роль символов является основой существования ценностей, традиций. Такими символами являются китайский дракон, большая панда, слива Мэйхуа и бамбук. Символизм также ярко представлен в китайской мифологии, архитектуре, в самом искусстве. Дракон занимает очень важное место в китайской культуре и символике. Его почитают и уважают, ему поклоняются. В честь него совершаются обряды и праздники, пишутся различные произведения и слагаются легенды, его изображение вышито на одежде императоров, статуэтки и картины с его изображением приносят в дом счастье и благополучие. Универсальными чертами китайского дракона являются наличие магической силы, которая у него вариативна. Например, у красного и золотого дракона дыхание огненное, у белого – ледяное, а у черного – кислотное. Облик у представленных нами драконов очень схож: они всегда представлены как существа огромного размера с зубами и когтями; зато черты характера вариативны: многие являются отшельниками и закрытыми существами. Золотой дракон, наоборот, очень отзывчив: помогает людям и творит добро. И практически все драконы охраняют свои богатства и прячутся [В Китае Дракон – символ добра, мира и процветания, жизни и света.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Казакова И.В. Образ дракона в китайской мифологии, фольклоре и других культурных пластах. Электронный научно-просветительский журнал, 2018, №2. С.93-99.
2. Поляков Е.Н., Кочерыгина К.Б. Образ священного дракона в искусстве Древнего Китая. Вестник ТГАСУ. 2009, №2. С.23.
3. Федорченко В. В. Китайские сказки. М., 1991. С.14-15.
4. Вернер Э. Мифы и легенды Китая». М., 2007. 410 с.
5. Юань Кэ. Мифы древнего Китая. М.: Наука, 1965. С. 44-71.

Каримова Р.У.

О КУЛЬТУРЕ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ТЮРКСКИХ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Аннотация. В статье рассмотрена культура трех наиболее ранних, из созданных тюрками государств средневековья – Караханидского, Газневидского и Сельджукидского. Их основателями были тюрки, поэтому по справедливости эти государства именуется тюркскими, однако созданная в их пределах культура получила различную оценку специалистов. Отдельные исследователи не видят в культуре, например, Газневидского государства тенденции развития тюркской культуры, пусть и неудавшихся попыток сохранения «тюркскости» в персидском окружении и относят культуру Газневидского государства к персидской или таджикской. Так ли это было на самом деле? Мы со своей стороны стараемся разобраться в ее происхождении с позиций имевшего место в истории тюрков Центральной Азии «тюркского ренессанса», охватившего период с X по XVI века.

Ключевые слова: Центральная Азия, средневековье, тюркские государства, история, культура, персианизация

Кәрімова Р.О.

ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ТҮРКІ МЕМЛЕКЕТТЕРІНІҢ МӘДЕНИЕТІ ТУРАЛЫ

Аннотация. Мақалада орта ғасырлардағы түркілер құрған ең алғашқы үш мемлекеттің – Қараханид, Газнавид және Селжұқидтердің мәдениеті қарастырылған. Олардың негізін қалаушылар түріктер болды, сондықтан әділеттілік бойынша бұл мемлекеттер түркі деп аталады, бірақ олардың шегінде құрылған мәдениет мамандардың әртүрлі бағасына ие болды. Кейбір зерттеушілер мәдениетте, мысалы, Газнавид мемлекетінде түркі мәдениетінің даму тенденцияларын көрмейді, тіпті Парсы ортасында "түркілікті" сақтау әрекеттері сәтсіз болса да, Газнавид мемлекетінің мәдениетін парсы немесе тәжік деп жіктейді. Шынымен де солай болды ма? Біз өз тарапымыздан оның шығу тегін X ғасырдан XVI ғасырға дейінгі кезеңді қамтыған Орталық Азия түркілерінің тарихында орын алған "Түркі Ренессансы" тұрғысынан түсінуге тырысамыз.

Түйін сөздер: Орталық Азия, Орта ғасырлар, түркі мемлекеттері, тарих, мәдениет, персианизация

Karimova R.U.

ON THE CULTURE OF MEDIEVAL TURKIC STATES IN CENTRAL ASIA

Abstract. The article examines the culture of three of the earliest Turkic states of the medieval period - the Karakhanid, Ghaznavid, and Seljukid states. Since Turks founded these states, it is appropriate to refer to them as Turkic states. However, the culture that emerged within their boundaries has received varying assessments from experts. Some researchers do not perceive a tendency towards the development of Turkic culture in the culture of the Ghaznavid state, despite unsuccessful attempts to preserve "Turkishness" within a Persian environment, and attribute the culture of the Ghaznavid state to Persian or Tajik culture. Was it really the case? In this regard, we will try to examine its origins from the perspective of the Turkic Renaissance that took place in the history of Central Asian Turks, spanning from the 10th to the 16th century.

Key words: *Central Asia, medieval period, Turkic states, history, culture, Persianization.*

Государство Караханидов – первое собственно тюркское средневековое государство Центральной Азии, возникшее в первой половине IX в. на территории западной части Восточного Туркестана и Семиречья. В дальнейшем территория государства значительно расширилась за счет активной завоевательной политики, проводимой караханидскими ханами. Уже во второй половине X в. Караханиды захватили часть Мавераннахра с городами Самаркандом и Бухарой. В середине X в. Караханиды приняли ислам, а в 955 г. ислам был объявлен государственной религией [1, с. 245-246]. Ожесточенная борьба за престол между различными группировками правящего дома, достигшая апогея в начале XI в., в конце концов, привела к разделу государства на две части, восточную и западную со своими каганами во главе. Восточный Туркестан, Чуйская долина и Семиречье вошли в восточную часть, которая досталась потомкам Харуна. Западная часть включала всю оставшуюся территорию государства. Ее правителями стали потомки Али-тегина, брата Насра, захватившего в 999 г. Бухару. Верховным правителем считался восточный каган, имевший ставку в Кашгаре и Баласагуне, но фактически это были самостоятельные государства [2, с. 311, 384, 467, 470, 605; 3, с. 50-51]. Междоусобицы и завоевательная политика продолжали подрывать экономическую и политическую мощь государств. В 1124 г. распалось централизованное Восточное Караханидское государство, а где-то в 1211-1212 гг. прекратили существование обе ветви караханидской династии.

Сравнительный анализ источниковых материалов достаточно убедительно показывает, что на первых порах существования Караханидского государства наблюдалось сходство управленческой системы, сложившейся в целом еще в тюркскую эпоху. Она заключалась в том, что империя была собственностью всего ханского рода, и управлять ею должны не единовластные правители, а члены ханского рода. В Караханидском государстве была развита удельная система, опиравшаяся на представления, создавших ее кочевых предводителей. Государство было разделено на уделы, во главе которых стояли беки. Однако постепенно в государстве возникла и сформировалась новая для тюрков раннефеодальная система, в основу которой была заложена военно-ленная система – икта, породившая новую знать. Эта система быстро распространилась и получила дальнейшее развитие в тюркских государствах.

Верховным правителем Караханидского государства являлся элик бег (илек, илик, илиг), носивший титулы Табгач хан (Тавгач), Бугра Кара хан, Арслан Кара хан. Хан возглавлял иерархическую сословную структуру государства. Власть хана была священной, наследственной. Хан решал вопросы международных отношений, налогообложения, значительных должностных назначений, пожалований, награждал и наказывал. Он был собственником всех земель в пределах государства [4, с. 165-182].

Караханиды были хорошими правителями. Они заботились о благоустройстве своего государства: укрепляли существующие города, основывали новые, украшали города высокими и красивыми зданиями, величественными мусульманскими культовыми сооружениями. В Караханидском государстве города были средоточием тюркской культуры. В крупных городах, при дворцах просвещенных правителей имелись богатые библиотеки, было развито искусство переписи рукописей, их оформления и переплета. Поэтические произведения украшались художественной миниатюрой, которая и сама по себе была развитым видом изобразительного искусства средневековья. При дворах правителей устраивались ученые дискуссии, где можно было не только показать свои научные достижения, но и почерпнуть много нового.

В столице Караханидского государства Кашгаре получили образование и писали свои труды многие величайшие ученые и поэты Востока, в их числе тюркские. Здесь учился, жил

и работал Махмуд Кашгари. Его перу принадлежит выдающееся произведение «Диван Лугат ат тюрк» – «Словарь тюркских наречий». Махмуд Кашгари сообщает, что «жители городов Кашгарии говорят на хаканийско-тюркском языке». В Кашгаре Йусуф Баласагуни написал свою великую поэму на тюркском языке «Кутадгу билиг» и преподнес ее в дар «Хану ханов Тавгач-Кара-Богра-хану». За этот дар в знак благодарности поэт был удостоен высокого придворного звания «хасс-хаджиб(а)» – главы всего придворного штата [4, с. 501]. В Кашгаре развивались различные жанры литературы, в том числе и исторический. Здесь был написан словарь Джамалия Карши, содержащий сведения о правящих династиях, ученых и шейхах [5, 1988].

Государство Газневидов, основателями которого были тюрки-гулямы, существовало сравнительно недолго с 961 по 1186 год. Территориально оно охватило обширные земли, особенно в период правления талантливого полководца и правителя Махмуда Газневи (998-1030). При нем в состав государства вошли территория современного Афганистана, ряд областей Ирана, часть Мавераннахра, Хорезм, северные и северо-западные провинции Индии. В это время государство получило возможность контроля торговых путей между Китаем и восточным Средиземноморьем. Газневидское государство крепло и поступательно развивалось при султানে Махмуде, но уже в правление его сына и преемника Масуда стало терять могущество и завоеванные земли. Завоевательные походы, которые первоначально способствовали обогащению государства и его расцвету, в итоге привели к его ослаблению и упадку.

В Газневидском государстве, как и в других средневековых тюркских государствах, опорой которых была армия, структура и система государственно-административного управления основывалась в целом на традициях древнетюркской государственности. Не случайно, основатели династии стали, прежде всего, искоренять местную иранскую аристократию – дихканов. Многие местные правящие роды были лишены власти. Газневидами была развернута борьба с исмаилитами, карматами, шиитами и зиндиками. Целью этой борьбы было не только уничтожение политических противников и конфискация их имущества, но и предотвращение религиозных выступлений против власти [6, с. 93-94]. В иноэтническом окружении Газневидам пришлось в управлении государством использовать не только вооруженную силу тюрков, но и административные традиции персидской династии Саманидов [7, р. 36]. Тем не менее, Махмуд Газневи избегал приглашать местную аристократию на командные должности в своей армии и с неохотой привлекал ее к управлению государством. По возможности он старался вместо представителя местной правящей знати ставить на наиболее значительные административные должности своих преданных людей из тюркской гвардии. Примером этому может служить назначение хорезмшахом на место убитого Абу-л-Аббаса Мамун-ибн-Мамуна своего главного хаджиба Алтунташа. Султан Махмуд не подключал местную аристократию к участию в газавате в Индию, лишив ее возможности получения доли в богатейшей добыче [6, с. 90-91]. Т. о. в Газневидском государстве сложились свои специфические особенности системы власти. Государственная власть состояла из двух частей: даргах или двор и диваны – министерства. Главой государства был султан, его власть была абсолютной. Армия всецело подчинялась султану. Правой рукой султана являлся главный визирь – Великий хаджиб со своей канцелярией. Главному визирю подчинялись диваны, ведавшие военными, посольскими, почтовыми делами, финансами. Специальный департамент-диван занимался официальными мероприятиями. Газневидское государство имело выход к Каспийскому и Аральскому морям, осуществляло контроль над торговыми путями между Китаем и Восточным Средиземноморьем. Этими важными делами в государственном аппарате ведал особый диван. В административный аппарат входили и правители вилайетов, областей, городов.

Внутренняя политика государства была направлена прежде всего на укрепление центральной власти. Поддерживало эту власть большое и сильное войско, управление которым было подчинено строгой иерархии. Во главе войска стояли главнокомандующий и военачальник, им подчинялись начальники военных подразделений. Т. о. при Махмуде Газневи рычаги административного управления государством находились в руках тюрков, а сложившаяся местная персидская система власти служила лишь инструментом для поддержания порядка во внутренней жизни империи. На содержание войска уходила значительная часть награбленного в походах и налогов государства. При таком раскладе, как отмечал А. Ю. Якубовский, когда власть не имела надежной опоры в основной группе местной господствовавшей иранской знати, а опиралась на вновь создаваемые слои феодалов из среды выходцев из войска, только на голую силу, невозможно было избежать катастрофы. Катастрофа, предрешенная противоречиями старой системы власти, доставшейся по наследству новому государству и в целом так и не адаптированной к новым условиям, разразилась уже при сыне и преемнике Махмуда – Масуде. Газневидская армия потерпела сокрушительное поражение от войска Сельджуков в 1040 г. при Денданакане.

Газневидское государство возникло в период безраздельного господства ислама на территории Центральной Азии. Ислам суннитского масхаба стал государственной религией Газневидов, важной частью газневидской армии были отряды газиев – борцов за веру. Махмудом Газневи походы в Индию были совершены под лозунгом священной войны и распространения ислама. Газневиды признавали верховную духовную власть халифов Багдада формально, с их помощью они хотели легитимировать свою власть и повысить авторитет перед подданными и соседними государствами. Тем не менее установление хороших отношений между халифом и Караханидами, врагами Газневидов привело к ухудшению отношений между Махмудом и халифом, который в это время уже не обладал реальной властью, но пользовался большим авторитетом духовного главы мусульман [8, с. 16].

В период сильного государства Газневиды уделяли внимание развитию науки и культуры. Газна была застроена прекрасными зданиями, величественными культовыми сооружениями, при дворе султана собирались известные ученые, богословы, летописцы, поэты, каллиграфы. Достаточно упомянуть в их ряду ученого-энциклопедиста Абу Рейхан Мухаммед ибн Ахмед аль-Бируни, автора труда по истории правления Газневидов Абу Наср Мухаммед аль-Утби, другого автора капитальной истории правления династии Газневидов Абу-ль-Фазль Бейхаки, географа и историка Абу Са'ид Абд аль-Хайй ибн ад-Даххак Гардизи – автора сочинения Зайн аль-Ахбар (Украшение известий), поэта, классика персидской литературы Хаким Абулькасим Фирдоуси, Унсури и др. Перечисленные имена принадлежат плеяде выдающихся средневековых персидских деятелей науки и культуры. Исследователи отмечают, что тюрки Газневиды испытали на себе сильное влияние персидской культуры. Образцом для подражания для Махмуда Газневи была Саманидская Бухара. Он хотел из своей столицы сделать такой же центр просвещенной культуры. Махмуд Газневи перевез в свою столицу богатые библиотеки из Рея и Исфахана, оказывал всемерную поддержку развитию персидской литературы, поэтому к его двору съезжались известные персидские поэты. Тем не менее, В. В. Бартольд пишет, что эпоха Махмуда не была эпохой персидского языка и литературы. Это видно уже из предпринятой попытки визиря Мейменди снова сделать языком официальных бумаг не персидский, а арабский язык [9, с. 353; 6, с. 92]. Газневиды стремились развивать историческую литературу на персидском языке. Газневидское государство, возникшее как тюркское, впоследствии подверглось сильной персианизации прежде всего в культуре и в государственном управлении.

Газневидская литература сыграла важную роль в развитии тюрко-персидской традиции. Вследствие этого некоторые исследователи отмечают, что династия Газневидов фактически

стала не тюркской, а персидской династией [10, р. 147]. Клиффорд Эдмунд Босворт в этой связи поясняет: «фактически с принятием персидского административного и культурного уклада Газневиды отбросили свое первоначальное тюркское степное происхождение и в значительной степени интегрировались с персидско-исламской традицией [11, р. 297].

Тем не менее, вряд ли можно согласиться с высказыванием С. К. Муллоджонова, что с основанием Газневидского государства «...только формально изменилось название династии. При Газневидах сохранились все формы и методы правления империи Саманидов... Газневидская династия в начале XI века стала основным наследником и продолжателем дела Саманидской империи» [8, с. 3-4]. Рассматривая в сравнительном аспекте внешнюю и внутреннюю политику государств Саманидов и Газневидов, можно, к примеру, отметить следующие принципиальные отличия. Внешняя политика Саманидов была направлена на сохранение мирных отношений с соседними и дальними государствами, что характерно для государств с экономикой, основанной на земледелии. Для Газневидов захватнические войны стали важной возможностью пополнения казны (прежде всего для содержания огромной армии), поэтому, пока государство имело достаточно сил, оно концентрировалось на грабительских завоевательных походах. Государство Саманидов уделяло много средств и внимания развитию земледельческого хозяйства, оросительной системы, развитию торговли и ремесла, тогда как в государстве Газневидов этим важнейшим хозяйственным отраслям уделялось весьма ограниченное внимание и скорее постольку, поскольку большая часть населения занималась земледелием [6, с. 94].

Сходная ситуация в истории Центральной Азии сложилась с могулами в Восточном Туркестане. Могулы, будучи кочевниками, завоевали территорию земледельческого региона и утвердили здесь власть новой Могульской династии. Могулия или Могульское государство первоначально сочетали кочевые традиции с устоявшимися местными традициями управления земледельческими территориями, поэтому возникшее государство исследователи характеризуют как полукочевое. Государственным языком Могулии стал тюркский чагатайский язык. Могулы как можно дольше пытались сохранять свои традиции, не допуская к власти местную уйгурскую аристократию. Они всеми силами пытались устоять местной культурной ассимиляции, запрещали своим ханам жить в городах. Но могулы были немногочисленны и, в конце концов, претерпели не только культурную, но и этническую ассимиляцию.

Ту же картину мы наблюдаем в Газневидском государстве. Узурпаторы-тюрки оказались в значительном меньшинстве среди местного таджикского населения и были обречены на постепенную ассимиляцию. Этот фактор стал определяющим в формировании культуры Газневидского государства. Естественно, что государственным языком для Газневидов стал персидский язык (язык большинства населения), тем более, что персидский язык в средневековой Центральной Азии был общепринятым литературным языком. При дворе Караханидов персидский язык также был основным языком литературных и исторических сочинений, там также развивалась персидско-тюркская литературная традиция, при этом Караханидскую династию никак нельзя назвать персидской. Скорее это было веянием времени, данью еще не совсем ушедшему историческому прошлому, на смену которому неуклонно заступало тюркское настоящее региона. По меньшей мере, необоснованным, несостоятельным является вывод С. К. Муллоджонова о том, что «т. к. кочевые народности не имели основу национальной культуры, были вынуждены принять и обогащать таджикскую классическую культуру» [6].

Государство Сельджукидов. Сельджукские племена – этнически смешанные тюркскоязычные группы (часть огузов, халаджи, карлуки), жившие на северо-восточных границах Мавераннахра и в Западном Семиречье именовались туркменами. Их, вожди в противостоянии притязаниям Огузского государства, объединились в X в. в компактную

группу племен (часть огузов и карлуки), получившую название сельджуков по имени предводителя Сельджука ибн Тугака – главы племени кынык. Именем Сельджука было названо государство и династия Сельджукидов. В 1035 г. сельджуки, возглавляемые братьями Даудом Чагры-беком и Мухаммадом Тогрул-беком, а также их дядей Мусой ибн Сельджуком покинули Хорезм, куда они были вытеснены после поражения союзных им Саманидов и расселились на территории современной Туркмении. Сельджуки были кочевниками, им необходимы были просторные пастбища для выпаса огромных стад овец, верблюдов и лошадей. По условиям мирного договора с Газневидами сельджуки получили области Нисы и Феравы, а также Дихистан, где и расселились [12, с. 269].

Держава Сельджукидов возникла в процессе завоеваний и вся ее история связана с завоевательными походами. После победы при Денданакане Сельджукиды занялись покорением Южного и Западного Хорасана, Гургана, Северного Афганистана и Хорезма. Завоевания сельджуков сопровождалось переселением значительных масс кочевых племен с территории Казахстана и Средней Азии в страны Ближнего и Среднего Востока и Передней Азии. Под властью Сельджукидов оказалась огромная территория, вполне соответствующая определению империи. Однако, государство Сельджукидов не избежало обычных для империй междоусобных раздоров. В конце XI – начале XII вв. Сульджукская империя уже не представляла собой единого целого, распавшись на три крупные части – Хорасанский (Восточно-Сельджукский), Иракский (Западно-Сельджукский) и Румский (Малоазиатский) султанаты. В 1150-1160-х гг. прекратило существование как единая держава и распалось на мелкие феодальные владения Восточносельджукское государство. Иракский султанат просуществовал до конца XII века. Дольше всех продержался Румский султанат, но в 1243 г. сельджуки потерпели поражение от монголов в битве при Кёсё Даге и попали в вассальную зависимость от них. В начале XIV в. была свергнута местная ветвь Сельджукидов.

Сельджуки были тюрками-кочевниками, поэтому государственно-административное управление Сельджукского государства особенно в начальный период его истории обнаруживает сильное влияние кочевых традиций. В глазах кочевников, созданная ими империя была собственностью всего ханского рода, а не единовластного правителя. Примером этому может служить тот факт, что худба в Сельджукском государстве читалась в разных городах одновременно на имя Тогрула и его брата Давута [13, с. 327-328]. Это важное принципиальное отличие в системе правления тюркских государств от господствовавшей в регионе персидской традиции. Тюркские традиции управления кочевыми державами переставали быть эффективными по мере территориального расширения и необходимостью править обширными землями, населенными земледельческими народами. И тогда кочевники обращались к опыту сложившейся местной иранской системы административного государственного устройства. Но это был постепенный процесс.

В государстве Сельджукидов, как и в других тюркских государствах региона, в частности в Караханидском господствовала удельная система. Военные лены или земельные наделы раздавались войску как жалованье за службу. В. В. Бартольд отмечал, что в восточной части мусульманского мира эта система распространилась только после тюркского завоевания [9, с. 364-365]. По-видимому, этот характерный признак можно отнести к тюркской специфической особенности государственного правления. Вместе с наделами, включавшими и города, тюркам присваивалось звание дихканов (в данном случае в значении землевладелец – К. Р.). Так произошло в 1035 г., когда Сельджукиды Дауд Чагры-бек, Мухаммад Тогрул-бек и их дядя Муса Пейгу или Ябгу одержали победу над войском Масуда Газневи. Им передали во владение города Дихистан, Несу и Фераву с прилегающими землями и наградили подарками, в том числе по тюркскому обычаю – конем, сбруей и золотым поясом [14].

Вся жизнь сельджуков была подчинена ведению войн, расширению своих границ. В первые годы создания империи армия Сельджукидов состояла из ополчений кочевников, но уже в правление Тогрул бека (1038-1063) они создали огромную, сильную, постоянную, прекрасно организованную армию. Только поэтому они могли вести захватнические военные операции одновременно в разных направлениях. Грабительские войны позволяли Сельджукидам содержать армию и поддерживать в ней интерес к новым походам. Сельджукиды очень быстро овладели огромной территорией, населенной в основном земледельческими народами. Управлять ими, используя свой аппарат стало невозможно. Для этого необходимо было создать государственно-административное управление, позволявшее сохранять централизацию на огромной территории, порядок во внешней политике и внутренних делах, хозяйстве, стабильность и спокойствие в империи. Опытом в таких делах Сельджукиды не обладали. Поэтому они вынуждены были использовать местные традиции в управлении и служилое чиновничье сословие завоеванных государств. Организация управления на большей части приобретенной территории представляла собой персидские традиции. Новая государственная система начинает складываться в 30-х гг. XI в. и завершается в основном в правление Маликшаха.

Главой государства являлся султан. Сельджукская империя, как и все тюркские государства Центральной Азии управлялась с помощью ведомств, называвшихся диванами. Во главе всего государственного аппарата стоял визирь, в ведении которого находился верховный государственный диван или Большой диван, контролировавший государственную канцелярию, высший финансовый орган *диван-и истифа*, контрольно-инспекционное, военное и др. ведомства или Малые диваны. Верховный султанский диван ведал всем коронным имуществом, в том числе землями [15, с. 179-199]. Самым известным и влиятельным визирем в правление султанов Алп Арслана и Маликшаха был талантливый государственный деятель Низам ал-Мульк, автор известного трактата об управлении «Сийасат-наме». Вассальные государства управлялись местными правителями от имени Сельджукского султана.

На заре существования Сельджукской державы, сельджукской бюрократии очень сложно было управлять кочевниками, которые не хотели оседать и заниматься земледелием. В отличие от войска Газневидов, состоявшего в основном из гулямов, причисленных к гвардии и подчинявшихся введенным правилам, сельджукская армия состояла из отрядов кочевников-общинников. Кочевники были вполне независимы, признавали только свои степные законы и представляли собой постоянный источник беспорядка в государстве. В то время, как тюркские ханы постепенно становились персидскими деспотами, рядовые воины не хотели превращаться из «сынов степи» в «гулямов дворца» [9, с. 372] и начинали тяготить своим присутствием Сельджукидов.

Сельджуки, вместе с родственными им тюркскими племенами огузов, карлуков и кипчаков, принимавших участие в создании государства, были многочисленны. В результате завоеваний в государстве оказались и другие тюркоязычные этносы. Массив тюркоязычного населения в Сельджукской империи был настолько значительным, что сельджукам не грозила этническая ассимиляция. Напротив, их завоевания активизировали процесс тюркизации Центральной Азии. Создание огромной империи привело к изменению расстановки сил на мировой арене, что повлекло за собой значительные изменения экономической, социальной, культурной жизни, а также этнических процессов в странах Востока [16, с. 4]. Однако в результате завоеваний и приобретения новых территорий постепенно меняется и жизнь тюркских кочевников. Некоторые группы кочевников начинают оседать и вести полуседлый, а затем и оседлый образ жизни и заниматься земледелием. В среде сельджуков начинают распространяться феодальные отношения, прежде всего в результате развития системы раздачи земель за службу в качестве частных

владений (милък) и условных держаний (икта). Сельджукская знать постепенно сливается с местной земельной и служилой аристократией и ее интересы все более отдаляются от интересов своего народа.

Сельджуки были мусульманами-суннитами и их завоевания способствовали распространению ислама на завоеванных территориях. В частности, именно с сельджукскими завоеваниями исследователи (И. В. Лысак, А. Р. Шихсаидов, Г. Н. Сеидова) связывают исламизацию населения многих районов северо-восточного Кавказа [17, с. 95]. Другой яркий пример – это завоевание сельджуками Византии и образование на территории Малой Азии тюркского исламского государства – Румского султаната, кардинально изменившего религиозную ориентацию региона. Исследователь роли сельджуков в мировых исторических процессах В. М. Запорожец пришел к вполне справедливому заключению, что «действия Великих Сельджуков существенно укрепили позиции Аббасидского халифата и ислама суннитского толка». Более того, следующий вывод автора касается исторической миссии государства Сельджукидов в Малой Азии, которое уничтожением армии Второго крестового похода защитило мусульманское население Ближнего и Среднего Востока и предотвратило угрозу, нависшую над исламом как религией [16, с. 3-4].

На XI-XII вв. приходится эпоха формирования новой культуры Центральной Азии. Базой формирования стал синтез иранской и тюркской культур, при этом со временем тюркская культура начинает приобретать все большее значение в центральноазиатском регионе.

Культура Сельджукской державы – это исламская тюркская культура. Своими корнями она восходит к культуре древних тюрков. Древнейшим эпическим памятником о легендарной родословной тюрков-огузов и их прародителе Огуз-кагане является «Огуз-Наме» – «Сказание об Огузе». Сохранились рукописи отдельных произведений эпоса, написанных в средние века, а также фрагменты в средневековых исторических сочинениях. Старейшей является карлукско-уйгурская версия XIII – XIV вв. Хивинский хан Абулгази создал в XVII в. т. н. мусульманскую версию эпоса.

Завоевания сельджуков и расширение ареала их расселения приводят к взаимодействию тюркской и арабо-персидской культур. Культура сельджуков, в особенности, литературная, согласно веянию времени, постепенно персианизируется. Однако вместе с перемещением значительных масс тюркских племен на территории Сельджукской державы широко распространяется тюркский разговорный язык, язык народных масс. Сами центральноазиатские тюрки в рассматриваемый период от простонародья до беков были двуязычны и владели, помимо родного тюркского и персидским языком [18, с. 15].

В Сельджукской империи было множество значительных городов, где интенсивно развивались ремесло и торговля. Столицей империи стал г. Исфахан. На территории империи возводились культовые сооружения и больницы. Несколько медресе было построено по личному указанию визира Низам ал-Мулька. Они стали называться Низамийе. Ремесла и архитектура развивались на занятой сельджуками территории и до образования империи, однако именно в их правление сложилась специфика, свой стиль, характерный для искусства Сельджукской империи. В частности, при Сельджукидах в исламской культуре появились изображения зверей и птиц, реальных и мифических и даже изображение человека. Сельджукские султаны оказывали покровительство развитию науки и поэзии. При дворе султанов собирались лучшие ученые и поэты Сельджукской державы. В правление Меликшаха в Исфахане была построена обсерватория, в которой работали известные математики и астрономы и в их числе Гияседдин Абу-ль-Фатх Омар ибн Ибрахим Хайям Нишапури и Омар Хайям. В 1079 г. в империи был принят календарь, разработанный под руководством Омара Хайяма. По этому календарю новый год отсчитывался от весеннего

равноденствия, и он был более точный в сравнении с принятым в то же время в Европе юлианским календарем [15, с. 183-189].

Рассматривая историю Сельджукской империи, автор пришел к выводу, что несмотря на то, что в системе правления государства и его культуре явно прослеживается процесс персианизации, однако в государстве исподволь, незаметно готовится почва, на которой спустя два столетия запустится необратимый процесс постепенной замены персидского языка и персидских литературных традиций в литературе тюркоязычных этносов Центральной Азии на тюркский чагатайский язык и традиции чагатайской литературы, основанные на синтезе, но вполне оригинальные. Этот процесс принес освобождение от довлевшего над тюркской культурой много веков и, казалось бы, непреодолимого обаяния персидского языка и персидских литературных традиций. Провозвестниками наметившегося процесса стали, в частности, тюркизация и распространение тюркского языка на обширной территории Сельджукской империи.

Заключение

Подводя итоги проведенного анализа, можно констатировать:

– в рассматриваемый период продолжается и набирает размах тюркизация и исламизация центральноазиатского региона;

– с X в. в Центральной Азии одно за другим возникают средневековые тюркские государства – Караханидское, Газневидское, государство Сельджукидов. Это время общего подъема тюркской государственности, а по определению М. Кашгари – «небывалого военного триумфа тюрок на огромном пространстве мусульманской цивилизации»;

– средневековые тюркские государства Центральной Азии имеют множество сходных черт, проявляющихся прежде всего в институтах государственного, общественного устройства. Ранние средневековые государства первоначально во многом сохраняли архаичные социальные институты древнетюркского времени, например, институт каганской власти, дуальную систему власти и пр. Как и в тюркских каганатах политическая система средневековых тюркских государств была направлена на ведение захватнических войн, под какими бы лозунгами они не осуществлялись;

– в Караханидском государстве возникла и сформировалась новая для тюрок раннефеодальная система, в основу которой была заложена военно-ленная система – икта, породившая новую знать. Эта система быстро распространилась и получила дальнейшее развитие в тюркских государствах не только Центральной, но и Передней Азии;

– основными носителями оседлой и городской культуры на востоке вновь возникшего тюркского мира стали сами тюрки;

– на огромной, освоенной тюрками территории Центральной Азии, населенной в основном земледельческими народами, необходимость управления ими, сохранения централизации и порядка во всех делах вынудило тюрок использовать местные персидские традиции государственно-административной организации. Однако эта система была адаптирована под новых хозяев и обрела т. о. свою специфику;

– на западе региона продолжало преобладать иранское население, иранский язык и персидская культура, но здесь появляются первые ростки грядущей тюркизации, исподволь готовится почва возникновения и развития нового направления развития культуры;

– принятие ислама помогло тюркам интегрироваться в новую для них систему экономических и социальных отношений, господствовавших в оседлых регионах Центральной и Передней Азии;

– возрождение культуры тюрок произошло в средневековье на исламской основе;

– средневековая культура тюрок представляет собой сложный синтез древнетюркского наследия и новых веяний, возникших в культурном взаимодействии с арабо-персидскими традициями;

– культура ранних средневековых тюркских государств Центральной Азии стала предвозвестником и основой «Тюркского ренессанса».

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Бартольд В. В. История культурной жизни Туркестана // Сочинения: в 9 т. – М.: Наука, 1963. – Т. 2, ч. 1. – С. 169-433.
2. Абу-л-Фазл Бейхаки. История Мас`уда. 1030–1041. – Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1962. – 748 с.
3. Ал-Утби. Тарих-и Йамини // Материалы по истории Средней и Центральной Азии X–XIX вв. – Ташкент: Фан, 1988. – С. 24-57.
4. Юсуф Баласагунский. Благодатное знание. – М.: Наука, 1983. – 560 с.
5. Карши. Абу-л-Фадл ибн Мухаммад Джамал ад-Дин Карши. Мулхакат ас-Сурах // Материалы по истории Средней и Центральной Азии X–XIX вв. – Ташкент: Фан, 1988. – С. 100-131.
6. Якубовский А. Ю. Махмуд Газневи. К вопросу о происхождении и характере Газневидского государства, Сб. «Фирдоуси», АН СССР и Госэрмитаж., Л., 1934., 89 с.
7. The Development of Persian Culture under the Early Ghaznavids: E. Bosworth, Iran, Vol. 6, (1968).
8. Муллоджонов С.К. «Та'рих-и Мас'уди» Абулфазла Байхаки как источник по изучению государственного устройства Газневидов. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Душанбе, 2000.
9. Бартольд. Средняя Азия до XII в. // Сочинения: в 9 т. – М.: Наука, 1963. – Т. 1. – С. 238-385
10. Spuler Bertold. The Disintegration of the Caliphate in the East // Cambridge History of Islam / ed. by P.M. Holt; Ann K.S. Lambton; Bernard Lewis. – First ed. – Cambr.: CUP, 1970. – Vol. IA: The Central Islamic Lands from Pre-Islamic Times to the First World War. – P. 147. – 544 p.
11. Clifford Edmund Bosworth, The new Islamic dynasties: a chronological and genealogical manual, Edition: 2, Published by Edinburgh University Press, 2004.
12. История Востока. Т. II. Восток в средние века. М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2000. – С. 268-283
13. Ибн ал-Асир, изд. Торнберга Ибн ал-Асир
14. Несеви Сират Джелиль ад-дин. Histoire du sultan Djelal ed-din Mankobirti prince du Kharezm par Mohammed en-Nesawi. Texte arabe publie d'apres le manuscrit de la Bibliotheque Nationale par O. Houdas, Paris, 1891; traduit de l'arabe par O. Houdas, Paris, 1895 (PELOV, IIIe ser., vol. IX-X
15. Запорожец В.М. Эпоха Сельджуков. Истоки Османской империи. – М.: Кучково поле, 2021. – 566 с.
16. Запорожец В.М. Роль тюрк-сельджуков в исторических процессах на Ближнем и Среднем Востоке в XI - начале XIV века // Автореферат диссертации на соискание степени д.и.н. ФГБУН «Институт восточных рукописей Российской академии наук», 2018
17. Лысак И.В. Роль сельджуков в распространении ислама на территории Дагестана // Вестник Челябинского государственного университета. 2011. № 14 (229). Политические науки. Востоковедение. Вып. 10. – С. 94-98
18. Щербак А.М. Грамматика староузбекского языка. – М.-Л.: Изд-во АН, 1962. – 139 с.

Мұқаметханұлы Н., Хамарова Ж.

ҚАЗАҚСТАН МЕН ҚЫТАЙ АРАСЫНДАҒЫ БАСЫЛЫМДАР АЛМАСУДЫҢ ДАМУЫНА ТАЛДАУ

Аннотация. Қазақстан мен Қытай арасындағы саяси-дипломатиялық қатынастардың дамуына байланысты, екі ел арасындағы мәдени байланыстар да үздіксіз дамып келеді. Соның бір саласын кітаптар басылымдары алмасу құрайды. Мақалада екі ел бір-бірінің мемлекеттік тілдеріне тәржімалап алмасып отырған басылымдардың мәдени ықпалдастығын зерделенеді. Қазірге дейін алмасуға түскен басылымдарды тарихи тұрғыдан қарастырып, олардың мазмұндары бойынша жүйелеп талдау жасау арқылы мәдени ықпалдастық тенденциясы талқыланады. Ұқсамаған ұлттар арасында мәдениеттер алмасуы болады екен, бір-біріне мәдени әсер болатыны заңды. Ұлы ойшылдардың қоғамдық идеялары адамдардың ой-санасын өсіреді, танымын кеңдетеді, дүниетанымы мен құндылық көзқарастарына әсер етеді. Қазіргі таңдағы Қазақстан мен Қытай арасындағы кітап басылымдар алмасу екі ел халықтарына қандай ықпал етіп отыр деген мәселені қарастырылып, екі ел арасында алмасуға түсіп отырған басылымдардың қазақ-қытай халықтарының өзара түсіністігі мен танымының дұрыс қалыптасуына ықпал етуде деген тұжырым жасалады.

Түйін сөздер: Қазақстан мен Қытай, мәдени байланыстар, классикалық шығармалар, аударма басылымдар, мәдени ықпалдастық.

Мукаметханұлы Н., Хамарова Ж.

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ОБМЕНА ПУБЛИКАЦИЯМИ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И КИТАЕМ

Аннотация. В связи с развитием политико-дипломатических отношений между Казахстаном и Китаем непрерывно развиваются культурные связи между этими двумя странами. Один из аспектов таких связей – обмен печатными изданиями. В данной статье исследуется конкретный аспект культурного взаимодействия через систематический анализ публикаций, переведенных между двумя государствами, включая исторический контекст и типологию содержания. Обмен печатными изданиями различного содержания способствует духовному взаимопониманию народов двух стран, так как идеи и общественные взгляды великих мыслителей влияют на развитие общества, его самоосознание и ценности. Анализируется содержание и влияние обмена печатными изданиями на взаимопонимание и взаимодействие между казахским и китайским народами, а также выявляются тенденции интеграции. В статье также рассматривается влияние культурных мероприятий на обмен юбилейными изданиями и развитие взаимопонимания и сотрудничества, а также подводятся итоги и оцениваются тенденции развития сотрудничества между Китаем и Казахстаном в сфере обмена печатными изданиями и коммуникационной индустрии.

Ключевые слова: Казахстан и Китай, культурные связи, классические издания, переведенные работы, культурное влияние.

Mukametkhanuly N., Khamarova Zh.

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF PUBLICATION EXCHANGE BETWEEN KAZAKHSTAN AND CHINA

***Annotation.** In the context of the political and diplomatic relations between Kazakhstan and China, the continuous development of cultural ties between the two countries is emphasized. One significant aspect of this development is the exchange of published works. This article explores the cultural interaction by systematically analyzing the translated publications, examining their content, typification, and historical interpretation. The exchange of publications plays a vital role in fostering a mutual understanding between the peoples of both countries, as it influences their worldview and values. Additionally, the article assesses the impact of these exchanges on the development of cooperation and mutual understanding, particularly in the context of cultural events. It concludes by evaluating the trends and prospects for cooperation between China and Kazakhstan in the field of publication exchange and the communication industry.*

***Keywords:** Kazakhstan, China, cultural relationships, publications of classical works, multilingual publication, cultural interaction.*

Кіріспе.

XX ғасырдың басына дейін қазақтар мен қытайлар арасында мәдени байланыстар стихиялы түрде жалғасып келген. Кеңес үкіметі орнағаннан кейін Қытай–КСРО қатынастары контекстінде өрістеді. 1991 жылы еліміз тәуелсіздік алғаннан кейін екі ел қатынастары жаңа сипатта дами түсті. Мемлекеттер арасындағы мәдени байланыстар дипломатиялық қатынастардың дамуымен тереңдеп келеді. Қазақстан мен Қытай арасындағы мәдени байланыстардың бір саласы – басылымдар алмасуы. Екіжақты мәдени байланыстар басылымдар алмасуы – екі ел халықтарының рухани түсінігін тереңдетіп, өзара ықпал етіп келеді. Сондықтан бұл мақала отандық және қытайлық гуманитарлық ғылым саласында қазірге дейін ресми түрде өзара алмасып келген басылымдарды типтік тұрғыдан жүйелеп, екі елге мәдени рухани ықпалдастығын антаудың ғылыми теориялық та, практикалық қолданыс маңызы да жоғары болмақ. Өйткені көршілес екі ел арасындағы басылымдар алмасулардың екі ел халықтарының өзара түсіністігі мен танымына әсер ететін маңызды факторлардың бірі болып саналады.

Тақырып таңдауды дәйектеу және мақсаты мен міндеттері

Қазақстан мен Қытай ежелден іргелес көрші мемлекеттер болғандықтан екі ел халықтары арасында өзара байланыстар ертеден жалғасып келеді. Ал Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін екі мемлекеттің қатынастары жаңа сипатта, кең көлемде дами бастады. Қазіргі таңда екі ел қатынастары мәнгілік жан-жақты стратегиялық әріптестік қатынас деңгейіне көтеріліп отыр.

Қазақстан - Қытай байланыстарының маңызды бір саласы – мәдениет алмасуы. Әрине, өзара мәдениет алмасулар тарихта «Ұлы Жібек жолы» арқылы да болған. Алайда қазіргі таңдағы екі халық арасындағы рухани мәдени алмасулардың тездігі, мазмұның кеңдігі мен ықпалының тереңдігі тіптен бөлек! Екі ел арасында өзара ықпалдастық та айтарлықтай жүріп жатыр. Алайда осы құбылыс жөнінде отандық және шетелдік басылымдарда қазірге дейін арнайы арнаулы зерттеу еңбектері жариялана қойған жоқ.

Бұл мақаланың басты мақсаты – ҚР мен ҚХР арасындағы дипломатиялық қатынастар аясында дамып келе жатқан мәдени ынтымақтастық көлемінде ресми басылымдар алмасудың мәдени, рухани ықпалдарына талдау жасау, ғылыми баға беру. Ал зерттеудің басты міндеттері: екі елде қазақ және қытай тілдерінде аударылып,

алмастырып отырған кітаптардың типтері мен мазмұнына талдау жасау және оның ықпалын қарастыру. Сонымен бірге қос мемлекеттің бір-біріне бағыттап шығарып отырған басылымдардың сипатын ашып, ықпалдастық тенденциясын анықтау.

Ғылыми зерттеу әдіснамасы

Мақаланың теориялық-әдіснамалық негізі қазіргі заманғы халықаралық үрдістерді зерттеу саласындағы жетекші ғалымдардың еңбектері негізге алынды. Зерттеу барысында кешенді анализдің дедуктивтік әдістері қолданылды. Еңбектің негізгі тұжырымдамасы екі ел арасында өзара алмасқан кітап басылымдарды жүйелеп талдап жасау әдістері қолданылды. Басылымдар арқылы бір-біріне тараған мәдениеттер және оның өзара ықпалының нақтылы көріністеріне халықаралық, этносаралық мәдениет алмасу теориясының практикалық тәсілдері кешені қолданылды.

Нәтижелері және талқылама. Екі ел арасындағы мәдени байланыстар аясында басылымдар алмасу үдерісі

Қазақстан – Қытай арасында мәдени байланыстардың бір мазұны – кітап және журналдар алмасудан көрінеді. Тарихи тұрғыдан қарастыратын болсақ, Қазақстан мен Қытай арасындағы әдеби, саяси басылымдар алмасулар өткен ғасырдың 50-ші жылдары басталғанын байқаймыз. 1949-1965 жылдары екі жақта аударылған әдебиеттердің алмасуы көп болды. Қытайдың белгілі авторлары Лао Шэ, Лу Синь, Юань Цзинь, Ван Мин және басқа да танымал жазушы тұлғаларың шығармалары орыс тілінен қазақ тіліне аударылды (Laumulin, 2000:168 p). Бұл авторлардың шығармалары республикамыздың Ұлттық кітапханасында қазірге дейін сақтаулы тұыр.

Екі ел арасындағы басылымдар алмасу ел тәуелсіздігінен кейін дами түсті. Төменде соларға нақты тоқталамыз.

Қытай тілінен қазақ тіліне аударылған еңбектер

Тарихи еңбектер. Кеңестік кезеңде қазақ тарихы көп бұрмалауға ұшырағаны белгілі. Сондықтан тәуелсіздіктің алғашқы жылдары қытайлық тарихшылардың қазақ тарихы жөнінде жазған зерттеу еңбектері мен қытай тілінде жазылған тарихи жазба деректерді баспадан шығаруға отандық баспагерлер көп көңіл бөлді. 1994 жылы қытайлық қазақ ғалымы Нығмет Мыңжанның 1987 жылы «Шыңжаң халық баспасынан» шыққан «Қазақтың қысқаша тарихы» атты монографиясы Алматыда «Жалын» баспасынан кириллицамен жарық көрді. Аталмыш еңбектің ерекшелігі қазақ халқының этногенезі мен мемлекеттік бастау көздерін сақ, ғұн, түркі қағанатына сабақтап, одан түркеш, қарлұқ, қаракидан, қыпшақ, Алтын орда, одан Қазақ хандығына дейін сабақтаған құрылым жүйесі мен концепциясында еді. Бұл еңбек отандық тарихи сананың жаңғыруына зор ықпал етті. Сондай-ақ ұлттық тарихымызды жазуға ықпал етті.

1989 жылы «Шыңжаң университеті баспасынан» жарық көрген, сол университеттің профессоры, белгілі қазақ тарихын зерттеуші қытай ғалымы Су Бейхайдың «Қазақтың мәдениет тарихы» атты көлемді монографиясы, Тұрсынхан Зәкенұлының қысқартылып, құрастырып жазып аударған нұсқасы 2001 жылы Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының қолдауымен Алматыда «Атамекен» баспасынан шықты. Аталмыш монография қазақ мәдениетін археологиялық және жазба тың деректерді ғылыми айналымға қосумен және қазақ мәдениет қайнарын байырғы жартас суреттерінен қазірге дейін жүйелеп пайымдауымен құнды болып саналады. Алайда автордың саясиленген тұжырымдарымен келісуге болмайды (Мұқаметханұлы Н. 132 б.). Дейтұрғанмен бұл монографияның ұлттық мәдениет тарихымызды терең зерттеуге деректік базалық негіз қалады және этномәдениетімізді терең зерттеуге белсенді ықпал етті деуге болады.

2014 жылы Бейжің «Ұлттар» баспасынан шыққан «Қытайдың жаңа заман тарихы (1949–1978 жылдар)» атты үш томдық көлемді еңбек, Қытайда қазақ тіліне аударылып Қазақстанда «Орхон баспа үйінен» кириллицамен басылып шығып таратылды. Аталмыш

еңбекті аударғандар Айтқазы Қалиұлы, Сұлтан Имашұлы, Қаһар Сәлімжанұлы және басқалар. Бұл еңбектің бірінші томында ҚХР-дың 1949-1956 жылдардағы тарихы пайымдалған. Екінші томында ҚХР-дың социалистік құрылыс жолындағы табанды күресі мен ізденістері баяндалады. Үшінші томында Қытай Халық Республикасының 1966–1976 жылдар аралығында бастан кешкен атышулы «Мәдени төңкерісі» мол деректерімен сипаттап жазылған. Аталымш еңбектің елімізде басылып шығарылуы, қазақстандық оқырмандардың қытай халқының бастан кешкен тарихымен танысуына мүмкіндік береді.

Тарихи деректер жинағы. Қазақ тарихына қатысты қытай тілінде жазылған деректерді қазақ тіліне аудару ісі айтарлықтай дамып келеді. Соның негізгілерін ғана атап өтеміз.

Қ.А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Түркология ғылыми-зерттеу институты ұйымдастыруымен қытай тілінің майталмандары Мүтәліп Алпамыс пен Тұрсын Жиылұлының көне қытай тілінен аударған «Ғұндар тарихының хроникасы» атты деректер жинағы 2004 жылы Түркістанда баспадан шықты.

Қазақстан Республикасының Қытайдағы Елшілігінің ғылыми тапсырмасы бойынша, тарихшы Шадыман Ахметұлы баспаға дайындаған «Ежелгі үйсін елі» атты қомақты тарихнама және деректер жинағы 2005 жылы Үрімжіде «Шыңжаң халық баспасынан» кириллица жазуында басылып шықты. Осындай тапсырма бойынша Шадымен Ахметұлы баспаға дайындаған «Ұлы Түркі қағанаты» атты ауқымды еңбек 2006 жылы кириллицамен «Шыңжаң жастар-өрендер баспасынан» басылып шықты. Жақып Мырзаханның басшылығымен Шыңжаң Қоғамдық ғылымдар академиясының ұжымы қытай тарихи жазбаларынан сұрыптап аударып баспадан шығарған 4 томдық еңбектің 2 томы «Қытай жылнамаларындағы қазақ тарихының дереккөздері» деген атпен 2006 жылы Алматыда «Өнер» баспасынан жарық көрді.

«Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы аясында 2006 жылы Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының мамандары Бақыт Еженхан, Жанымхан Ошан, Сағынтай Сұңғатай қатарлы ғалымдар аударып, комментарий жасап баспаға дайындаған академиялық «Қазақстан тарихы туралы қытай деректері» атты 6 томдық деректер жинағы, Алматыда «Дайк-Пресс» баспасынан 2005–2009 жылдар аралығында шықты.

Бұл еңбектердің елімізде жарық көріп, ғылыми айналымға түсуі – отандық тарих ғылымының деректер базасын байытып, қазақ тарихын, Қазақстан, тіпті Орталық Азия тарихын зерттеуге тың деректік негіз қалады. Сондай-ақ Отандық тарих жадының жаңғыруына да белсенді ықпал жасады.

Қазақ классикалық шығармаларының қытай тіліне аударылуы. Ұлтымыздың бас ақыны, ұлы ойшыл Абай Құнанбаевтың шығармалары ХХ ғасырдың 40-жылдары қытай тіліне аударыла бастаған. Белгілі ғалым Нығымет Мыңжани Абайдың «Біраз сөз қазақтың түбі қайдан шыққаны туралы» деген мақаласын, Су Бейхаймен бірлесіп қытай тіліне аударып 1947 жылы Шанхайдан шығытын «Нап hai chao - 瀚海潮» журналда жариялады. Нығымет Мыңжани басқалармен бірлесіп Абай өлеңдерін құрастырған кітапшасы 1948 жылы «Сәуле» баспасынан басылып шықты. 1950-жылдарды Қазақстанда төте жазуда басылған Абай шығармалары Қытайдағы қазақтарға таратылады. Осы жылдары қазақ, қытай тілдерін жақсы меңгерген сібе ұлтының өкілі Қабай (Хао Ханьчжан) Абай өлеңдерін қытай тіліне аударып мерзімді басылымдарда жариялады.

1954 жылы Қабай мырза Абайдың «Ескендір» поэмасын алғаш тәржімалап, «Аударма» журналында жариялайды. 1958 жылы ол «Қазақтың ұлы ақыны Абай» деген зерттеу мақаласын қытай тілінде шығатын «Тянь-Шань» журналының 8-санында жариялады. 1958 жыл ол 3 поэманы ірі кітап етіп құрастырып «Абай дастандары» деген атпен «Халық әдебиеті» баспасынан шығарады. 1982 жыл «Абайдың таңдамалы шығармаларын» қытай тіне аударып «Шыңжаң халық баспасынан» шығарады. 1984 жылы

Абайдың қарасөздерін «阿克利亚» («Ақылия») деген атпен «Шыңжаң халық баспасынан» шығарады. 1987 жылы «Абай және Абай шығармалары» атты зерттеу еңбегі Қаһармен Мұқанұлының қазақ тіліне аударуымен Бейжин «Ұлттар баспасынан» жарық көрді. 1995 жылы ғалымның «阿拜研究论集» («Абай зерттеу мақалалар жинағы») деген еңбегі «Ұлттар баспасынан» басылып шықты. 1995 жылы қытай қаламгері, аудармашы Су Жоушион зерттеп жазған «成格斯山峦的三巨头 – 阿拜, 恰卡里姆, 穆赫塔尔» («Шыңғыс тауының үш шоқысы – Абай, Шәкарім, Мұқтар») атты еңбек «Ұлттар баспасынан» жарық көрді. Бұл еңбегін автор «Қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбаевтың туғанына 150 жыл мерейтойына арнап» жазғанын атап көрсетеді. 1998 жылы «Шыңжаң жастар-өрендер баспасы, экс президент Нұрсұлтан Назарбаевтың «Абай туралы сөз» деген еңбегін қазақ, ұйғыр және қытай тілінде бір кітап етіп шығарды. Абай шығармаларының қытай тіліне аударылып, қалың оқырмандарға жол тартуы – қытайлық оқырмандардың Абайды, Абай арқылы қазақ халқын терең түсінуіне мүмкіндік жасады. Қытай зерттеушілері Абайды арнаулы зерттей бастады. Соның бір мысалы, Чжэн Чжиндун докторлық диссертация ретінде жазған «阿拜哈萨克草原上的北极星» («Абай – Қазақ даласының жарық жұлдызы») монографиясы, 2003 жылы «Ұлттар баспасынан» оқырмандарға жол тартқан.

Қытайлық белгілі жазушысы, аудармашы Су Жоушион мен танымал қазақ жазушысы Әкбар Мәжит бірлесіп аударған, Абайдың 150 жылдығына арналған «Абайдың қарасөздері» («阿拜箴言录») атты кітаптың 1995 жылы «Ұлттар баспасынан» шығуы маңызды оқиға болды. Бұл Абай қара сөздерінің біршама жақсы аударылған нұсқасы болды. Әкбар Мәжит «阿拜箴言录»-да жазған «Абайдың тартымдылығы» атты алғысөзінде: «Ұлттар баспасы қазақ редакция бөлімі Су Жоушион мырза аударған (қара сөздің) аударма нұсқасын түпнұсқамен салыстырып көрген соң, менен түпнұсқадан қайтадан аударуымды сұрады. Олар маған уақыт шектеп, үш ай ішінде аударманы бітір, алты ай ішінде кітапты баспадан шығаратын жоспарын айтты» [1, 51] дейді. Демек, Әкбар Мәжит Абай қарасөзін қазақша нұсқадан қайта аударған екен. Әрине, ол Су мырзаның орысшадан аудармасын пайдаланы. Екі жазушының қолынан шыққан аударманың сапасының біршама жоғары болғанын атап айтуға болады. Екі елдің ресми өкілдері мен жазушылары дейді Әкбар - «көркем әдебиеттің биік үлгідегі туындыларын аудару жалғасын тауып жатса, екі ел халықтарының көңілдері де тоғысып жатады. Шығармаларды қазақ-қытай тілдеріне аударылып жатқан әрбір авторды – екі елдің арасындағы алтын көпір, әдеби елші деп атауға болады (Syroezhkin, 2004: 212 p). Қазақ әдебиетінің інжу-маржаны, классикасы саналатын ұлы Абайдың «Қара сөздерінің» жарық көруіне Қытайдағы қазақ жазушысы, қоғам қайраткері Әкбар Мәжит зор еңбек сіңірді (Yang Zhong, 1995).

Қазақтың мемлекеттік көркем әдебиет баспасында 1956 жылы басылған «Абай» мен «Абай жолы» романдарын 1981 жылы «Шыңжаң халық баспасы» төте жазумен басып шығарды, кейін бірнеше рет қайта басылып, қалың оқырмандардың сұранысын қамдады. 1994 жылы Мұхтар Әуезовтің «Абайтану мәселелері» атты зерттеу еңбегі «Шыңжаң халық баспасынан» Әбділдабек Ақыштайұлының құрастыруымен жарық көрді. Кітаптың соңына құрастырушының «Мұхтар және абайтану» атты көлемді мақаласы қоса берілді. Бұл еңбектер оқырмандардың классиктердің шығармаларын терең түсініп, эстетикалық нәр алуға мұрындық болғаны сөзсіз.

2004 жылы қазақтың заңғар жазушысы, академик Мұхтар Әуезовтың «Абай жолы» 4 томдық эпосы романы, Қабай мен Гау Шунфанның қытай тіліне аударған нұсқасы «Ұлттар баспасынан» жарық көрді. Бұл да Қытай мен Қазақстан арасындағы мәдени басылымдар алмасу тарихындағы маңызды оқиға болды. Содан кейін Мұхтар Әуезов пен

оның шығармашылығы туралы қытай авторларының мақалалары әр түрлі газет - журналдарда жарияланып жатты.

Белгілі тарихшы ғалым, профессор, қоғам қайраткері Ерлан Сыдықов қазақтың ұлы философ ақыны Шәкәрім Құдайбердіұлын зерттеп жазған «Шәкәрім» (орыс және қазақ тілінде) 2013 жылы Алматыда «ИП Волкова Е.В.» баспасынан шыққан қомақты еңбек еді, Бұл еңбекті Қытайдың Сиань Шет тілдер университетінің лингвист ғалымы Ли Сичань қытай тіліне аударып баспадан шығарды. Аудармашы қазақ халқының өмірі мен тұрмыс-тіршілігімен біршама жақсы таныс, бір мезгіл Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ-дегі Конфуций институтында жұмыс істеген орыс тілі маманы. Ол «Қазақ пен Қытай халықтарының екі ойшылының (Конфуций мен Шәкәрім) шығармаларынан өмірге деген көзқарас, Отанға деген патриотизмді байқауға болады. Сондықтан Конфуций философиясын құрметтейтін оқырмандар Шәкәрім туралы жазылған бұл шығарманы да жоғары бағалайды» деп санайды. Аталмыш кітаптың қытай тіліне аудармасының тұсаукесер рәсімі 2018 жылдың 2 сәуірінде Сиань Шет тілдер университетінде (SUIE) өтті. Бұл кітаптың қытай тіліне жарық көруі - екі ел мәдени байланыстарының дамуын ілгерлетіп, қалық қытай оқырмандарының қазақтың философиялық поэзиясын түсінуге негіз қалады. Сондай-ақ екі ел халықтарының рухани өміріндегі құнды аударма болатыны сөзсіз (Smaliou, 2002: 574 p).

Қытай классикалық шығармаларының қазақ тіліне аударылуы. Қытай мәдениеті мен әдебиетінің тарихы ұзақ, мазмұны өте бай. Солардың ішінде әлем мойындаған классикалық шығармалары жетерлік. Солардың ішінен інжу-маржандарын сұрыптап алып қазақ тіліне аударып жүргендердің бірі және бірегейі қытайтанушы ғалым Дүкен Мәсімханұлы. Ол қытайдың ерте заманнан қазірге дейінгі әлемге кең танылған ақын-жазушыларының шығармаларын талдап аударумен айналысып келеді. Дүкен Мәсімханұлы қазірге дейін, Ли Бай, Лу Синь, Ба Цзинь, Лау Шэ, Ай Цин, Юй Гуанчжун, Ван Мэн, Мо Янь, Те Нин, Чжан Цинчжи, Гу Цин, Чэн Дундун, Чжао Лихуа, Дин Дан т.б. шығармаларын қазақ тіліне аударып мерзімді басылымдарда жариялады және жеке кітап етіп шығарды. Соның ішінде Ба Цзиньнің «Әулет», Мао Дуннің «Түн», Шэнь Цунвэннің «Шалғайдағы Шаһар», Лао Шэнің «Түйе Сиянцзэ» шығармалары бар. Бұл шығармалардың қазақ тілінде шығуы - екі ел халықтарының жоғары деңгейді өзара түсіністікке жетелейтіні заңды.

ҚХР-дың Қазақстандағы Төтенше және өкілетті Елшісі Чжан Ханьхуэй, екі жақты мәдени байланыстарды нығайтуда қазақ тілінде ұсынылған басылымның ерекше рөлін атап өткен (Xi Jinping, 2015). Ал ҚХР-дың Алматы қаласындағы Бас консулы Чжан Вэй: Қытай авторларының шығармалары дүниежүзінің 190-нан астам елдің тілдеріне тәржімаланады. Әлем елдері аудармашыларын ынталандыру мақсатында, Қытай үкіметі классикалық «Қытай авторы» халықаралық баспа жобасы бойынша көп жылдар бойы қытай тіліне 5000-нан астам кітапты аударып басып шығару жұмысын қаржыландырып келген «Жібек жолы әдебиеті» баспасы құрылды» (Smaliou, 2002: 573p), - деп мәлімдеген-ді. Бұл деректен алдағы жылдар аударма басылымдардың көбейетінін аңғаруға болады.

Саяси басылымдар. Қазақстан мен Қытай үкіметтері екі мемлекет басшыларының еңбектерін қытай, қазақ және орыс тілдеріне аударып баспадан шығарып, елге таратып келеді. Нұрсұлтан Назарбаевтың, ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың еңбектері қытай тіліне аударылса, Дэн Сяопин мен Си Цзиньпиннің бірқатар саяси еңбектері де қазақ және орыс тілдеріне тәржімаланып, қытай-қазақ оқырмандарына таратылды.

2004 жылғы 18 мамырда Қазақстанның Қытайдағы Елшілігінде Қытай Халық Республикасы Мемлекеттік кеңесінің мүшесі Тан Цзясюань Н. Назарбаевтың қазақ және қытай тілдерінде шыққан «Сындарлы он жыл» атты кітабына оң баға берді.

Нұрсұлтан Назарбаевтың бірнеше кітабын қытай тіліне аударды. 2016 жылы оның «Сотворение Казахстана» атты еңбегі Қазақстан Республикасының Қытайдағы Елшілігінің қолдауымен және «Синьсин» корпорациясының қаржылық көмегімен «Чжэньминь» мемлекеттік баспасында қытай тілінде жарияланды. Қытай тіліне аударманы Бейжин университетінің профессоры Е Юньлун бастаған бір топ аудармашылар жүзеге асырды.

2017 жылы «Назарбаев антологиясы: Қазақстан халқының ойлары мен даналығы» атты жинағы, Президент Әкімшілігінің қолдауымен Қытай Қоғамдық ғылымдар академиясы қытай тіліне аударды. Кітапқа жыл сайынғы Жолдаулары, мақалалары мен сөйлеген сөздері енген. Қытайдың Қоғамдық ғылымдар академиясының президенті Ван Вейгуань бұл кітапты маңызды еңбек деп бағалады.

1997 жылғы 29 шілдеде Н. Назарабаевтың «Ғасыр тоғысында» атты кітабы қытай тілінде басылып шықты. Содан кейінгі жылдары оның «Әділеттің ақ жолы», «XXI ғасыр алдында», «Бейбітшілік кіндігі» және «Тарих толқынында» атты еңбектері де қытай тіліне аударылып шықты.

2004 жылдың 22 маусымында, кезінде Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрі, қазіргі Президентіміз Қ.Тоқаевтың «Беласу» кітабы қытай тілінде жарық көрді. Соған орай автор «Чжэньминь жибао» газетінің журналистеріне берген сұхбатында: «Бұл кітаптың қытай тілінде шығуы Қазақстан мен Қытай арасындағы қарым-қатынастардың дамуына және нығаюына септігін тигізеді деп сенемін. Себебі бұл кітаптың кейбір парақтары Қытайға арналған...Қытай-Қазақстанның жақын серіктестерінің бірі, көрші мемлекет, сондықтан біз сіздің еліңізбен ынтымақтастық қатынастарды дамытуға үлкен мән береміз», - деді. Қ.К. Тоқаев экономикалық өсімді, қолайлы инвестициялық ортаны және тұрақты әлеуметтік жағдайды ескере отырып, Қытай мен Қазақстан арасындағы ынтымақтастықтың маңызды стратегиялық мәні бар екенін атап айтты. Кітабында Қазақстан тәуелсіз сыртқы саясатының қалыптасуы мен дамуына терең әрі қызықты талдаулар жасалған. Кітапта автордың өзекті халықаралық проблемаларды шешу жолдарын, халықаралық терроризм сияқты күрделі тақырыптарға да қалам тартады. Сондай-ақ автор өзінің өмірбаяндық эпизодтары мен жеке бақылауларын да қамтып жазған.

2017 жылғы 5 маусымда, Қытай Халық Республикасының Төрағасы Си Цзиньпиннің Астанаға сапары қарсаңында, Елбасы кітапханасының Талдау орталығы, Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті Қоры жанындағы Әлемдік экономика және саясат институты және қытайтану орталығы бірлесіп, Си Цзиньпиннің «Ел басқару туралы» кітабының қазақ тіліне аудармасының тұсаукесер таныстырылымын салтанатты түрде өткізді. Қазақстанда «Қытай реформаторы Дэн Сяопин» атты еңбектің қазақ тіліндегі аудармасы баспадан шықты.

Қазақстан мен Қытай басшыларының еңбектерінің қазақ, орыс және қытай тілдеріне аударып баспадан шығуы – екі мемлекеттің ұстанған ішкі және сыртқы саясатын түсінудің құжаттық негізі болып табылады. Сондай-ақ екі ел халықтарының өзара түсінуі мен ынтымақтастық байланыстарын дамытатудың саясаттық негізі болып табылады.

Поэзия аудармасы. Қазақ поэзия әлемнің алдыңғы қатарынан орын алады. Соңғы жылдары көрнекті қазақ ақындарының туындылары қытай тіліне аударылып келеді. Қытайдағы көрнекті жазушы, аудармашы Қайша Тәбэрәқызы аударған ақиық ақын Мұқағали Мақатаевтың «Қаздар қайтып барады» («远飞的大雁») атты өлеңдер жинағы, 2011 жылы «Шыңжаң жастар өрендер» баспасында жарық көрді. Оны оқыған қытайлық әдебиет сыншылары: «Мұқағалидай лирик ақыны бар қазақ – ұлы халық», - деген екен. Міне, бұл көркем шығармалардың танымдық құдыреті болса керек. Қытайлық оқырмандардың қазақ поэзиясына қызығуына орай, өткен жылы және де Қайша

Тәбәрәкқызының аудармасымен Ұлықбек Есдәулет бастаған оншақты қазақ ақындарының өлеңдері жинақ болып қытайда баспадан шықты. Қытай оқырмандарды бұл жинақты да жылы қабылдап отыр.

Қытай тілінен аударылған танымдық басылымдар. 2015 жылы бері отандық баспалар қытай тіліндегі танымдық, білімдік маңызы бар әмбебап еңбектерді қазақ тіліне аударып шығарып келеді. Бұл сынды еңбектерді белгілі қытай тілінің маманы Ардақ Қалиоллақызының тәржімалап, «Қазақ энциклопедиясы» баспасы мен әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың «Қазақ университеті баспа үйі» шығарып келеді. Нақтылап айтқанда, Жу Юңсин жазған «Ұстаздарға» атты кітабы 2020 жылы жарық көрді. Бұл еңбекте жаңа білім беру тәсілдерінің артықшылықтары, ұстаз бақытының неде екендігі пайымдалған. Автор жұмыс пен отбасы жүгін тең көтеретін қуатты сақтау үшін, уақытты қалай дұрыс пайдалануға болатынын баяндайды. Ұстаздарды оқушылармен бірге үнемі ізденісте болуға, үздіксіз оқып, еркін дамудың, жаңа білім беру арқылы біліктілікті арттырудың жолдарын көрсетеді. Бұл еңбек ұстаздардың білім беру тәжірибесінде кездескен түрлі қиындықтарға қатысты қойған сұрақтарға жауап берген. Аталмыш еңбек тек ұстаздарға ғана емес, көпшілік қауымға да берер тәлімі мол, қарапайым жатық тілмен жазылған танымдық еңбек болып табылады. Автор еңбегін «Көбірек кітап оқу бізді саналы, парасатты әрі білімді тұлғаға айналдырады. Ұлттың рухани өсуі сол халықтың кітап оқу деңгейіне байланысты» деген қорытындысымен түйіндейді.

Ардақтың аударуымен 2021 жылы «Қазақ университеті баспа үйінен» шыққан Қытайдың данагөй ойшылы, қытай педагогика ғылымына өзіндік із қалдырған Ян Жытұйдың «Ян әулетінің отбасылық тағылымы» атты кітап, Қытайда ең көп оқылған кітаптардың бірі. Аталмыш шығармада отбасылық қарым-қатынас, өзара сыйластықты әнгімге арқау етіліп, философиялық, педагогикалық тағылымы мол ойлар айтылады.

Пэн Линнің «Қытайдың салт-дәстүрі мен музыка мәдениеті» атты еңбегі де 2020 жылы аталған баспа үйінен шықты. Бұл еңбекте автор қытай халқының көнеден қалыптасқан салт дәстүрін, музыка мәдениетін, мәдениеттердің шығу тәркінін, олардың адамзат баласына тигізген ықпалы, адамдар арасындағы қарым-қатынас, сыртқы және ішкі үйлесімділік, отбасылық құндылықтардың маңызын сипаттайды. Аталмыш еңбектен қытай халқының тұрмыстық салт-санасы мен музыкасының философиялық астарын аңғаруға болады.

2020 жылы баспадан шыққан «Жу Юңсиннің білім беру туралы даналық сөздері» атты еңбете, ғалымның білім жүйесін нарықтық экономикаға негізделген инновация және ақпараттық қоғам құруға жауап беретін кадрлар дайындау жөнінде айтқан даналық сөздері пайымдалып, білім беру жөніндегі ойлары мен пікірлері топтастырылған. Бұл еңбектердің танымдық және практикалық маңызы жоғары.

Қазақша-қытайша анықтамалық еңбектер. Әр түрлі тіл-жазудағы мәдениеттердің өзара алмасуына көпір болатын құрал, ол – сөздік. Қазақтар мен қытайлар бір-бірінің тілін үйренуге, басылымдарын аударуға көп қолданылатын құрал анықтамалық сөздіктер екені белгілі. Қазірге дейін Қытайда және Қазақстанда жарық көрген сөздіктердің екі ел арасындағы мәдениет алмасудағы маңызын айырықша.

Қытайдағы белгілі баспагер ғалым С.Найманның бас редакторлығымен және қатысуымен ұжымдық авторлар құрастырылған «Қазақша-қытайша сөздік» («哈汉辞典») 1979 жылы «Шыңжаң халық баспасынан» шықты. Кейін бұл сөздік С. Найманның жетекшілігімен толықтырылған нұсқасы 2006 жылы және 2012 жылы сол баспада қайта басылды. Соңғы нұсқасына 5 мың 200 ден астам жеке әріп (иероглиф), 120 мыңнан астам сөз, сөз тіркестері және тұрақты тіркестер (идиом) енгізілген.

Белгілі филолог ғалым Нұрбек Әбікенұлының бас редакторлығымен және қатысуымен (Суй Чэндэ, Ли Цзэчэн, Дәуен Тырнақан, Хань Юйншунь, Шэ Гуанхуа

құрастырған) [«Қазақша-қытайша сөздік» \(«哈汉辞典»\)](#) 1989 жылы Бейжин «Ұлттар баспасынан» басылып шықты. Бұл қазақша-ханзуша (қытайша) салыстырмалы сөздікке қазіргі заман қазақ тілінен 40 мыңнан астам сөз қамтылған. Бұл сөздіктің Ж. Ошан, М. Шақанқызының криллицаға түсірген нұсқасы Алматыда 2010 жылы «Қайнар Университеті» баспасынан шықты (Sultanov K, 2000, 212 p). 2020 жылы аталмыш сөздікті «Алматы Орхон» баспасы екі том етіп басып шығарды.

2017 жылы белгілі филолог қытайтанушы ғалымдар Дүкен Мәсімханұлы мен Айнұр Әбиденқызы құрастырған «Қытайша-қазақша үлкен сөздік» («汉哈大辞典») Алматыда «ҚАЗАқпарат» баспасынан жарық көрді. Бұл сөздікте қазіргі қытай тіліндегі қолданыста бар 70 мыңға таяу сөздер мен сөз тіркестері қамтылған. Елімізде осындай қытайша-қазақша және қытайша-қазақша үлкен сөздіктердің баспадан шығып, қолданысқа енуі, екі ел халықтарының бір-бірінің тілдерін үйрену мен аударма істерінің дамуына белсенді рөл атқарып отырғаны жоққа шығаруға келмейтін факті.

Қорытынды және тұжырымдама

Қазақстан Республикасы мен Қытай Халық Республикасы дипломатиялық қатынас орнатқан бері, екі ел арасындағы мәдениет саласындағы байланыстар мен ынтымақтастықтар да үрдіс дамып келеді. Әсіресе гуманитарлық салада басылымдар алмасу байланысы қалыптасып, дамып келеді.

Қазақстан мен Қытай арасында өзара алмасып отырған басылымдарды жіктеп қарайтын болсақ, негізінен тарихи ғылыми танымдық еңбектер, тарихи жазба деректер, классикалық көркем шығармалар, философиялық және танымдық еңбектер, педагогикалық практикалық маңызы бар кітаптар. Бұл сынды басылымдардың өзара алмасуы – екі ел халықтарының рухани түсіністікке жетелейтін құнды еңбектер екені ешкімге күмән тудырмайды.

Екі ел халықтарының бір-біріне болған танымдары тәуелсіздіктің алғашқы жылдарына қарағанда, біршама объективтілікке қарай жақындап келеді. Өйткені екі ел арасындағы тығыз ынтымақтастық байланыстар мен тығыз араласулар және басылымдар алмасу – олардың өзара танымдарын тереңдете түсті, рухани жақтан жақындастырды деуге болады. Әрине, адамдар танымы олардың мәдени, білім деңгейіне байланысты болады. Таным қоғамдық болмыстың айнасы, қоғамдық практика адамдарға көзқарас қалыптастырады, тәрбиелейді. Сондықтан адамдардың белгілі бір нәрсеге әр түрлі танымда болуы қалыпты жағдай.

Әрине, Қытай әлемдегі алып мемлекет болғандықтан олардың Қазақстанға ықпалы жан-жақтылы әрі басым деуге болады. Оның үстіне Қытайдың өздерін сыртқы ықпалдардан сақтайтын саясаты мықты жүреді. Қытайдың бөтен мәдениетті қабылдаудағы талғампаздығы – еліміге үлгі боларлық. Еліміз де қазақ халқының мәдени құндылықтары мен дүниетанымы негізінде жат мәдениеттерді сұрыптап қабылдау керек, яғни қауырсынын тастап, дәнін алу принципі бойынша ұлттық мәдениетімізді байытып отыруға тиіспіз.

Қазақстан мен Қытай арасындағы басылымдар алмасу жақсы жолға қойылған, мемлекеттік деңгейде жүзеге асып келеді. Сондықтан екі ел арасындағы басылымдар алмасу ісі, болашақта тіпті де дами түседі санаймыз.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. Әліпбаев Б. Абай институтының хабаршысы. №6 (6). 2010 2. 78 б.
2. Тарақов Ә.С. Аударма әлемі: оқу құралы. – Өңд., толықт. 2-бас. - Алматы: Қазақ университеті, 2011, 332 б.
3. Лаумулин М. Казахстан в современных международных отношениях: безопасность, геополитика, политология // М. Лаумулин. – Алматы, 2000. 132-168 с.

4. Смалиов А.А. Казахстан сегодня. Информационно-аналитический сборник // под ред. А.А. Смалиова. – Алматы: Интеллсервис, 2002. – 570-574 с.
5. Сыроежкин К. Казахи в КНР / К.Сыроежкин - Алматы, 2004. 212 с.
6. Турсунбаев Т.А. Международные связи республики Казахстан (1990-2000). – М.: Экон-информ, 2002. 230 с.
7. Си Цзиньпин. Towards a community of common destiny and a new future for Asia. – Воао, 28 March 2015.
8. Султанов К. Состояние и перспективы казахстанско-китайских отношений // Policy. 1998. № 6. 97 с.
9. Бабак В. Астана в треугольнике «Москва-Вашингтон-Пекин». Казахстанско-Китайские отношения // Центральная Азия и Кавказ. 2000. № 1(7). С. 168-177.
10. Чжоу Ли. В Республике Казахстан все чаще говорят по-китайски. Статья посла КНР в Казахстане для газеты Жэньминь жибао [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://comment-respublika.info/comment/show_topic/22695/ (дата обращения: 02.09.2023)
11. Мұқаметханұлы Н. Ізденіс: тарих пен замана. Алматы: Мерей, 214, 261 б.

Батырхан Б., Чокатова А.

ИРАНДЫҚ ҰЛТТЫҚ БОЛМЫСТЫ ЖАҢҒЫРТУДАҒЫ ӘДЕБИ ЭПОСТАРДЫҢ РӨЛІ

Аннотация. Бұл мақалада сипаттау-аналитикалық көзқараспен Иранның әдеби эпостарының, соның ішінде «Шахнаманың» ұлттық болмысты нығайту мен жаңғыртудағы рөлі мен орны зерттеліп, талданды. Сонымен қатар, ирандық болмыстың құрамдас бөліктерін қарастыра отырып, «Шахнаманың» осы элементтерді енгізу мен жаңғыртудағы рөлі түсіндірілді.

Тарих бойында римдіктердің, арабтардың және түркі тілдестердің шапқыншылығымен ирандықтардың ұлттық болмысы бұзылмады, керісінше сақталды, нығайды. Тіпті тарихтың кейбір кезеңдерінде Иранға басып кірген тайпалардың өз болмыстары әлсіреп, ирандық қоғамға сіңісіп те кетті[1].

Тарих бойында бүкіл ел шетелдіктердің қолына түскеніне қарамастан, иран халқы өзінің болмысын ешқашан ұмытқан емес және ең қиын кезеңдерінде, бәрі жойылды деп ойлаған кезде, ұлттық болмыстың көрінетін және көрінбейтін байланыстары оларды бір-бірімен жалғап, феникс сияқты күлден қайта көтеріле білді.

Түйін сөздер: Шахнаме, Иран, ұлттық болмыс, әдебиет.

Батырхан Б., Чокатова А.

РОЛЬ ЛИТЕРАТУРНОГО ЭПОСА В ВОЗРОЖДЕНИИ ИРАНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация. В данной статье с описательно-аналитической точки зрения изучены и проанализированы роль и место иранских литературных эпосов, в том числе «Шахнаме», в укреплении и модернизации национальной идентичности. Кроме того, рассматривая компоненты иранской идентичности, объясняется роль «Шахнаме» во внедрении и модернизации этих элементов.

На протяжении всей истории национальная идентичность иранцев не уничтожалась нашествиями римлян, арабов и тюркоязычных племен, а наоборот, сохранялась и укреплялась. Даже племена, вторгшиеся в Иран в некоторые периоды истории, ослабили свою идентичность и ассимилировались в иранское общество[1].

Несмотря на то, что на протяжении всей истории вся страна попадала в руки иностранцев, иранский народ никогда не забывал свою самобытность и в самые трудные времена, когда казалось, что все потеряно, видимые и невидимые узы национальной идентичности связывали их вместе и управляли восстать из пепла, как феникс.

Ключевые слова: Шахнаме, Иран, национальная идентичность, литература.

Batyrkhan B., Chokatova A.

THE ROLE OF LITERARY EPICS IN THE REVIVAL OF IRANIAN NATIONAL IDENTITY

Abstract. In this article, from a descriptive and analytical point of view, the role and place of Iranian literary epics, including the Shahnameh, in strengthening and modernizing national identity are studied and analyzed. In addition, considering the components of the Iranian

identity, the role of the Shahnameh in the introduction and modernization of these elements was explained.

Throughout history, the national identity of the Iranians was not destroyed by the invasions of the Romans, Arabs and Turkic-speaking countries, but on the contrary, it was preserved and strengthened. Even the tribes that invaded Iran in some periods of history weakened their identity and assimilated into Iranian society[1].

Despite the fact that throughout history the entire country fell into the hands of foreigners, the Iranian people never forgot their identity and in the most difficult times, when it seemed that everything was lost, visible and invisible bonds of national identity tied them together and managed to rise from the ashes like a phoenix.

Key words: *Shahname, Iran, national identity, literature.*

Кіріспе

«Шахнама» – иран халқының ортақ мұрасының өте бай көзі, онда мифтер мен эпостар әлемінен соңғы Сасанид императорларының билігіне дейінгі ирандық болмыстың сабақтастығын айқын көруге болады. Мифтер мен эпостар әлемінен Сасанид патшаларының билігінің соңғы жылдарына дейінгі ирандық болмыстың және оның халықтарының сабақтастығын байқауға және ирандықтардың ұжымдық өзін-өзі тануды байқауға болатын құнды дереккөзді жазу барысында Фердоуси Иранның мәдениеті мен өркениетін жандандыруды көздеді [1].

Фердоуси ұлттық болмыстың бір тірегі болып табылатын парсы тілінің қайта жаңғыруында ауқымды рөл атқарғаны даусыз. «Шахнама» мазмұнында иран халқының ұлттық болмысын өз аясында сақтап қалған сипаттар бар. Ирандық болмыстың тамыры ата-бабаларының мыңдаған жылдар бұрын қалыптастырып, мәңгілікке қалдырған мифтерге негізделген және Пехлеви патшалары мен КейХосро, Гершасб, Араш және Ростам сияқты идеалды ирандық батырлар туралы эпикалық хикаялар иран халқының тарихында күшті интеллектуалдық және рухани тірек болды, әрі ұлттық ынтымақты нығайтты.

Негізгі бөлім

«Шахнаманың» хикаялық оқиғалары ирандықтардың ұжымдық психологиясын ашудың кілті болып табылады. Сонымен қатар, бұл эпос иран халқының болмысын ашып, олардың басқалармен және өздерімен қарым-қатынасында қалай ойлап, әрекет еткенін көрсетеді. Француз зерттеушісі Анри Массе жазғандай: «Шахнама» ұсынатын ата-баба әңгімелері мен көне әдет-ғұрыптар қазынасына терең үңілген оқырман ешбір ұлттық эпостың өз тектерінің кемеңгерлігін мұндай дәлдікпен көрсете алмағанын түсінеді». Аталмыш шығармаға сүйенсек, Иран жерінде тіршілік пайда болып, Ирадж патшалығының негізі құрылғаннан бастап, шығысындағы Тұран мен Қытай, батысындағы Грекия мен Римнен ажыратып тұратын өзіндік болмыс пайда болды деп сипаттайды. Осы кезден бастап Ирадж патшалығымен ирандық бірегейлік Шығыс пен Батыстың ұлттық болмысына қарсы негізделді.

«Шахнама» ирандық болмыстың құрылымдарын жасау мен дамытудағы жоғары орны иран халқының ұжымдық рухының тереңдігін анықтауға лайықты негіз бола алды. Сол себепті, бұл маңызды еңбек неғұрлым тереңірек зерттелсе, соғұрлым ол иран халқының дүниетанымының ішкі табиғатын түсінуге мүмкіндік беріп, түсінуге көмектеседі. Басқаша айтқанда, тарих пен болмыс жолындағы ирандық жеке тұлғаның қалаулары мен мұраттарын көрсетуде «Шахнама» сияқты ешбір жазбаша жұмыс дәлелдей алмаса керек [1].

Кез келген елде ұлттық бірегейлік ұжымдық бірегейліктің ең жоғары деңгейі болғандықтан, оны мойындау үшін жан-жақты және сенімді тарихи құжаттар қажет.

Мифологиялық атмосферасы бар «Шахнама» ең алдымен, мифтік аңызға айналған және тек ойдан шығарылған оқиғалармен теңестіру дұрыс емес екенін айта кеткен жөн. Ежелгі дәуірде адамдар өмірдің негізгі ұғымдарына қатысты іргелі сұрақтарға тап болды. Олар онтология мен жаратылу механизмін іздеді, ал мифтің қалыптасуы осы мәселелерге жауап беру болды. Осы сұрақтарға табылған жауаптар жиынтығы бүгінгі біз миф деп атайтын дүниетанымның түрін қалыптастырды. Демек, миф өтірік пен қиялды білдірмейді, наным-сенімдердің жиынтығын баяндау түрі және бүгінгі мәдениет деп отырғанымыз ежелгі дүниедегі миф пен дінмен тең болды. Осылайша, «Шахнаманың» мифологиялық хикаяларына тереңірек үңілсек, бұл әңгімелердің әрқайсысы ирандық ұлттық және көне мәдениеттің, салт-дәстүрдің, әдет-ғұрыптың бір бөлігін бейнелейтінін аңғарамыз. Бұл ғұрыптардың кейбірінің шынайылығы мен ұзақ ғұмырлығы соншалық, кейде археология ғылымы үнсіз қалуға мәжбүр және дәл осы жерде миф сөйлеп, ирандықтардың ұлттық болмысының шынайылығын растау мөрін басады [2].

«Шахнаманың» тарихи бөлігінде кездесетін кейіпкерлердің сыртқы әлемде объективті және нақты үлгісі болмаса да, бұл кейіпкерлердің әрқайсысы ежелгі дәуірдегі ирандықтардың нышаны мен болмысы болып табылады және олардың тарихтағы дұрыс немесе бұрыс іс-әрекеттері мен мінез-құлқын білдіреді. Айта кету керек, Шахнамадағы кейіпкерлердің ешқайсысы мінсіз емес. Фердоуси «Шахнама» батырларының өнері мен еңбегі арқылы ирандықтардың ұлттық мақтаныш сезімін оятумен қатар, олардың қателіктерін де айыптайды және бұл Фердоусидің ұлттық болмыстың шынайы бейнесін көрсетуге тырысқанының дәлелі [2].

Кез келген қоғамның ұлттық болмысының тағы бір маңызды элементі – оның біртұтас тілі. Егер ортақ тіл болмаса, бір елдің түрлі этностары бір-бірімен тіл табыса алмай, әр этностың қарым-қатынас шеңбері бір тілде сөйлейтін адамдармен шектеліп қалар еді. Фердоуси «Шахнаманы» Ғазнауи түріктері билік құрып, араб тілі сарай кітаптары мен диуандар жазудың ресми тілі болған кезде жазып шықты. Парсы тілінен бас тартқан осындай жағдайда «Шахнама» өзінің төл және эпикалық тілімен Иранның ұлттық тілінің ұмытылуына жол бермеді. «Шахнаманың» мың жыл бойына сақталуы бұл еңбектің ирандықтардың рухы және идеалдарымен үйлесімді екенін көрсетеді [2].

Мысыр елі әртүрлі көне мифтер мен мәдениет ошағы болуына қарамастан, өзінің төл тілін сақтай алмады. Мысырдың атақты журналисі, әрі жазушысы Мұхаммед Хоссейн Хайкалдан керемет мәдениетке ие мысырлықтар сендерге не болды деп сұрағанда: «Бізде Фердоусидей адам болмағандықтан арабша сөйлейтін болдық»-деп жауап берген.

Кейінгі дәуір ақындары «Шахнаманың» хикаялары мен қаһармандарының тұспалдарын өз өлеңдерінде келтірген немесе оның эпикалық стилінде өлең жазуға тырысқан. Сондай-ақ, ақын-жазушылардан бөлек, көпшілікке арналған орындарда «Шахнама» ауызша айтылып, «Шахнаманы» жатқа айту дәстүрі пайда болды. Осының барлығы осы жазба еңбектің Иран қоғамының барлық қабаттары арасына терең еніп, тарағанының белгісі. Сонымен қатар, «Шахнама» кітабы әр ирандықтың жастығының астынан табылатын болған [2].

Сасанидтер билігі әлсіреп, Омеядтар билікке келуімен, ирандық бірегейлік болмысы дағдарысқа ұшырады. Парсы тілі араб сөздерімен шұбарланып, парсы тілінің ықпалы әлсіреді. Ирандық болмыстың дағдарысы дәуірі мұнымен шектелмеді. Ғазнауилер деп аталатын жаңа күш Иранның шығысынан ислам аумағына баяу еніп келді. Бірте-бірте түріктер орнығып, Иран мәдениеті тағы да қиыншылыққа ұшырады. Ғазнауилер өздерін ирандық етіп көрсетуге, парсы тілін ресми тілге айналдыруға және өздерін сасанилерге жатқызып, ұрпақ құруға тырысқанымен, жасырын түрде түрік мәдениетінің билік етуін қалады. Осы тұста Фердоуси пайда болады. Фердоуси пайда болғанға дейін ирандық қоғам қайраткерлері ирандық фениксті жандандыруға тырысып, Әбу Әли Балхи, Әбу

Мовейд Балхи, Дақиқи Тоуси сияқты адамдар эпикалық хикаялармен кітаптар жазды, бірақ олардың әрқайсысы әртүрлі себептермен өз сапарларын жалғастыра алмады. Фердоуси бұл ауыртпалықты өз мойнына алып, «Шахнаманы» жазу арқылы ирандық болмысты, тарихты, мәдениет пен өркениетті өз ұрпағы мен келер ұрпаққа естелік ретінде қалдыра алды. Осылайша, иран халқының өзіне деген сенімділігін ояту үшін Фердоуси Иранның мақтан тұтар өткенін Ғазнауилер, Омеядтар және Аббасидтерге тарту етіп, олардың назарын ирандықтардың бай дүниетанымына аударды [2].

Сасанидтер билігі ирандық бірегейлік пен ұлтшылдықты орнықтыру мақсатында территориялық-географиялық тұтастық пен діни ынтымақтастық негізінде зороастризм дінін формальды етіп, оны институттандырды. Осы тұста ирандық мәдениетті бұрынғыдан да көрнекі етіп, Наурыз, Шаб Челлеһ сияқты мерекелер бірегейлік құралы ретінде қайта жаңғырды. «Шахнамада» довал деп аталған бақтияри тайпасына тән шәлі осы тайпаның бүгінгі эпикалық және әскери келбетін көрсетеді, сонымен қатар, қуат пен тепе-теңдік символына айналып отыр [3].

Кең байтақ Иран жері тарих бойында талай ащы мен тәттінің дәмін татып, талай асулар мен құлдырауларды бастан өткерді. Фердоуси ирандық еместердің озбыр басқыншылығы мен үстемдігіне қарсы тұру үшін этникалық мақтаншы пен Иранның ежелгі өркениетінің сипаттамасын жаңғыртып, иран халқының елді қорғау сезімін оята білді. Сонымен қатар, парсы тілінің тәніне жаңа тыныс берген асыл ақын осы ұлы еңбегінің көмегімен Иранның рухани байлығын тұрақтандыруға мүмкіндік берді. «Шахнаманы» жазу барысында ол бірде-бір шетел сөзін қолданбай, тек парсы сөздерімен жазып шыққан, тіпті қолданыстан шығып қалған парсы сөздерін оқырманның жадында қайта жандандырды. Ол дәуірдегі кітаптардың көбі араб тілінде жазылғанына қарамастан, өйткені сол заманның ғылыми тілі араб тілі еді. Бүгінгідей әлем ғалымдары ғылыми форумдар мен тұтыну нарығына шығу үшін өз жаңалықтарын негізінен ағылшын тілінде жазады. Фердоуси сол дәуірде орын алған осындай ерекшелікке қарамастан, жылдар бойы еңбегін табандылықпен жалғастырып, мәңгілік жәдігер қалтырды. Ал, парсы тілі әртүрлі ирандық этностардың күш-қуаты, бірлігі мен байланысының құралы. Фердоусидің бұл еңбегі ирандық деген ұлы ұғымның бір бөлігі; Өзіңіздің болмысыңызды білу және өзіңізді түсіну.

Заманауи ирандық ғалым Мұхаммед Әли Ислами Надушан Фердоусидің «Шахнамасын» әлемдік әдебиетте ұлт тағдырын өзгерткен бірден-бір кітап деп санайды. [4]. «Шахнаманы» Иранның ұлттық болмысының негізгі қайнар көзі дейтін себебі, тарихта өткен халықтардың көбісі «Шахнама» сияқты берік діңгегінің жоқтығынан не ыдырап, не күйзеліске ұшырап, тілі мен мәдениеті, тұрмыс-тіршілігі, ұлттық болмысы сан рет өзгеріп, түрленді [5].

«Шахнаманы» жай ғана миф деушілерге жауап ретінде сол мифтердегі оқиғалардың қазіргі заманда көрініс табуы таңғалдырады. Атап айтсақ, Симурғ пен Тахматан сияқты бір түнде ғасырлық жолмен жүріп, географиялық шекараларды бұзуы, қабырғалардың арғы жағынан, шекарашылар мен күзетшілерге қарамай, ақырын елдердің құпия әңгімелерін тыңдап, тіпті қорғалған қазыналардың дирхам және динарларына қол жеткізе алуы бүгінгі күндегі электронды төңкеріс заманында уақыт пен кеңістік арақашықтықтары жойылып, үлкен қалаларды күйретпей, қиратпай қолжетімді болып отырған жағдайлар мың жылдан астам уақыт бұрын жазылған жәдігердің әлі күнге дейін өзектілігін жоғалтпағанын көрсетеді [6].

Кез келген елдің білім беру жүйесі өз халқына ұлттық-мәдени тағылымдарды жеткізуде маңызды рөл атқаратындықтан, мектеп жеке тұлға мен әлеуметтік болмысты қалыптастыруда отбасынан кейінгі екінші маңызды институт болып саналады. «Шахнама» хикаяларындағы моральдық ілімдер бұл хикаяларды барлық жас топтарына

үйлесімді етті. Мектеп жасына дейінгі балаларды «Шахнамамен» таныстыру үшін тәрбиешілер ең тиімді әдісті, яғни әңгімені пайдалана алады. Сондай-ақ бастауыш сыныптарда кейбір Шахнама хикаяларының прозасын оқулықтарға қосу, оның оқиға желісін жеңілдетумен қатар, оқушылардың «Шахнамамен» жақынырақ танысуына мүмкіндік береді. Жоғары оқу орындарында студенттерге «Шахнаманы» тікелей оқытумен қатар, ұстаздар аудиторияда студенттердің өздері жатқа оқу арқылы тәрбиедегі құрғақшылықты жойып, «Шахнаманың» ұлттық тағылымдарының әсерін екі есе арттырады. Осы орайда бүгінгі қоғам мен кешегі көне болмысты байланыстыратын негізгі дәнекер – білім институты екенін баса айтқан жөн [7].

Түйін

«Шахнаманы» жазу арқылы Фердоуси иран халқының көне ұлттық мифтері мен дәстүрлерін сақтаумен қатар, ирандық ұлттың бірлігі мен интеграциясының негізін қалады. «Шахнама» иран халқының туу туралы куәлігі десе де болады. Сондықтан, бұл мақала ұлттық болмысқа қатысты элементтердің көрінісін көрсету әрекеті болып табылады. Сонымен қатар, Фердоуси мен оның «Шахнама» құнды еңбегінің ирандық болмысты нығайту мен жаңғыртудағы рөлін сипаттау және аналитикалық көзқараспен қарастыру және талдау әрекеті жасалды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. <https://rasekhoon.net/article/show/1112027>
2. <https://samanketab.roshdmag.ir/fa/article/25899>
3. <https://www.ilna.ir>
4. <https://farhangi.tums.ac.ir>
5. <https://newsin.ir/fa/content>
6. <http://www.aeenefarzanegi.com>
7. <http://radiogoftogoo.ir/NewsDetails/?m=177117&n=835944>
8. <https://amordadnews.com/7811/>

Табынбаева З.С.

ИСТОРИЯ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ВОСТОК-ЗАПАД НА ОСНОВЕ СРЕДНЕВЕКОВЫХ ПИСЬМЕННЫХ ИСТОЧНИКОВ

Аннотация: В статье представлен анализ истории взаимоотношений Востока и Запада на основе записок испанского путешественника Руи Гонсалеса де Клавихо, который на протяжении трех лет вел описания второго ответного посольства кастильского короля Кастилии дон Генриха III к знаменитому центральноазиатскому правителю Тамерлану в его столицу Самарканд. Экспедиция была организована в начале 1403 г. и завершилась в 1406 году. Руи Гонсалеса де Клавихо описывал в своих записках маршрут экспедиции, с указанием дат и времен года, полные названия мест где они останавливались и где проезжали. Особый интерес представляют записки о истории великого Тамурбека (Тимура, Тамерлана - Великого эмира Империи Тимуридов 1370-1405 гг.), период правления которого имеет большое значение при изучении истории и культуры Великой степи.

Ключевые слова: история и культура Великой степи, письменные Западноевропейские источники, история Тимура

Табынбаева З.С.

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ЖАЗБА ДЕРЕКТЕРГЕ НЕГІЗДЕЛГЕН ШЫҒЫС-БАТЫС ҚАТЫНАСТАРЫНЫҢ ТАРИХЫ

Аннотация: Мақалада Кастилия королі – дон Генрих III-нің аты аңызға айналған Әмір Темірге, оның астанасы – Самарқанға жіберген кастильдік екінші жауап елшілігін үш жыл бойы суреттеген испандық саяхатшы – Руи Гонсалес де Клавихо жазбалары негізінде Шығыс пен Батыс арасындағы қарым-қатынас тарихына талдау жасалған. Экспедиция 1403 ж. басында ұйымдастырылып, 1406 жылы аяқталды. Жазбаларында Руи Гонсалес де Клавихо күні мен жыл мезгілі көрсетілген экспедиция маршрутын, өздері тоқтап, басып өткен жерлердің толық атауы сипатталған. Ұлы дала тарихы мен мәдениетін зерделеу кезінде билеу кезеңінің маңызы зор ұлы Тамұрбек (Темір, Темірлан – 1370-1405 жж. Тимуридтер Империясының Ұлы Әмірі) тарихы бойынша жазбалары айрықша қызығушылық тудырады.

Түйін сөздер: ұлы дала тарихы мен мәдениеті, жазба Батысеуропалық дереккөздер, Темірдің тарихы

Tabynbaeva Z.S.

HISTORY OF EAST-WEST RELATIONS BASED ON MEDIEVAL WRITTEN SOURCES

Abstract: The article presents an analysis of the history of the relationship between East and West based on the notes of Spanish traveler Ruy Gonzalez de Clavijo, who had kept descriptions of the second return embassy of Castilian king Don Henry III to the legendary Timurlan to his capital Samarqand for three years. The expedition was organized in early 1403 and ended in 1406. Ruy González de Clavijo described in his notes the route of the expedition, with dates and seasons, full names of places where they stopped and where they passed. The records about the history of the great Tamurbek (Timur, Tamerlan - the Great Emir of the

Timurid Empire in 1370-1405), whose reign is of great importance for studying the history and culture of the Great Steppe are of special interest.

Key words: history and culture of the great steppe, written Western European sources, history of Timur

Введение. Благодаря реализации государственных программ «Культурное наследие», «Народ в потоке истории и «Архив-2025» казахстанским ученым открылась большая возможность изучения истории взаимоотношений Восток-Запад на основе новых материалов, выявленных в зарубежных архивах, библиотеках и музеях. Выявление их и введение в научный оборот являлась и до сих пор является актуальной задачей современных казахстанских исследователей. Документальное обоснование собственной истории позволяет, исследователям правильно идентифицировать свою нацию, свой народ в процессе его формирования, объясняя специфику и особенности национальной истории. Важность этой работы определяется необходимостью воспитания подрастающего поколения, передачи информации в том виде в каком она была зафиксирована многие года тому назад.

Для написания данной статьи, были использованы письменные источники, представленные в виде записок западноевропейского путешественника Руи Гонсалеса де Клавихо посетившего Великую степь в период 1403-1406 гг. в составе ответной дружеской экспедиции. Материалы были выявлены в ходе реализации проекта «Археографические работы в зарубежных архивах и фондах по истории и культуре Великой степи (выявление, анализ, оцифровка)», руководителем которого является член корр. НАН РК, д.и.н., профессор Абусейтова М.Х.

Материалы и методы. Для написания данной статьи был использован материал, западноевропейского путешественника, для рассмотрения одного из значимых периодов в истории Великой степи - время правления Тимура, который, по мнению многих исследователей, является периодом расцвета и процветания. Источниковедческий анализ записок Руи Гонсалеса де Клавихо является очень информативным т.к. сосредоточен на описании роли личности Тимура, политического строя тимуридского государства, что обуславливает использование сравнительно-сопоставительного метода в качестве одного из инструментария познания средневековой истории. Изучение роли политической элиты позволило рассмотреть такой аспект, как роль личности в истории, для понимания исторической реальности того периода.

Обсуждение. В средние века взаимоотношения между Востоком и Западом имели колоссальное значение, оказав значительное влияние на ход истории обеих частей мира. Эти взаимодействия простирались от культурного обмена до политических союзов и военных конфликтов, формируя сложные отношения, которые оставили непередаваемый след в культуре, религии, торговле и геополитике.

В течении многих столетий накопилось много исторического материала о истории взаимоотношений Восток-Запад, хранящихся в зарубежных архивохранилищах и библиотеках. Выявление, систематизация и исследование этого материала является в настоящее время важной задачей современных казахстанских исследователей. Новые материалы западноевропейских путешественников способствуют более глубокому изучению взаимообмена и взаимоотношений государств территории Великой степи с европейским миром. Поскольку в средневековой Европе были мало осведомлены об землях Востока, записки путешественников, посетившие их с разными целями – торговыми, миссионерскими, дипломатическими являются ценными. Важно учитывать и тот факт, что малая информация о Востоке, поразила много слухов и диковинных домыслов у западноевропейских народах. По этой причине при изучении письменных

источников, современным исследователям необходимо тщательно подходить к анализу текстов, исключая не подкрепленные фактами доводы и проводить анализ с источниками, написанными как европейскими, так и восточными авторами.

В зарубежных архивах сохранились достаточно много сведений о регионе Востоке в целом и Великой степи в частности, т.к. он имеет протяженные границы с великими державами и способствовал развитию торговли и обмена на Великом Шелковом пути. Ярким свидетельством является труд Руи Гонсалеса де Клавихо (Ruy Gonzalez de Clavijo), информативно и фактологически обширный как для европейского общества 15 века, так и для казахстанских исследователей в настоящее время.

История миссии и ее значение. Миссия во главе с Руи Гонсалеса де Клавихо в Самарканд имела важное политическое значение. Это было второе, ответное посольство, направленное кастильским королем Кастилии дона Генриха III в начале 1403 г. к легендарному правителю Тимирлану в его столицу Самарканд. Посольство состояло из нескольких выдающихся личностей того периода: Альфонсо Паес де Санта Мариа (Alfonso Paes de Santa Maria), Руи Гонсалеса де Клавихо и Гомеса де Салазара (Gomes de Salazar) [1, с. 13]. Все они оставили свои научные труды

Посольство было в пути более трех лет и за этот период Руи Гонсалеса де Клавихо, подробно описывал практически каждый день путешествия. Сведения обширны и изобилуют детальными подробностями и частными наблюдениями. Большое внимание в труде отведено названиям городов, селений, гавань, рек, описанию народов населявших их. Особенно для современников интересна та часть его описаний, которая раскрывает политическая историю великого Тамурбека (Тимура, Тамерлана - Великого эмира Империи Тимуридов 1370-1405 гг.), оказавшего большое влияние на исторические судьбы народов Великой степи и соседних стран.

В дневнике представлены записи о личных качествах Тимура, а также как был устроен быт его народа, какие были обычаи его народа, как проводились праздники, какая была одежда, оружие, еда, напитки и многое другое.

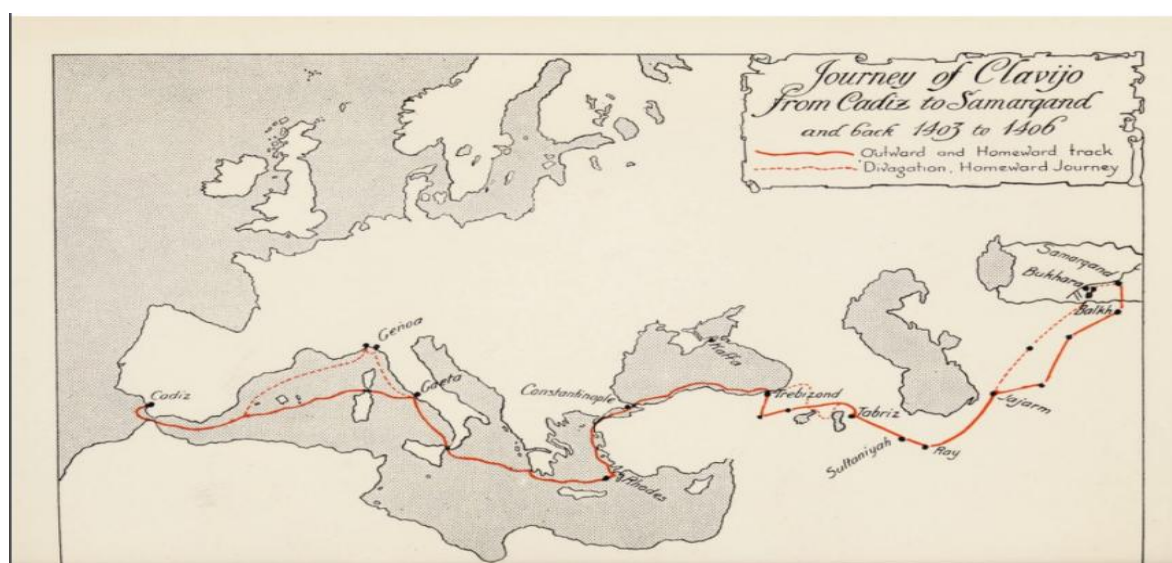
Сведения Руи Гонсалеса де Клавихо сохранились в двух рукописях, которые были написаны в разное время. Первая рукопись относится к первой половине XV века и состоит из 154 листов. Вторая же рукопись датируется концом XV века, наиболее хорошо была сохранена и была использована в дальнейшем для печатного издания. Именно вторая рукопись в 1582 году была издана Гонсало Арготе де Молина в виде книги под названием «Жизнь и деяния великого Тамерлана, с описанием земель под его владением и господством» (исп. «Vida y hazañas del Gran Tamorlán, con la descripción de las tierras de su imperio y señoría») в доме печати Андреса Писциони в городе Севильта [2]. В настоящее время оригинальные рукописи хранятся в Национальной Мадридской библиотеке, а их копии имеются также в Отделе редких книг Российской библиотеки в Москве.

Труды Руи Гонсалеса де Клавихо представляют собой важные исторические и этнографические источники. Они предоставляют уникальную перспективу на средневековые культуры Востока и Центральной Азии, а также взаимодействие Запада с этими регионами. Эти документы являются неопределимыми для современных исследований в области истории, культурологии, этнографии и межкультурного диалога. Согласно данным WorldCat дневники Руи Гонсалеса де Клавихо были опубликованы в 148 изданиях, в период с 1859 по 2018 г. на испанском, французском, английском, немецком, китайском, итальянском, русском языках и хранятся в 2148 библиотеках-членах WorldCat по всему миру [3].

Согласно сведениям источника отношения между государством Тимура и западноевропейскими государствами были дружескими. Причиной столь теплых отношений служил ряд исторических событий. С одной стороны западноевропейские

государства на рубеже XIV-XV вв. испытывали опасность исходящей от Османской империи: одни надеялись на союз с турками, другие создавали коалицию во главе с римским папой против них. С другой стороны - Тимур завоевавший к этому периоду огромные территории Ближнего Востока, Средней Азии и Индии стремился к расширению и укреплению торговых связей между Востоком и Западом через мировые торговые пути в этих регионах [4, с. 84-85]. Следует отметить и тот факт, что Тимур видел в западноевропейских государствах союзников, в вопросе которые могли ему помочь уничтожить своих врагов османов. Победа Тимура над османским правителем Баязидом в июле 1402 года является прямым тому доказательством. Из источника достоверно известно, что в состав армии Тимура при этом сражении входили как европейские галеры так и европейские рыцари.

Расширение отношений требовало от государств организации посольств. Одним из таких посольств и было то в котором участвовал Руи Гонсалеса де Клавихо. 21 мая 1403 года второе ответное посольство прибыло в порт Святой Марии и уже на следующий день посольство начало свое путешествие в Самарканд. Членами посольства были Фра Альфонсо Паес де Santa Мария (умер в пути 27 августа 1404 года), королевский гвардеец Гомес де Саласар, Алонсо Фернандес и Руи Гонсалеса де Клавихо со своими собственными оруженосцами [5, с. 191] и более 10 человек сопровождение. Путешествие по воде охватило порт Святой Марии, порт Лас-Муэлас, мимо мыса Деспартель (Эспартель) и земель Танхар (Танжер), Тариф, Химены, Септы (Сеуты), Альхесиры, Гибралтая и Марбельи, гор Малаги, мыса Палоса, мимо островов Ферментера, Ибиса (Ивиса), Мальорки, Корсика, Сардинии, Понса (Понца), Искла (Искья), Прочеда, Трапе, Арку, Фируку (Филикуди)Странголь (Стромболи), Салинас (Салина), Странголин (Стромболи), Болькани (Вулькано, Паранеа (Панареа), Панарин (Панарелли), Сицилия, Мончибле (Этна), Родос, Хио (Хиос), Ланго (Кос), Берро (Лерос), Форно, Титанис, Хамо (Самос), Микареа (Икария), Марди (Маден), Тенио (Тенедос), Нембо (Имброс – владения Константинополя), Мармара (турецкие земли), Калонимо (Калолимни) (с. 16). С 11 апреля 1404 года оно продолжилось по суше и к 8 сентября 1404 года достигло Самарканда. Обратный путь закончилось лишь в 1406 году (Илл. 1)

Илл. 1 The extracts and maps here are from the translation by Guy Le Strange, Clavijo. Embassy to Tamerlane 1403-1406 (New York and London: Harper, 1928).

Первоначальным намерением Руи Гонсалеса де Клавихо было встретиться с Тимуром на Ближнем Востоке, возможно в Турции или Сирии, но Тимур решил вернуться в Самарканд после семилетней османской компании, чтобы подготовиться к походу на Китай. Поэтому посольство сменило направление и направилось в Самарканд. Именно эта ситуация увеличила период экспедиции.

Посольство Руи Гонсалеса де Клавихо в Туркестане имело значительное влияние на развитие взаимоотношений между Западом и Востоком в средние века. Посольство Клавихо позволило установить прямые дипломатические контакты между Западом и Востоком, что помогло укрепить политические связи между Западом и местными правителями в Туркестане. Это содействовало в установлении взаимовыгодных дипломатических отношений.

Руи Гонсалес де Клавихо в своих трудах уделял особое внимание влиянию торговых и экономических связей с Востоком на развитие регионов Европы. Он считал, что эти связи играли ключевую роль в формировании благосостояния и подъема в европейских обществах. Его анализы в этом вопросе приобретают особую важность в современном понимании истории мировой торговли и экономики.

Во-первых, Клавихо выделял, что торговые маршруты, простирающиеся от Восточной Азии до Европы, были жизненно важными для обоих континентов. Эти пути обеспечивали поток товаров, включая драгоценности, шелк, пряности и многие другие продукты, которые были высоко ценными на обоих рынках. Это приводило к экономическому росту и расцвету как в Восточной, так и в Западной частях света.

Во-вторых, он подчеркивал, что эти торговые связи стимулировали развитие мореплавания и технологий связанных с ним. Европейские государства активно исследовали новые морские пути, разрабатывали судостроение и навигационные инструменты, что привело к формированию великих морских держав.

Третий аспект, который Клавихо подчеркивал, - это влияние торговых связей на разнообразие и культурный обмен. Регулярные контакты с Востоком привнесли в Европу новые идеи, культурные практики и технологии. Этот культурный обмен был важным элементом формирования ренессансной культуры в Европе. Также Клавихо детально описал свои встречи с восточными культурами, представив Западу уникальные и подробные сведения о традициях, обычаях и образе жизни азиатских народов. Это способствовало культурному обогащению и взаимному пониманию. Клавихо вел миссионерскую работу в Туркестане, что позволило укрепить религиозные связи между Христианством и местными верованиями. Это также способствовало дальнейшему диалогу и взаимопониманию в религиозных вопросах.

Таким образом, анализы Руи Гонсалеса де Клавихо о торговых и экономических связях с Востоком позволяют нам понимать, насколько важными были эти отношения для развития Европы в средние века. Они не только обогащали культуры и экономики обоих континентов, но и служили источником вдохновения для новаторских идей и технологий.

Заключение. Здесь отметим лишь, что не только для ученых занимающихся исследованием истории Казахстана, но и для всех современников, интересующихся историей взаимоотношений Восток-Запад, труд Руи Гонсалеса де Клавихо ценен тем, что в нем содержится множество самых разнообразных сведений о природе и людях Азии тех времен. Описание сделанное Руи Гонсалеса де Клавихо насыщены рассказами с восхищением описывающих красоту и богатства традиционную культуру народов Великой степи. Наряду с другими записками западноевропейских путешественников труд Клавихо составляет золотой фонд мировой литературы. Ему удалось передать сведения которые в большинстве случаев подтверждаются письменными источниками других авторов.

Следует отметить, что изучение труда Руи Гонсалеса де Клавихо важно в настоящее время, которое опровергает ложную концепцию извечной отсталости восточных стран намерено пропагандировавшаяся в литературе XVIII-XIX вв.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Embassy to Tamerlan 1403-1406. Clavijo. – London and New York, 2005
https://books.google.kz/books?id=h3Yfp86qMkAC&pg=PA3&lpg=PA3&dq=the+royal+guard+G%C3%B3mez+de+Salazar&source=bl&ots=yfUw6SK6p2&sig=ACfU3U0_1sAhQks-P2aiYFHajTHUDbe9NQ&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjDr_qm3o33AhVjSvEDHZJCBpYQ6AF6BAguEAM#v=onepage&q=the%20royal%20guard%20G%C3%B3mez%20de%20Salazar&f=false
2. Clavijo, Ruy González de / The Encyclopædia Iranica // <https://www.iranicaonline.org/articles/clavijo-ruy-gonzalez-de-d>
3. González de Clavijo, Ruy - 1412. Worldcat // <http://worldcat.org/identities/lccn-n85055586/>
4. Асфендияров С.Д. История Казахстана (с древнейших времен) 2-ое издание / Под ред. Такенова А.С. // Учебное пособие. – Алма-Ата: Қазақ университеті, 1993. – 304 с.
5. Клавихо Рюи Гонсалес Дневник путешествия ко двору Тимура в Самарканд в 1403-1406 гг. / Под редакцией: Срезневского И.И. // <https://runivers.ru/bookreader/book9675/#page/5/mode/1up>

Омарова М.

ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ ҚЫТАЙ ҮШІН МАҢЫЗЫН ЗЕРТТЕУДЕГІ ГЕОСАЯСИ КӨЗҚАРАС

Аннотация: Мақалада Орталық Азия аймағының Қытай сыртқы саясатында алатын орны геосаяси көзқарас тұрғысынан қарастырылған. Аймақ қауіпсіздігі мен саяси тұрақтылық мәселесі өзара ынтымақтастықтың негізі ретінде қарастырылады. Отандық, батыстық, қытайлық зерттеушілердің ғылыми еңбектері негізінде өзара байланыстар дамуы, Қытайдың халықаралық қатынастар жүйесінде аймақтық ойыншы ретінде гана емес, жаһандық ойыншы ретінде ықпалының артып жатқандығына қатысты пікірлер сарапқа салынған.

Түйін сөздер: Орталық Азия, Қазақстан, Қытай, геосаясат, ынтымақтастық, қауіпсіздік

Омарова М.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКАЯ ПЕРСПЕКТИВА В ИЗУЧЕНИИ ЗНАЧЕНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ДЛЯ КИТАЯ

Аннотация: В статье рассматривается место Центральноазиатского региона во внешней политике Китая с геополитической точки зрения. Вопрос безопасности региона и политической стабильности рассматривается как основа взаимного сотрудничества. На основе научных трудов отечественных, западных, китайских исследователей высказаны мнения относительно развития взаимосвязей, возрастающего влияния Китая в системе международных отношений не только как регионального игрока, но и как глобального игрока.

Ключевые слова: Центральная Азия, Казахстан, Китай, геополитика, сотрудничество, безопасность

Omarova M.

GEOPOLITICAL APPROACH TO THE STUDY OF THE IMPORTANCE OF CENTRAL ASIA FOR CHINA

Abstract. The article discusses the role of the Central Asian region in Chinese foreign policy from the perspective of a geopolitical point of view. The issue of regional security and political stability is considered as the basis for mutual cooperation. On the basis of the scientific works of domestic, Western and Chinese researchers, opinions on the development of interrelationships, the growing influence of China in the system of international relations not only as a regional player, but also as a global player are discussed.

Key words: Central Asia, Kazakhstan, China, geopolitics, cooperation, security

Орталық Азия аймағы шығыстағы көршіміз Қытай үшін әрдайым маңызы зор өңір болып келеді. Аймақ қауіпсіздігі жағынан болсын, саяси-экономикалық жағынан болсын, Орталық Азияның, соның ішінде Қазақстанның Қытай елі үшін маңызын геосаяси көзқарас тұрғысынан қарастыру өте өзекті болып табылады. XX ғасырдың соңғы онжылдығынан бастап геосаясат халықаралық өзгерістердің негізгі заңдылықтары мен

үрдістерін танудың жолы ретінде қолданыла бастады. Соның нәтижесінде халықаралық тәртіптің негізі ретінде басқарылатын кеңістік концепциясы пайда болды. Бірақ ішкі геосаясаттың негізі ретіндегі географиялық детерминизм мүмкіндігінің шектеулі болуы сыртқы саясат мәселелерін талдауда, оның идеологиялық уәждерін негіздеуде зерттеу құралдарын жетілдіруді талап етті, ол қазіргі тарих ғылымындағы геосаяси көзқарастың қалыптасуына алып келді. Ал ХХІ ғасырдың басында геосаяси тәсілді қолдануда мынадай екі әдіснамалық ұстанымның тиімділігі айқын көріне бастады.

1. Бір жағынан территория принципін емес, мемлекеттердің мүдделерін әртараптандыру тұрғысынан, ал екінші жағынан әлемдік саясаттың мемлекеттік емес және мемлекеттен жоғары субъектілері (мысалы, трансұлттық корпорациялар, мемлекеттен жоғары құрылымдар және т.б.). тұрғысынан қарастыру керек.

2. Соның салдарынан геосаясат географиялық детерминизмнің классикалық нұсқасынан және шындықты түсінудің таза сандық және сипаттамалық тәсілінен бас тартуы керек [1, б. 66].

Аймақтық қауіпсіздік тек Қытай үшін емес, Орталық Азия үшін де өте маңызды мәселе. Аймақ қауіпсіздігіне нұқсан келтіруші факторлардың қатарында Шыңжаңдағы ұлттық сепаратизм, Ауғанстандағы саяси жағдайдың өзгеруін айтатын болсақ, Ауғанстаннан АҚШ әскери күштерінің шығарылуы нәтижесінде бұл аймақтың негізгі ойыншысы ретінде Қытайдың қалғанын айту керек. Солтүстіктегі көршісі Ресейдің де Украинамен соғыс жағдайы, шетелдік санкциялар оның Орталық Азия аймағындағы саяси ықпалын арттыруын тежейтін факторлар ретінде қарастырылады.

Қазақстандық зерттеуші М.Т. Лаумулин Орталық Азияның Қытаймен байланыстарын, сонымен бірге АҚШ, Ресей, Түркия, Иран сияқты әлемдік және аймақтық көшбасшы елдермен және Орталық Азияның өз ішіндегі қарым-қатынастарды зерттейді. Ғалымның зерттеулері осы тараптар арасындағы сан саладағы, оның ішінде саясат, экономика, қауіпсіздік және мәдениет салаларындағы ынтымақтастықтың қарқыны мен сипаттамаларын жақсырақ ұғынуға мүмкіндік береді. М.Т. Лаумулин өз еңбектерінде Қытай мен Орталық Азияның саяси ынтымақтастығын зерттеуде сапалы құжат талдауы мен сарапшылармен сұхбаттар әдістерін қолданды. Ол екіжақты және көпжақты деңгейлердегі өзара іс-қимылды қарастырды, сондай-ақ өңірлік ұйымдардың рөліне талдау жасады. Ғалымның шетелдік, соның ішінде батыс басылымдарына сараптамалық шолу жасауын да тиімді зерттеу әдісі ретінде бағалауға болады. Зерттеушінің «Центральная Азия в эпоху трансформации» атты көлемді монографиясы 2015-2020 жылдар аралығын қарастырады. Қазақстанда, Өзбекстанда және Қырғызстанда мемлекет басшылары ауысып, Тәжікстан мен Түркменстанда елдің саяси бағытын түбегейлі қайта бағдарлау жүзеге асты. Орталық Азия елдерінің ішкі және сыртқы саясаттарындағы түбегейлі өзгерістер мен даму үрдістерін зерттеу барысында зерттеуші тарихи-салыстырмалы, жүйелік талдау әдістерін пайдаланғанын айту керек. Ғалым аймақтың трансформацияға ұшыраған образын болашақ даму перспективасымен ұштастыра отырып, оның алдағы 10 жылдағы дамуын бес үрдіс айқындайтыны туралы тұжырым жасайды:

«Қытай аймақтағы ең маңызды геосаяси және экономикалық ойыншы болып қалады. Бұл елдің Орталық Азиядағы қатысуы бірден артып, Бейжіңнің өз ықпалын одан әрі арттыру бойынша көлемді жоспарларының саяси да, экономикалық та салдарлары болмақ. Бейжің өз мүдделеріне кепіл бере алатынына сенімді болу үшін Орталық Азия республикаларында болып жатқан ішкі саяси оқиғаларды жіті қадағалап отыратын болады. Бұл орайда автор Қытайдың Түрікменстандағы ықпалының одан сайын арта түсетінін ондағы Ресей ықпалының әлсіреуімен байланыстырып, оның оң және теріс жақтарына тоқталады. М. Лаумулин екінші үрдісті Ресеймен, үшінші үрдісті Иранмен,

төртінші үрдісті Ауғанстанмен, ал соңғы бесінші үрдісті аймаққа деген Батыс қызығушылығының төмендеуімен байланыстырады [2].

АҚШ-пен немесе Ресеймен салыстырғанда Қытайдың Орталық Азиядағы мүдделері жаһандық деңгейде бақылау орнату ниеті әлдеқайда әлсіз екендігін В. Парамонов, С. Пейруз, А. Воробьев сынды ғалымдар тұжырымдаған. Американдық ғалым Роберт Каплан Қытайдың сыртқы саясатының геосаяси аспектілерін және оның қалыптасуына тарихи факторлардың әсерін «Месть географии. Что могут рассказать географические карты о грядущих конфликтах и битве против неизбежного» атты монографиясында талдаған. Ол кез-келген мемлекеттің болашағына болжам жасағанда климат, аумақ, су ресурстары сияқты географиялық көрсеткіштерге баса назар аудару қажеттігін алға тартады. Р. Каплан тарихи шекаралардың, географиялық орналасуының және ресурстардың орналасуының Қытайдың Орталық Азиядағы стратегиялық мүдделері мен сыртқы саясатына қалай әсер ететініне назар аударады. Сондықтан да Қытайдың сыртқы саясатында Орталық Азияның алатын орнына баға бергенде геосаяси көрқарас басты орынға ие болады [3].

Қазақстандық сарапшы А. Каукуенов Қазақстан мен Қытай байланыстарының даму үрдісін геосаяси тұрғыда талдайды. Қазіргі геосаяси жағдайдың өзгеруіне қарамастан халықаралық қатынастар жүйесінде Орталық Азия аймағының Қытай үшін маңызының артып келе жатқанын өзінің сұхбаттарында жеткізген. Ресейге қарсы санкцияларға қарамастан Қытай бастамасымен жұмыс жасап жатқан «Бір белдеу, бір жол» жобасының қарқыны толастамайтыны туралы, аймақтағы басқа да ойыншылар, әсіресе Үндістан, Иран сияқты азиялық мемлекеттер Орталық Азияға қатысты өздерінің ұстанымдарын одан сайын нығайтатынын айтқан. Оның пікірінше, Батыс нарықтарының Ресей үшін жабылуы Ресей-Қытай саудасын ынталандырады және Қытай-Еуропа құрлықтағы сауданы айтарлықтай басатын ауқымда. Ол сондай-ақ Қазақстан-Қытай және Қазақстан-Ресей саудасын ынталандырады, өйткені Қытай мен Ресей Қазақстанның ең ірі экономикалық серіктестері болып табылады. Зерттеуші осы тұжырымын нақты сандық көрсеткіштер арқылы дәлелдейді: «2022 жылғы қаңтар-сәуір айларында Қазақстан мен Қытай арасындағы тауар айналымы да өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 26,7%-ға өсіп, 6,5 млрд долларды құрады. (2019 жылы бұл көрсеткіш \$5,2 млрд құрады.) 2022 жылдың қаңтар-сәуір айларында Қазақстаннан Қытайға экспорт 29%-ға өсіп, 3,6 млрд долларды құрады. 2022 жылғы қаңтар-сәуір айларында Қытайдан Қазақстанға импорт 23,9%-ға өсіп, 2,9 млрд долларды құрады». Осылай, статистикалық мәліметтер негізінде және геосаяси жағдайды бағалау нәтижесінде саясаттанушы Қазақстан Еуропа мен Азия арасындағы транзитте шешуші рөл атқаратын Жібек жолының ең маңызды көлік-логистикалық хабы ретінде дами беретінін айтады. «Нұрлы жол» жаңа экономикалық саясаты шеңберінде бұрын жөнделген және салынған темір жол дәліздері арқылы транзит мемлекетке қомақты кіріс әкелетінін де жеткізді [4].

Қауіпсіздік пен тұрақтылық кез-келген мемлекеттің сыртқы саясатының аса маңызды мәселелерінің бірі болып табылады. Орталық Азия мен Қытай үшін де ол күн тәртібінен түскен емес. Аймақ елдерінің Ауғанстанмен шекаралас болуы, трансұлттық қылмыстар дамуының мүмкіндігі, сол мәселелердің туындауына жасалған аймақтық геосаяси жағдай зерттеушілердің назарын аудартады. Осы мәселеге қатысты өзбекстандық зерттеушілер В.В. Парамонов, А. Ходжаев, Т. Рахимов, Г. Юлдашева қалам тартқан.

Қауіпсіздік саласындағы Қытай мен Орталық Азия байланыстарындағы негізгі үрдістерді зерттеуде В. Парамонов пәнаралық көзқарасты, диалектикалық және құрылымдық-функционалдық талдау әдістерін қолданады. Зерттеуші тараптар арасындағы қауіпсіздік ынтымақтастығын мына сегменттер аясында қарастырады:

- Әскери-техникалық сегмент. Бұл жерде Қытайдың Орталық Азияға бір реттік әскери мақсаттағы өнімнің жеткізілуі аталады. 1999 және 2000 жылдары болған Баткен оқиғалары кезінде Қытай Қырғызстанға әскери көмек бергені жоққа шығарылмайды.

- Бірлескен жаттығулар өткізу сегменті. Өзара іс-қимыл осы уақытқа дейін негізінен антитеррорлық және шекаралық, ал сирек жағдайларда Қырғызстанмен іс жүзінде әскери сипаттағы бір реттік іс-шараларды өткізуді қамтиды.

- ШЫҰ шеңберіндегі Қырғызстанмен және Тәжікстанмен екіжақты лаңкестікке қарсы (шекара) оқу-жаттығулары («Тяньшань-3»).

- өте аз айтылған лаңкестікке қарсы кейбір жаттығулар (оларға Тәжікстан Республикасы Ішкі істер министрлігі мен ҚХР Қоғамдық қауіпсіздік министрлігінің бөлімшелері, Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігі мен ҚХАӨ бөлімшелері, ҚХР Халық қарулы полициясы және Өзбекстан Республикасы Ұлттық гвардиясының бөлімшелері қатысты).

- сыртқы шекаралардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету сегменті (тәжірибелік өзара іс-қимыл тек Тәжікстанмен және оның Ауғанстанмен шекарасын қорғау шараларын қаржылық және техникалық қамтамасыз ету бөлігінде ғана жүзеге асырылады);

- арнайы қызметтер мен құқық қорғау органдары арасындағы өзара іс-қимыл сегменті (бұл ең алдымен ақпарат алмасуды, жұмыс кездесулерін, консультацияларды және басқа да іс-шараларды өткізуді көздейді);

- шекара мәселелерін шешу және әскери сенім шараларын іске асыру сегменті.

В. Парамонов Қытай мен Орталық Азия арасындағы әскери-қауіпсіздік саласында атқарылған істерді жүйелей келе, ынтымақтастық сегменттерінің қаншалықты әсерлі болып көрінгенімен, тараптар арасындағы өзара іс-қимылдың жақын, белсенді, кең және ауқымды нысандары әлі де өте сирек кездесетінін айтады. Оның пікірінше, өзара іс-қимыл өте эпизодтық және кейбір маңызды мәселелерде мүлдем жоқ. Мысалы, іс-әрекеттердің көпшілігі оқшауланған немесе жалпы түрде формальды сипатқа ие, ынтымақтастық, тіпті одан да көп интеграциялық өзара қажеттіліктен гөрі саяси/коммерциялық жағдаймен көбірек байланысты деп тұжырым жасайды. Зерттеуші басқа ғалымдармен келісе отырып, Орталық Азияның Қытай үшін де, Ресей үшін де геосаяси және геоэкономикалық маңызының барған сайын артып келе жатқандығын айтады. Өз мүдделерін алға тартуда Ресеймен бірге ШЫҰ шеңберінде ынтымақтасу, сонымен бірге «Белдеу мен жол» жобасы аясында өзара әрекетті жүзеге асыру Қытайдың аймақтағы саяси, экономикалық, әскери және басқа да салалардағы байланыстарды нығайтуға ниетті екенін айтады [5].

Халықаралық қатынастарды, сыртқы саясатты зерттеу және талдау әдістерінің ішінде анағұрлым тиімдісі далалық зерттеулер екенін айту керек. Өйткені қоғамдағы әртүрлі үдерістерді қарапайым социум арасында, оқиғалар, ұстанымдар мен көзқарастар біте қайнасып жатқан ортада олармен тікелей араласу, сауалнамалар жүргізу, шынайы жағдаймен танысу арқылы тұжырым жасау шынайы ғылыми нәтижелерге жеткізетіні даусыз. Оның нақты мысалы ретінде Раффаэлло Пантуччи мен Александрос Петерсеннің 2022 жылы жарық көрген «Sinostan: China's Inadvertent Empire» (*Oxford University Press*) (Синостан: Қытайдың кездейсоқ империясы) атты монографиясын айтуға болады.

Шетелдік ғалымдар ғылыми ізденістерін бастаған 2008 жылы Бейжіңнің аймақтағы ықпалы айтарлықтай болмаса да, бүгінгі күнде Қытайдың Орталық Азиядағы ықпалы айтарлықтай өсті. 2001 жылы Шанхай ынтымақтастық ұйымы құрылып, оған Түркіменстаннан басқа Орталық Азияның барлық елдері және Ресей мүше болды. Осы уақыттан бастап Қытай Орталық Азияның ең ірі сауда серіктесіне айнала бастады, Бейжің бүкіл аймақта мұнай және газ құбырларының кең желісін салуда.

Қытай төрағасы Си Цзиньпин 2013 жылы «Жібек жолы экономикалық белдеуі» жобасын жариялаған болатын. Аталмыш жоба миллиардтаған долларлық «Бір белдеу, бір

жол» инфрақұрылымдық жобасының құрлықтағы бөлігі болып табылады. Дүние жүзіндегі ғылыми орталықтарда жұмыс істеп, бір мезгілде докторантурада оқитын екі зерттеуші Бейжіңнің Орталық Азияда «еріксіз империясын» қалай құрғаны туралы кітап жазды. Бірақ олардың жобасы аяқталған тұста, 2014 жылы Петерсен Кабулдағы бомба жарылысынан тәліптердің қолынан қаза табады да, жұмыстың жарыққа шығуы Пантуччидің жеке отбасылық шаруаларының себебінен кейінге шегерілді. Сондықтан да автордың өзі айтқандай, зерттеудегі негізгі тұжырымдар Пантуччиге тиесілі. 2014 жылдан бері де Қытайдың Орталық Азияға қатысты саясатында біраз өзгерістер орын алады.

«Үлкен экономикалық байланыстар, географиялық жақындық және осыған ұқсас ішкі алаңдаушылықтар Қытайдың негізгі ойыншы екенін білдіреді, бірақ Бейжің аймақтың кеңірек мәселелеріне қызығушылық танытпайды, оның орнына тар шеңберде өз мүдделеріне назар аударады», - деді Пантуччи. Бір жағынан, Пантуччи мен Петерсен Орталық Азияны қандай да бір мағынада Қытай үшін зертхана екенін алға тартты. Дегенмен, Пантуччи Қытайдың Орталық Азиядағы «ортақ ландшафтқа» қызығушылық танытпайтынын және аймақтың экономикалық немесе саяси мәселелеріне араласуға асықпайтынын айтты [6].

Саяси, экономикалық және мәдени байланыстарды зерттей отырып, Пантуччи мен Петерсен Қытайдың аймақтағы ықпалын негізінен кездейсоқ алған деген қорытындыға келді: Бейжің бүгінгі таңда Орталық Азияның әдейі емес, қалыптасқан жағдайларға байланысты ең маңызды серіктесі болды.

Синостан Қытайдың Орталық Азиядағы ықпалын оның мотивтерінен немесе жоспарларынан ажыратады. Бейжің бұл аймақты жаулап алуды емес, оны Қытайдың игілігі үшін дамытуды көздейді. Ал АҚШ-тың Ауғанстаннан шығарылуымен күшейген билік вакуумы және Ресейде туындаған дағдарыс Орталық Азияның Қытай үстемдігіне ашық болуына әкелді. Пантуччидің тұжырымы бойынша, Бейжің Ресейді ығыстыруды көздемейді. Ресей кедергі емес, басқару керек аймақтық держава. Мәскеу Бейжіңге мұқтаж, Бейжің Мәскеуге мұқтаж емес. Бұл мәлімдеме Ресей Украинаға басып кіріп, сол арқылы Батыспен байланысын үзгеннен кейін өзекті бола түсті.

Монографияда Қытайдың интеграциялық құрылымдарға қатысты ұстанымы да тұжырымдалған. Мысалы, Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы сияқты аймақтық альянстарға келетін болсақ, Бейжің Ресейдің отаршылдық билігін сақтап қалуға жиі жасайтын ебедейсіз әрекеттерінен айырмашылығы, «сақтық және табандылық (біртіндеп алға басу)» көзқарасын ұстанады. Бейжің ШЫҰ-ның ешқандай шара қолданбағанын қалайды. Осылайша Қытай дау-дамайдан аулақ бола отырып, жоғары лауазымды шенеуніктердің тұрақты кездесулеріне алаң беретін ресми аймақтық құрылымдардың бір бөлігіне айналады. Бейжіңдегі сараптама орталығының бір қызметкері ШЫҰ туралы айтқандай: «Ештеңе істемеу - бәрін жасау». Оған мысал ретінде бұрынғы кеңестік бес республикадан тұратын Ресейдің квазиимпериялық Еуразиялық экономикалық одағына Қытайдың жауап бермеуін айтуға болады. Бейжің 2015 жылы Мәскеу құрған одақтың аса маңызды өзгерістер әкеле қоймайынына сенімді болды. Болжамды түрде Қытай мен Орталық Азия арасындағы сауданың қысқа мерзімді құлдырауы болды, содан кейін Қытай аймақтағы ең ірі сауда серіктесі және тікелей шетелдік инвестиция көзі ретіндегі позициясын қалпына келтірді [7].

Португалия ғалымы Пауло Дуарте «Жер кіндігіндегі Қытай: Орталық Азия үшін «Белдеу мен жол» проблемалары мен мүмкіндіктері» еңбегінде Орталық Азияға Белдеу мен жолдың әсерін талдайды. Бұл жоба теміржол желілері төңірегіндегі логистикалық мәселелермен шектелмейтіндіктен, зерттеуші оның біртұтас, серпінді және тұтас стратегия екенін, яғни оның саяси және логистикалық мәселелерінің экономикалық

мүдделерді толықтыратыны туралы постулатты қолдайтынын айтады. Автордың өз сөзімен айтқанда, П. Дуартенің сараптамасы 2011 және 2012 жылдары Қазақстанда, Қырғызстанда және Тәжікстанда жүргізілген сұхбаттармен расталған сапалы әдіснамаға (негізінен, герменевтикаға) негізделген [8].

Пауло Дуарте «Белдеу мен жол» Қытайдың энергия мен минералдарға қол жеткізуін секьюритизацияға ұмтылысын білдіреді деп санайды. Сонымен қатар, «Белдеу мен жол» бастамасы Қытайдың аймақтық және жаһандық ықпалын арттыру арқылы әскери, саяси және мәдени мақсаттарға жетуді көздейді. Бұл жалпы «секьюритизация», өйткені Қытайдың әртүрлі провинциялары (бейнелеп айтқанда, «тұтастың құрамдас бөліктері») жоғары мақсатқа жетуге өздерінің жеке үлестерін қосуға шақырылған. Мақсат – Қытайда басталып, оның айналасына кеңейіп, бірте-бірте әлемнің басқа бөліктеріне таралатын жоба. Осылайша, Шығыс-Батыс дәліздерін жаңғырту саясатта, экономикада, әскери күште және жұмсақ күште көптеген секьюритизацияға қол жеткізуге бағытталған [9].

Қытай зерттеушісі Сунь Чжуанчжи Орталық Азия аймағының Қытаймен бірге басқа да державалар үшін маңызды екенін алға тартады. Оның ойынша, ірі державалар арасындағы ойынның шиеленісуі, әсіресе АҚШ пен Еуропаның Қытай мен Ресейге қарсы «тежеуі», кейбір аймақтық державалардың жан-жақты енуі Орталық Азиядағы геосаяси текетірестің күшеюіне және одан сайын күшейе түсуіне әкелді. Сыртқы қысымның күшеюімен бетпе-бет келген Қазақстанның тәуелсіз сыртқы саясат жүргізу, әртүрлі сыртқы күштердің тепе-теңдігін сақтау немесе «екі жаққа да пайда әкелу» және екі жаққа ие болу мүмкіндігі аз. Геосаяси тартыстарға араласпау және сол арқылы ұлттық дамудағы бастаманы қалай жоғалтпау – Қазақстанның қазіргі және бұрынғы президенттерінің саяси даналығының сынағы. Сунь Чжуанчжи 2021 жылдың тамызында Америка Құрама Штаттары өз әскерлерін Ауғанстаннан асығыс шығарғанын, бұл аймақтық қауіпсіздік жағдайын одан әрі қиындата түскенін айтады. Орталық Азия Ауғанстандағы экстремизм, лаңкестік және есірткі қылмыстары сияқты «таралуы мүмкін» деген нақты қауіптерге дер кезінде жауап беруі қажет деген пікір. Мұндай жағдайда Қазақстан мүмкіндігінше тезірек дипломатиялық жағдайды ашып, елдің экономикалық қауіпсіздігі мен ұлттық қорғаныс қауіпсіздігін жақсырақ сақтап, халықаралық тығыз ынтымақтастық арқылы қазіргі тығырықтан шығуы қажет. Сонымен қатар, ол Қазақстанның да жағдайын көрсете алады. Орталық Азиядағы ірі мемлекет ретінде ерекше рөл атқарады [10].

Ресейлік ғалым Л.Е. Васильев Қытай үшін Орталық Азия аймағының маңыздылығын айқындайтын мына факторларды атайды:

1. Орталық Азия аймағы Қытайдың сыртқы және ішкі қауіпсіздігін қамтамасыз ету тұрғысынан ұзақ мерзімді перспективада маңызды мәнге ие болады.

2. Қарқынды дамып келе жатқан Қытай экономикасы жағдайында Орталық Азия мемлекеттерімен қарым-қатынастағы энергетикалық сектор қазіргі Қытай үшін де өте маңызды.

3. Қытайдың ұзақ мерзімді перспективада дамуының негізгі векторы оны ХХІ ғасырдың жаһандық әлемдік державаға айналдыруға бағытталғанын, оның сыртқы саяси қызметінің геосаяси құрамдас бөлігін, алға қойылған мақсатқа қол жеткізуді қамтамасыз ету фактісін ескере отырып, АҚШ, Еуропалық Одақ, Жапония, Ресей, Үндістан және т.б. негізгі әлемдік субъектілер әрекет ететін әлемнің барлық аймақтарында ұсынылуы керек. Орталық Азия дәл сондай аймақ.

4. АҚШ пен НАТО-ның Орталық Азиядағы және Ауғанстандағы әскери қатысуы ұзақ мерзімді сипат алған жағдайда Қытай әлемнің басқа жақын аймақтарындағы жағдай шиеленісе түсетінін ескеруі керек, мысалы, Тайвань, Оңтүстік-Шығыс Азия, Тибет және т.б., Орталық Азия өз аумағында соққы беру үшін трамплин бола алады. Сондықтан Пекин басшылығы жағдайды үнемі бақылауда ұстауға және Орталық Азия аймағында

АҚШ пен НАТО-ның әскери экспансиясына жол бермеу үшін бар күш-жігерін салуға мәжбүр [11].

Белгілі қытай зерттеушісі Чжао Хуашен соңғы жылдарда қалыптасқан түрлі күрделі жағдайларға қарамастан Орталық Азия аймағының Қытай үшін маңызының артып келе жатқанына баса назар аударады: «2020 жылдың шілдесінде Қытай 5+1 форматындағы Қытай-Орталық Азия сыртқы істер министрлерінің диалогын бастады. Екінші диалог 2021 жылдың мамыр айында Қытайдың солтүстігіндегі Сиань қаласында өтті. Мүмкін бұл механизмнің жасалуына басқа елдердің тәжірибесі әсер еткен шығар. Соңғы жылдары көптеген мемлекеттер Орталық Азия елдерімен, соның ішінде Жапония, Оңтүстік Корея, АҚШ, Үндістан, Италия және Еуроодақ елдерімен 5+1 диалогтық тетіктерін құрды. Осы тұрғыда Қытай да осындай механизм құру қажет деп есептейді. Әрине, бұл да Орталық Азияның ерекше аймақ ретінде танылуының артқанын көрсетеді» [12].

Қорыта келе, Орталық Азияның Қытай елі үшін геосаяси маңызы уақыт озған сайын артып келеді. Қытайдың өршіл бастамаларының белсенді түрде жүзеге асуы нәтижесінде, Қытайдың аймақтық қана емес, жаһандық держава ретіндегі рөлінің өсуіне байланысты Бейжіңнің аймаққа көзқарасы бірте-бірте өзінің дәстүрлі қатысу үлгісінен Қытайды Орталық Азиямен байланыстарындағы басты полюс ретінде қарастыратын көзқарасқа алмасты. Орталықазиялық серіктестерімен байланыстарды одан әрі тереңдету бойынша білімі мен тәжірибесін кеңейте отырып, Бейжің бүгінгі таңда ресейлік делдалдықты қажет етпейтін дәрежеге жетті. Орталық Азия мемлекеттерімен екіжақты байланыстар мен аймақтық ынтымақтастықты нығайту арқылы Бейжің аймақтағы дербес стратегиясын айқындай түсті. Зерттеушілердің геосаясат географиялық детерминизмнің классикалық нұсқасынан және шындықты түсінудің таза сандық және сипаттамалық тәсілінен бас тартуы керек деген пікірімен келісуге болады. Себебі аймақтың, елдің геосаяси маңызы аумақтың кеңістік орналасуы, климат, ландшафттың саяси қолайлығы, көлік коммуникациялары сияқты географиялық көрсеткіштермен ғана емес, сонымен бірге экономикалық факторлармен өлшенеді.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. Козловская В.И. Геополитический подход и его роль в изучении всеобщей истории // Локус: люди, общество, культуры, смыслы (Вестник МГГУ им. М.А. Шолохова). 2010. – №2. – С. 64-71.
2. Лаумулин М. Центральная Азия в эпоху трансформации. – Нур-Султан: КИСИ при Президенте РК, 2020. – С.436.
3. Каплан Р. Месть Географии. Что могут рассказать географические карты о грядущих конфликтах и битве против неизбежного. – Издательство «Колибри», 2015.
4. Политолог рассказал о Шелковом пути в новых геополитических реалиях 2022 года // <https://www.zakon.kz/6016948-politolog-rasskazal-o-shelkovom-puti-v-novykh-geopoliticheskikh-realiakh-2022-goda.html>
5. Парамонов В.В. Политика Китая в Центральной Азии и китайско-центральноазиатские двусторонние отношения в сфере безопасности: взгляд из Узбекистана // Постсоветские исследования. 2021. – Т.4, №4 // <https://cyberleninka.ru/article/n/politika-kitaya-v-tsentralnoy-azii-i-kitaysko-tsentralnoaziatskie-dvustoronnie-otnosheniya-v-sfere-bezopasnosti-vzglyad-iz>
6. «Китайстан»: вышла книга о влиянии Китая в Центральной Азии // <https://www.centralasian.org/a/xitoyiston-xitoyning-markaziy-osiyo-davlatlariga-ta-siri-haqida-kitob-chop-etildi/31812040.html>

7. Случайная власть Китая в Центральной Азии – обзор книги // <https://russian.eurasianet.org>
8. China's Belt and Road initiative and its impact in Central Asia. Washington, D.C.: The George Washington University, Central Asia Program, 2018 // https://centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2017/12/OBOR_Book_.pdf
9. Инициатива «Пояс и путь» Китая и её влияние в Центральной Азии (обзор книги) // <https://www.caa-network.org/archives/12138>
10. 孙壮志. 中亚“大块头”的外交智慧 (Орталық Азия «Үлкен адамының» дипломатиялық даналығы) // http://www.news.cn/globe/2022-01/05/c_1310396512.htm
11. Васильев Л.Е. Некоторые аспекты политики Китая в Центральной Азии // <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-aspekty-politiki-kitaya-v-tsentralnoy-azii>
12. 赵华胜: 现阶段中国发展上海合作组织的路径 // https://ciss.tsinghua.edu.cn/info/china_wzft/4775

Amado, G. T. R., Almeida Jr., J. B. de

TAI CHI CHUAN: EXPLORING ITS SIGNIFICANCE AS A TRADITIONAL CHINESE MARTIAL ART WITHIN CONTEMPORARY SINOLOGICAL STUDIES

Abstract. *This paper develops into the multifaceted aspects of Tai Chi Chuan within the framework of contemporary sinological studies. By examining the cultural and philosophical significance of Tai Chi Chuan, we gain valuable insights into Chinese society, cultural identity, and social harmony. The practice of Tai Chi Chuan embodies traditional Chinese values and offers a holistic approach to physical and mental well-being. Its philosophical principles, including balance and harmony, softness overcoming hardness, internal energy cultivation, mind-body connection, and the pursuit of inner calm, resonate with contemporary sinological studies. This research emphasizes the importance of recognizing and embracing the diversity within Chinese culture, promoting empathy and understanding, fostering cross-cultural exchanges, and ultimately contributing to a more inclusive and harmonious society. Through the integration of Tai Chi Chuan's principles into sinological research, we enhance our understanding of Chinese society, cultural identity, and social cohesion.*

Key words: *Cultural identity. Cultural and philosophical significance. Mind-body connection. Health and well-being benefits. Holistic understanding.*

Амадо Дж.Т. Р., Альмейда - кіші де Х.Б.

ТАЙЦЗИЦУАН: ҚАЗІРГІ СИНОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕР ШЕҢБЕРІНДЕ ОНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҚЫТАЙЛЫҚ ЖЕКПЕ-ЖЕК ӨНЕРІ РЕТІНДЕГІ МАҢЫЗЫН ЗЕРТТЕУ

Аннотация. *Бұл мақалада қазіргі синологиялық зерттеулер аясында тайцзицюанның көп қырлы аспектілері қарастырылады. Тайцзицюанның мәдени және философиялық маңыздылығын зерттей отырып, біз қытай қоғамы, мәдени бірегейлік және әлеуметтік келісім туралы құнды түсінікке ие боламыз. Тайцзицюан тәжірибесі дәстүрлі қытайлық құндылықтарды бейнелейді және физикалық және психикалық ал-ауқатқа біртұтас көзқарасты ұсынады. Оның философиялық принциптері, соның ішінде тепе-теңдік пен үйлесімділік, қаттылықты жеңетін жұмсақтық, ішкі энергияның дамуы, ақыл мен дененің байланысы және ішкі тыныштыққа деген ұмтылыс қазіргі синологиялық зерттеулермен үндеседі. Бұл зерттеу қытай мәдениетінің әртүрлілігін тану мен қабылдаудың, эмпатия мен түсінушілікті ынталандырудың, мәдениетаралық алмасуды жеңілдетудің және сайып келгенде, инклюзивті және үйлесімді қоғам құруға ықпал етудің маңыздылығын көрсетеді. Тайцзицюань принциптерін қытайтану зерттеулеріне біріктіру арқылы біз қытай қоғамы, мәдени бірегейлік және әлеуметтік келісім туралы түсінігімізді тереңдетеміз.*

Түйін сөздер: *мәдени бірегейлік, мәдени-философиялық маңызы, ақыл-дене байланысы, денсаулық пен ал-ауқаттың пайдасы, тұтас түсінік.*

Амадо Дж.Т. Р, Алмейда-младший Х. Б. де

ТАЙЦЗИЦЮАНЬ: ИЗУЧЕНИЕ ЕГО ЗНАЧЕНИЯ КАК ТРАДИЦИОННОГО КИТАЙСКОГО БОЕВОГО ИСКУССТВА В РАМКАХ СОВРЕМЕННЫХ СИНОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

***Аннотация.** В статье рассматриваются многогранные аспекты тайцзицюань в рамках современных синологических исследований. Изучая культурное и философское значение тайцзицюань, мы получаем ценную информацию о китайском обществе, культурной самобытности и социальной гармонии. Практика тайцзицюань воплощает традиционные китайские ценности и предлагает целостный подход к физическому и психическому благополучию. Его философские принципы, включая баланс и гармонию, мягкость, преодолевающую жесткость, развитие внутренней энергии, связь разума и тела и стремление к внутреннему спокойствию, перекликаются с современными синологическими исследованиями. Это исследование подчеркивает важность признания и принятия многообразия китайской культуры, поощрения сопереживания и понимания, содействия межкультурным обменам и, в конечном счете, содействия созданию более инклюзивного и гармоничного общества. Благодаря интеграции принципов Тайцзицюань в китаеведческие исследования мы углубляем наше понимание китайского общества, культурной самобытности и социальной сплоченности.*

***Ключевые слова:** культурная идентичность, культурное и философское значение, связь разума и тела, польза для здоровья и благополучия, целостное понимание.*

The field of sinology extends far beyond the study of China as a geographic entity; it delves into the intricate tapestry of Chinese civilization, encompassing its diverse ethnic groups, regional variations, and historical developments. Sinology examines the multifaceted aspects of Chinese culture [1], including language, literature, arts, religion, philosophy, social structures, and political systems. It also encompasses the study of China's interactions with other societies, its global impact, and its contemporary challenges and transformations.

Sinology's scope also extends beyond academia, as it has practical applications in areas such as diplomacy, international relations, business, cultural exchange, and heritage preservation. Sinologists play a crucial role in fostering cross-cultural understanding, facilitating intercultural communication, and promoting mutual respect between China and the rest of the world.

Moreover, sinology contributes to the broader field of Asian studies, as China's historical and cultural influence has permeated various East Asian societies, shaping their languages, religions, philosophies, and social structures. Comparative approaches within sinology allow for fruitful exploration of the interconnectedness and shared legacies of East Asian civilizations.

Sinology aims to deepen our understanding of China's past, present, and future by exploring its rich cultural heritage, societal dynamics, and intellectual traditions. This paper seeks to analyze the multifaceted aspects of Tai Chi Chuan within the framework of contemporary sinology, going beyond other dimensions.

Tai Chi Chuan, often referred to as Tai Chi, is a traditional Chinese martial art with ancient origins. It is renowned for its slow, flowing movements, deep breathing, and meditative focus. Tai Chi Chuan combines martial techniques, health-promoting exercises [2], and philosophical principles, making it a unique and versatile practice.

Although historical documentation records the beginning of Tai Chi Chuan in Henan Province, with the Chen family, in the 17th century [3], they are believed to extend much further into Chinese history. The art form was developed by Zhang Sanfeng, a legendary figure who

drew inspiration from Chinese martial arts, Taoist philosophy, and the principles of Yin and Yang.

Over the centuries, Tai Chi Chuan evolved and diversified into different styles, with the most well-known being the Chen, Yang, Wu, and Sun styles. There are styles of Tai Chi Chuan linked to philosophical currents such as Buddhism, Taoism, and Confucianism, others still do not adopt a specific current. In this paper, we will emphasize aspects related to Taoism and the philosophy of Yin and Yang.

We understand Taoism as a philosophical and spiritual tradition that originated in ancient China, that is based on the teachings of Lao-Tzu [4]. Taoism encompasses a broad range of beliefs, practices, and notions that revolve around the concept of the Tao, which can be translated as “the Way” or “the Path”. At its core, Taoism emphasizes living in harmony with the Tao, which is considered the fundamental principle and the underlying essence of the universe. The Tao is often described as ineffable and transcendent, beyond conceptual understanding. It is the ultimate reality that encompasses and gives rise to everything in existence.

Taoism places great importance on naturalness, simplicity, and spontaneity. “It is clear enough, for instance, that the poise dinner calm that may be derived from the attitude of contemplative Taoism elevates him who hold sit above the struggling mass of harried men, and may even age in dealing with them” [4, p. 141]. It encourages people to align themselves with the natural flow of the universe, to follow their intuition, and to live by the rhythms of nature. The Taoist worldview perceives the universe as an interconnected and ever-changing system, where opposites complement and transform into each other. The concept of Yin and Yang, representing the interplay of opposing forces and energies, is central to Taoist philosophy.

Yin and Yang are two complementary and interconnected forces or energies that represent the dualistic nature of existence. Yin and Yang are often depicted as contrasting symbols: Yin represents the feminine, passive, dark, receptive, and cooling aspects, while Yang represents the masculine, active, bright, assertive, and warming aspects. However, it is essential to understand that Yin and Yang are not absolute or static categories, but rather relative and constantly changing concerning each other, which contributes to the understanding that every universal phenomenon is a dynamic unit composed of paradoxes.

In particular, the static paradigm has completely missed a duality perspective that culture has the capacity to reconcile the opposite poles of any cultural dimensions and can thus be both ‘feminine’ and ‘masculine’, both ‘individualist’ and ‘collectivist’, and so forth, in a dynamic process of change and transformation [5, p. 29]

The philosophy of Yin and Yang views the world as a dynamic interplay of opposing but harmonious principles and suggests that everything in the universe, and life, contains both Yin and Yang aspects. They are mutually dependent and give rise to each other. The interplay and balance between Yin and Yang are believed to be the source of all phenomena and the underlying principle that governs the cycles of nature, human behavior, and the universe as a whole.

At this point, Yin and Yang are not seen as opposing forces in conflict but as complementary and interconnected forces that need each other to exist. They are in a state of dynamic harmony, constantly transforming into one another. The philosophy of Yin and Yang emphasizes the importance of maintaining a balanced and harmonious relationship between these forces. On a broader scale, this philosophy encourages an understanding of the interconnectedness and interdependence of these phenomena and promotes the recognition of their complementary roles. By recognizing and appreciating the interplay of Yin and Yang, people can strive for greater harmony within themselves, their relationships, and the world around them.

In this way, the principles of Yin and Yang converge in Taoism's emphasis on harmony, balance, and interconnectedness resonates with many people seeking a deeper understanding of themselves and their relationship with the world. It is important to note that Taoism is a multifaceted and diverse tradition, with different schools of thought and practices. It can be approached as a philosophical system, a spiritual path, or a way of life, catering to individual interpretations and preferences. Therefore, we try to emphasize those aspects that we understand to be fundamental for Tai Chi Chuan to build its principles.

The practice of Tai Chi Chuan involves a series of continuous, slow, and deliberate movements, often referred to as forms or routines. These forms comprise various postures and transitions that flow seamlessly from one to another. Practitioners strive to maintain relaxed and fluid movements, emphasizing internal energy cultivation, balance, coordination, and body alignment.

One of the key principles in Tai Chi Chuan is the concept of “softness overcoming hardness” or “yielding to force”. Rather than relying on brute strength, Tai Chi practitioners learn to redirect and neutralize an opponent's energy using circular and spiral movements, leverage, and proper body mechanics. This concept is rooted in the Taoist philosophy of harmony and the principle of non-resistance, as well as resuming the circular and interconnection principle of Yin and Yang.

In this way, we understand that Tai Chi Chuan is part of the tradition of *neijia*, internal martial arts, characterized by their circular and spiraling movements, fluid footwork, emphasis on internal power, smooth movements with low physical impact, unlike other martial arts, such as *Wushu*, of the *waijia* tradition, external martial arts, characterized by movements fast, explosive and of high physical impact, therefore, with risk of injury to practitioners.

Beyond its martial applications, Tai Chi Chuan is widely practiced for its health benefits, it is “a system for integrating the physical and mental aspects of personal development” [6, p. ii]. Movements are initiated and guided by the mind’s intention, and the body responds accordingly. The mind and body are integrated, and practitioners strive to maintain a focused and calm mental state throughout their practice. Regular practice promotes physical fitness, flexibility, and balance. It improves posture, coordination, and muscular strength. The slow, controlled movements help reduce stress, enhance relaxation, and cultivate a sense of inner calm. Tai Chi is also known to have positive effects on cardiovascular health, immune function, and overall well-being.

“The correct way to train [is] seen as breathing in a controlled fashion while engaging in slow but sustained physical movement” [6, p. 12], which means that Tai Chi Chuan principles emphasize the cultivation of vital energy (Qi) and the pursuit of harmony in both body and mind. It reflects the holistic worldview and the traditional Chinese belief in the interconnectedness of nature and human beings. This holistic perspective recognizes that human beings are not separate from nature but deeply interconnected with it. By embracing the holistic worldview, practitioners of Tai Chi Chuan seek to align themselves with the natural flow of energy and harmonize their actions with the broader patterns of the universe.

Tai Chi Chuan holds significant philosophical and cultural significance in Chinese society [7] due to its deep roots in Chinese history, and its embodiment of rich cultural traditions and values that have shaped Chinese civilization. Its slow and graceful movements, rooted in ancient martial arts, evoke a sense of tradition, discipline, and elegance that resonates with Chinese cultural aesthetics. Moreover, Tai Chi Chuan plays an important role in promoting community cohesion and social connections in Chinese society. The community aspect of the practice promotes a sense of belonging, shared experiences, and mutual support, which creates opportunities for intergenerational interaction as older practitioners pass on their knowledge and

experiences to younger generations, thus preserving cultural heritage and promoting social harmony.

Today, Tai Chi Chuan has gained popularity worldwide [8], not only as a martial art but also as a gentle exercise and mindfulness practice. It is practiced by people of all ages and fitness levels, as it offers a low-impact form of exercise that can be adapted to individual needs and capabilities. It has become a symbol of Chinese culture and is widely practiced and appreciated by people from different countries and cultural backgrounds. Its promotion as a form of exercise, mindfulness practice, and a means of achieving holistic well-being has contributed to its international popularity and recognition as an embodiment of Chinese cultural values.

As a practitioner of Tai Chi Chuan, we believe that in Brazil, this self-defense technique is primarily focused on self-defense rather than attacking. When observing Tai Chi Chuan practitioners in the parks at dawn, the graceful and slow movements executed without interruption give the impression of a dance. However, from both a historical perspective and an analysis of the term, Tai Chi Chuan should be placed within the context of martial arts, particularly in its origins. The expression "Tai Chi Chuan" literally means "Supreme Summit boxing" [9, p. 11].

We are currently engaged in the participation of an extension workshop titled "Philosophy, Body, and Mind: Tai Chi Chuan and Chi Kung Classes" [10]. This workshop, open to the community, provides an opportunity for people to experience and practice Tai Chi Chuan in the Yang Family Style, as well as engage in Chi Kung exercises. The primary objective of this program is to promote holistic well-being by addressing the physical and mental aspects of personal development.

The workshop is designed by Almeida [10] to offer a comprehensive learning experience that goes beyond the physical movements of Tai Chi Chuan. It encompasses the philosophical principles underlying the practice, allowing participants to delve into the deeper aspects of this ancient art form. By integrating the concepts of Taoism, Yin and Yang philosophy, and the cultivation of vital energy (Qi), the workshop aims to provide a holistic understanding of Tai Chi Chuan as a means of personal growth and self-cultivation.

The workshop is structured to benefit both the body and mind. Through the practice of Tai Chi Chuan, participants engage in slow and deliberate movements, synchronized with controlled breathing. This gentle and flowing exercise promotes physical fitness, flexibility, and balance. It also helps to improve posture, coordination, and muscular strength. By focusing on the fluidity and relaxation of movements, Tai Chi Chuan assists in reducing stress, enhancing relaxation, and cultivating a sense of inner calm.

In addition to the physical aspects, the workshop introduces participants to Chi Kung exercises. Chi Kung, also known as Qigong, is a system of coordinated body posture, movement, and meditation that is designed to cultivate and balance the body's vital energy. Through specific techniques and breathing exercises, Chi Kung aims to enhance the flow of Qi throughout the body, promoting overall well-being and harmonizing the body-mind connection.

By combining the practice of Tai Chi Chuan and Chi Kung, the workshop provides a comprehensive approach to personal development. It encourages participants to explore the integration of physical movements, breath control, and mental focus, thereby fostering a deep connection between the body and mind. Through this integration, people can experience a heightened sense of self-awareness, mindfulness, and inner harmony.

Through this workshop, we are learning and practicing how the philosophical principles of Tai Chi Chuan are relevant to contemporary sinological studies, especially in addressing issues of cultural identity and social harmony. The practice of Tai Chi Chuan embodies traditional Chinese values and provides valuable insights into Chinese culture and society. The key

principles include Balance and Harmony; Softness Overcoming Hardness; Internal Energy Cultivation; Mind-Body Connection; and the Pursuit of Inner Calm.

As we saw, Tai Chi Chuan places great emphasis on the balance between Yin and Yang, representing complementary forces in the universe. That's why this principle can be applied to cultural identity as it emphasizes the importance of recognizing and embracing the diversity within Chinese culture. In contemporary sinological studies, understanding cultural identity involves acknowledging the multiplicity of perspectives, traditions, and regional variations that exist within China. By recognizing and appreciating this diversity, scholars can promote social harmony and mutual understanding.

The principle of "softness overcoming hardness" in Tai Chi Chuan resonates with contemporary sinological studies by emphasizing the importance of dialogue and negotiation in intercultural interactions. In the context of cultural identity, this principle encourages an open-minded approach to differences, promoting empathy and understanding instead of rigid judgments. By adopting a softer approach, scholars can foster cross-cultural exchanges and bridge gaps in understanding, ultimately promoting social harmony.

Tai Chi Chuan also places great importance on cultivating internal energy or Qi, which aligns with contemporary sinological studies by highlighting the significance of introspection and self-awareness in understanding cultural identity. Scholars recognize that cultural identity is not static but constantly evolving, influenced by various internal and external factors. By cultivating self-awareness and exploring the complexities of cultural identity, researchers can contribute to a more nuanced understanding of Chinese society and promote social harmony by embracing diversity [11].

The emphasis on the integration of mind and body in Tai Chi Chuan encourages practitioners to achieve a state of deep relaxation and focused awareness during practice. This mind-body connection is relevant to contemporary sinological studies as it encourages scholars to move beyond intellectual analysis and engage with the lived experiences of people and communities. By considering the embodied aspects of cultural identity, scholars can gain a more holistic understanding of Chinese culture and contribute to the promotion of social harmony by recognizing the interconnectedness of physical, mental, and cultural well-being.

Furthermore, Tai Chi Chuan promotes relaxation, stress reduction, and the cultivation of inner calm [12]. In contemporary sinological studies, this principle is relevant to addressing issues of social harmony by advocating for a more balanced and harmonious society. By exploring how people and communities seek inner peace and well-being, scholars can contribute to discussions on social policies, community development, and the promotion of a more inclusive and harmonious society.

Exploring the multifaceted aspects of Tai Chi Chuan within the framework of contemporary sinological studies allows us to delve deeper into its cultural and philosophical significance. While Tai Chi Chuan is known for its health and well-being benefits, it goes beyond physical exercise and holds valuable insights into Chinese culture as a whole. By studying Tai Chi Chuan from a sinological perspective, we can promote mutual understanding, empathy, and social cohesion.

Tai Chi Chuan serves as a gateway to Chinese culture, offering a unique lens through which we can explore and appreciate its rich heritage. By incorporating the philosophical principles of Tai Chi Chuan into sinological research, we can gain a more nuanced understanding of Chinese society and its underlying cultural values. This understanding contributes to the preservation and promotion of cultural identity and social harmony.

Tai Chi Chuan's philosophical principles align with core concepts in sinology, such as the interconnectedness of nature and human beings, the pursuit of harmony, and the cultivation of vital energy (Qi). By studying Tai Chi Chuan within this context, we can gain insights into the

traditional Chinese worldview and how it shapes various aspects of society, including art, literature, philosophy, and social structures.

Moreover, incorporating the philosophical principles of Tai Chi Chuan into sinological studies fosters a more comprehensive understanding of Chinese society and its complexities. It enables us to explore the connections between physical practices, such as martial arts, and broader cultural and social dynamics. By examining how Tai Chi Chuan is integrated into people's lives, we can better understand its impact on people, communities, and society as a whole.

The insights gained from studying Tai Chi Chuan through a sinological lens contribute to the promotion of cultural understanding and social harmony. By recognizing the cultural and philosophical significance of Tai Chi Chuan, we can bridge gaps in understanding and foster a sense of mutual respect and appreciation between different cultures and societies. This approach encourages dialogue, empathy, and a deeper engagement with Chinese culture, ultimately promoting social cohesion and harmonious interactions.

REFERENCES:

1. Approaches to Modern Chinese History. Editors: y Albert Feuerwerker, Rhoads Murphey, Mary C. Wright. - Published by the University of Toronto Press, 1967. - 364 p.
2. Health benefits of tai chi: What is the evidence? Huston, P., McFarlane, B. Can Fam Physician. 2016; 62(11): 881-890 p.
3. China bibliography: a research guide to reference works about China past and present. Zurndorfer, H. T. Leda: Brill, 1995. - 396 p.
4. What Is Taoism? Creel, H. G. Journal of the American Oriental Society. 1956; 76(3), 139. doi:10.2307/596285.
5. Yin Yang: A New Perspective on Culture. Fang, T. Management and Organization Review. 2012; 8(01), 25–50. doi:10.1111/j.1740-8784.2011.00221.x.
6. Self Directed Learning: An Investigation of Taijiquan as a System for Integrating the Physical and Mental Aspects of Personal Development. Rabot, Q. D. (Doctoral dissertation, University of Surrey (United Kingdom)),1988.
7. On Chinese Tai Chi culture: Contemporary values and international communication. Lin, Z. Asian Social Science. 2016; 12(10), 273-277 p.
8. Sociedade Brasileira de Tai Chi Chuan e Cultura Oriental (SBTCC). // URL: <http://www.sbtcc.org.br/> (accessed on May 29, 2023).
9. Tai-chi chuan: arte marcial, técnica da longa vida. Despeux, C. São Paulo: Editora Pensamento, 1981. - 312 p.
10. Oficina Corpo e Mente - aulas de Tai Chi Chuan e Chi Kung. Almeida Jr., J. B. de. Universidade Federal de Uberlândia. Ministério da Educação // URL: <https://eventos.ufu.br/ifilo/mente/2023/04> (accessed on May 12, 2023).
11. What the study of China can do for social science. Skinner, G. W. The Journal of Asian Studies. 1964; 23(4), 517-522 p.
12. The Health benefits of Tai Chi. Harvard Health Publications, Harvard Medical School. For May 24, 2022. // URL: <https://www.health.harvard.edu/staying-healthy/the-health-benefits-of-tai-chi> (accessed on May 13, 2023).

Сайкенева Д.

РАЗНЫЕ АСПЕКТЫ «СВОЕГО» И «ЧУЖОГО» ПРОСТРАНСТВА НА ПРИМЕРЕ ПРЕДПИСАНИЙ И ЗАПРЕТОВ В РОДИЛЬНЫЙ ПЕРИОД В ТЮРКСКОЙ И КИТАЙСКОЙ КУЛЬТУРЕ

Аннотация. В культуре существует универсальное явление - оппозиция «свой - чужой», которая стала одним из важных элементов в формировании представлений о мире в целом. Данная оппозиция прослеживается на разных пластах культуры. Но в своей основе она отражает представления о дуальности мира, борьбе добра и зла. В процессе развития бинарность находит своё отражение в противопоставлении разных культур и народов, которые становятся «чужими» по отношению к друг другу.

Семиотический анализ ритуалов, обрядов и традиционного этикета даёт возможность проанализировать культуру не противопоставляя её, а выявляя общие моменты, которые объединяют народы по их восприятию «своего» и «чужого» в рамках вертикальной структуры мира, где «чужим» является нижнее пространство и его обитатели, а не чужой народ.

Ключевые слова: «Свой», «чужой», родильные обряды, граница, пространство.

Сайкенева Д.

ТҮРКІ ЖӘНЕ ҚЫТАЙ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ АНА БОЛУ КЕЗЕНДЕГІ ЕРЕЖЕЛЕР МЕН ТЫЙЫМДАРДЫ МЫСАЛҒА АЛА ОТЫРЫП, «ӨЗІНДІК» ЖӘНЕ «БӨТЕН» КЕҢІСТІКТІҢ ӘРТҮРЛІ АСПЕКТІЛЕРІ

Аннотация. Мәдениетте тұтас әлем туралы көріністің қалыптасуындағы маңызды элементтердің бірі болатын әмбебап құбылыс – «өзімдікі-бөтен» деген оппозиция бар. Мұндай оппозиция мәдениеттің әртүрлі қабаттарында да білінеді. Дегенмен, өз негізінде әлемнің қосарлығы, жақсылық пен жамандықтың күресін көрсетеді. Даму процесінде бір-біріне «бөтен» болатын әртүрлі мәдениеттер мен халықтардың қарсысалыстырымнан білінетін – бинарлық көрініс табады. Жоралар, салттар мен дәстүрлі этикетті семиотикалық талдау мәдениеттерді қарсы қоймай, оларды талдауға мүмкіндік береді, ол өзге халық емес, төменгі кеңістік пен оның тұрғындары «бөтен» болатын әлемнің вертикаль құрылымы шеңберінде, халықтардың «өз» және «бөтен» деп қабылдауы біріктіретін ортақ дүниелерді айқындайды.

Түйін сөздер: «өзіндік», «бөтен», туу рәсімдері, шекара, кеңістік.

Saikenova D.

DIFFERENT ASPECTS OF "OWN" AND "FOREIGN" SPACE ON THE EXAMPLE OF PRESCRIPTIONS AND PROHIBITIONS DURING CHILDBIRTH IN

Abstract. There is a universal phenomenon in culture - the opposition of "own and "foreign", which has become one of the important elements in the formation of ideas about the world as a whole. This opposition can be traced to different layers of culture. But at its core, it reflects the idea of the duality of the world, the struggle between good and evil. In the process of development, binary is reflected in the juxtaposition of different cultures and peoples who become "strangers" to each other.

The semiotic analysis of rituals, rituals and traditional etiquette makes it possible to analyze culture not by contrasting it, but by identifying common points that unite peoples in their

perception of "their own" and "alien" within the vertical structure of the world, where the "alien" is the lower space and its inhabitants, and not a foreign people.

Key words: "Own", "alien", birthing rites, border, space.

В культуре существует универсальное явление - оппозиция «свой - чужой», которая стала одним из важных элементов в формировании представлений о бинарной структуре мира. Как пишет Ю.М. Лотман, всякая культура начинается с разбиения мира на внутреннее (своё) пространство и внешнее (их), которые предстают соответственно как космос и хаос. При этом человек изначально погружен в реальное, данное ему природой пространство, но это оказывает непосредственное влияние на то, как он моделирует мир в своём сознании [1, с. 175-176]. Данная оппозиция с древности помогала человеку очертить границы «своего» - человеческого и «чужого» - природного. В дальнейшем данная оппозиция обретает дополнительное толкование и транслируется не только на дикое природное, но и на чужое вражеское пространство.

В культурной антропологии бинарная оппозиция часто выступает этнодифференцирующей. В традиционном обществе род определял принадлежность человека к «своему» или «чужому», это отражено в традициях, нормах и этикете поведения. Данные нормы показывают социальные взаимоотношения людей. Как например этикет общения с чужаками, приобщение невесты из чужого рода к семье, «очеловечивание» новорожденного и т.д. Но в основе данных традиций конечно же лежит более глубокий пласт представлений, связанный с мифопоэтическим мышлением, когда понятие «свой» и «чужой» отражало взаимодействие человека с природой, с «неокультуринным» пространством.

Взаимодействие разных народов на стыке различных цивилизаций породило представления о том, что разные народы противопоставляли свои традиции как «свое» - цивилизованное и «чужое» варварское. Но при анализе традиционной культуры народов мира можно отметить, что все они имели определённую структуру в основе которой данное противопоставление было по отношению к иному миру - нижнему (подземному). Тюркские племена и китайский народ с древности были соседями и взаимодействовали на разных уровнях культуры. Несмотря на то, что они воспринимали друг друга как «чужих», посредством семиотического анализа можно проследить, что их представления имели больше общего нежели частного. Так на примере обрядов родильного комплекса можно рассмотреть несколько примеров, демонстрирующих общие представления и их семиотическое толкование. В данной работе предпринимается попытка осмыслить «свое» и «чужое» пространство в комплексе родильных обрядов с целью прояснения некоторых табу, которых придерживались женщины в период беременности.

«Чужое» и «своё» прежде всего наиболее ярко выражаются в период пограничного состояния человека. А. ван Геннеп полагает, что обряды жизненного цикла связаны с пороговыми ситуациями [2]. Их часто называют переходными, ключевыми, узловыми, они направлены на получение определённого социального статуса. Они сопровождают человека от колыбели и до могилы, имеют структуру, которая сопоставима с идеей «своего» и «чужого» в пространственных координатах модели мира казахского народа. Ключевые моменты как рождение — брак — смерть в ритуалах соотносились с мифическим рождением космоса. В процессе перехода человек находится в сакральном мире, где вещи обретают свою знаковость. В этот момент актуализируется первоначальное пространство и время, данный этап опасен дестабилизацией гармонии общества. Знаковость предмета и знак (символ) по мнению А. Байбурина были созданы с целью сохранения информации. Знаками в культуре становятся «подручные» средства, предметы обихода, музыка, мифы и т.д., которые создают целостную картину мира, и создают

всеобъемлющую знаковую систему, которая на всех уровнях культуры могла трактовать элементы другой знаковой системы: «С помощью такой организации достигался эффект взаимовыводимости значений и сквозной метафоричности. Вместе с тем эта избыточность (множественность выражений при едином плане содержания) обеспечивала необходимый уровень помехоустойчивости: утрата каких-либо элементов не могла привести к забвению смысла, так как эти элементы дублировались другими и поэтому легко могли быть восстановлены» [3, с. 11].

В традиционной культуре многих народов вертикальная трехчастная структура мира является одной из универсальных моделей мира. Так, мир делится на верхний - божественный, срединный - человеческий и нижний - мир нечисти. Каждый из этих миров имеет свои границы и характеристики. Основное взаимодействие между мирами происходит между срединным и нижним миром. Характеристики этих двух миров можно рассмотреть с позиции противопоставлений как живой - не живой, видящий - слепой, активный - пассивный, хороший - плохой, нормальный - инаковый. В географическом пространстве эти границы могли характеризоваться «своим» пространством - дом, очаг, двор, родовое кладбище, посёлок, и «чужим» - водоёмы, овраг, расщелины, разломы в земле, чужие отдалённые территории.

Пороговые ситуации описанные Ван Геннепом приближают человека на семантическом уровне к «чужому» пространству, то есть к нижнему миру. Он приобретает качества, которые свойственны жителям нижнего мира, так как, на семантическом уровне для того, чтобы получить новый статус, в прежнем статусе нужно умереть. Это приближение к иному состоянию является опасным для беременной и младенца, так как в этот период они наиболее восприимчивы к влиянию «внешнего» мира.

Родильные обряды являются одним из этапов смены социального статуса. Так, например, невестка пришедшая из чужого рода проходит обряды инициации с целью приобщения к роду мужа. Будучи невестой она находится в промежуточном состоянии, во время свадьбы посредством разных ритуалов меняет статус и становится женой - «своей». Далее в процессе беременности она опять находится в пороговом состоянии. Беременная женщина является «чужой» по отношению ко всем мужчинам. «Сакральное не сакрально само по себе, но может оказаться таковым в определённых ситуациях. ...Каждая женщина, будучи от природы нечистой, является сакральной по отношению ко всем взрослым мужчинам; если она беременна, то становится сакральной и по отношению к другим женщинам клана (за исключением близких родственниц). Именно эти женщины по отношению к беременной представляют светский мир, который в этот период включает также и детей, и взрослых мужчин» [3, с. 16-17]. Поэтому в этот период времени придерживаются многих табу во взаимодействии с беременной и сама беременная должна следовать определенным предписаниям, чтобы не навредить себе, ребёнку и обществу.

В процессе защиты беременной основной акцент делается на её нахождение в «своём» пространстве. Обычно беременную всегда сопровождают и стараются не оставлять её одну. Так как её пограничное состояние (близкое к смерти) притягивает потусторонние силы. В особенности старались избегать мест связанных с маркировкой «чужого» пространства, таких как водоёмы. В целом полагают, что нечисть она может находиться и дома, и всегда окружает людей, но наиболее опасными они являются для беременной и морально слабых, эмоционально не устойчивых людей. При встрече с нечистью, они могут лишиться рассудка, о таких обычно говорят «*жын урды*» - джин его ударил, «*джинды*» джин в него вселился [4, с. 93-94]. Любой испуг женщины мог повлиять на формирование плода, отразиться на внешнем виде ребёнка. Любой внешний

недуг в свою очередь воспринимался как ущербность, символ принадлежности к «чужому».

Так среди наиболее частых запретов в культуре народов мира является запрет беременным видеть и общаться с людьми, которые имеют физические дефекты и моральные качества, которые вызывают сомнение. Потому что они по своей природе являются причастными к нижнему миру. Нижний мир является зеркальной асимметрией человеческого мира, поэтому визуальный образ - нормы человеческого облика в ином мире имеет искажение.

В тюркской и китайской культуре имеются схожие запреты. В Китае следили за тем, чтобы беременная была всегда окружена людьми с высокими нравственными качествами, владеющими определёнными талантами, в *《妇人大全良方·娠子论》* говорится: «С момента закрепления плода в чреве, женщина должна строго следить за своим поведением и тем, что она говорит и что слышит. Она должна больше слушать прекрасных слов, стихи, прекрасную музыку. И наоборот не смотреть и не слушать не достойных слов и деяний. Только таким образом она сможет родить здорового, счастливого и почтительного ребёнка» [5, с 306].

И у казахов отмечают схожие представления: «Начиная с пятого месяца беременности ребёнок начинает шевелиться. Существует поверье, что ребёнок, походит на того, кто при первом его движении в чреве матери находился вблизи от неё. Поэтому, начиная с четвёртого месяца беременности старались не допустить близко к беременной людей с дурными приметами, нехорошими качествами» [6, с. 63].

Среди самых распространённых запретов можно отметить запрет на перешагивания верёвки и др. предметов. Китайцы беременной запрещают перешагивать через верёвку, полагают что верёвка может обкрутиться вокруг шеи ребёнка [7, с. 109]. У тюркских народов запрещено перешагивать через бакан (шест-подпорка), жели (веревка для привязи жеребят) полагают, что перешагнув через них роженица обречена на тяжелые роды. В поверье казахского народа данные предметы являются сакральными и отвечают за плодородие и достаток семьи. Также они являются маркерами границ обжитого человеческого пространства. Определённые запреты дошли до нас в отрыве от текста культуры или в процессе культурной динамики трансформировались, поэтому некоторые элементы скорее всего были утеряны. В китайском запрете перешагивание верёвки скорее всего связано с представлением о нити жизни. Так в буддийской традиции полагали, что серебряная нить связывает людей с верхним миром. Если нить обрывалась человек умирал. Таким образом, перешагивая через верёвку в профанном мире на сакральном могли навредить судьбе (жизни) младенца.

Также ряд запретов, которые связаны с имитативной магией, такие как запрет вытягивать голову беременной через порог [8, с. 180]. В народном представлении это объясняют тем, что порог у китайцев ассоциируется с маткой, и такое действие могло вызвать сложности при родах. Но проводя более глубокий анализ можно отметить, что порог у китайцев также как и у тюрков олицетворяет предков. Китайцы порог двери называли «祖宗脖子», то есть шея предков. В более широком смысле этот порог был маркером своей территории, которая защищает от влияния нечисти, будучи в промежуточном состоянии порог для женщины актуализировал его знаковую и в прямом смысле становился порогом между мирами.

В Китае беременных называют «четырёхглазыми», или человеком с «двойным телом». Что подчёркивает её инаковый статус. С момента беременности у тюрков и

казахов женщина соприкоснувшись с «чужим» в виде младенца в чреве, сама наделяется этими качествами, следовательно «чуждость» младенца распространяется на нее.

Все эти запреты в процессе культурной динамики прошли трансформацию и на современном этапе трактуются иначе нежели в древности. Именно семиотический анализ данных представлений через призму «своего» и «чужого» отсылает нас к более древнему периоду, когда «чуждость» была связана с представителями «других» миров. Сам ребёнок воспринимался как дар с иного мира. Ребёнок, в культуре многих народов воспринимался как «нечистый», принадлежал иному миру и в процессе родильных обрядов его «очеловечивали». В фольклоре и обрядах народов мира новорожденных часто называют «бесами», «чужими», «нечистыми»: «Двойственное отношение к новорожденным можно объяснить их “изначальной” принадлежностью сфере чужого, нечеловеческого [3, с. 39]. Человеческий статус младенца проявляется только после проведения определённых обрядов. Так в китайской и тюркской традиции после родов ребёнок на протяжении года проходит обряды инициации и очищения. После первого обмывания ребёнка и до сорока дней его не показывают обществу, он проходит определённые ритуалы «доделывания» - «очеловечивания». Это могут быть ежедневные купания, массажирование младенца, разные обряды очищения.

После сорокового дня ребёнка социализируют, приглашают гостей и «включают» ребёнка в общество. Мать также проходит свою очередную социализацию. Из статуса невестки «чужой», она становится «своей», хотя данный статус на протяжении всей жизни женщины является относительным. В тюркской культуре данное мероприятие называется сороковины, у китайцев «月子», что абсолютно аналогичен тюркской традиции.

Данные ритуалы направленные на социализацию младенца и матери демонстрируют традиционное мировоззрение тюркского и китайского народа о бинарном делении пространства, когда в один из периодов сакральное пространство становится активным лишь для определённых лиц. Несмотря на то, что для остальных участников оно профанное, особый промежуточный статус иницируемых вовлекает все общество в данный процесс. «Чуждость» преодолевается посредством инициаций, и гармония в обществе стабилизируется.

Необходимость изучения традиций и их современное толкование и оригинальный смысл возникает в силу того, что многие народы пытаются противопоставить достижения своей культуры соседним народам, тем самым выделяя свой высокий уровень развития. На самом деле традиции народов мира формировались в архаичный период, когда древние люди имели общие представления о структуре мира, данные представления нашли своё отражение в обычаях и ритуалах. И несмотря на то, что они прошли определённые изменения все же посредством семиотического анализа можно выявить первоначальное знаковое содержание, которое демонстрирует больше общего нежели частного, а современное толкование демонстрирует практичность обрядов и рациональный подход народа к его толкованию. Тем самым выделяет не архаичность представлений основанных на мифопоэтическом мировоззрении, а их функциональность основанную на биологических потребностях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек — текст — семиосфера — история. – М.: «Языки русской культуры», 1996. – 464 с.

2. Геннеп А., ван. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов / Пер. с франц. – М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1999. – 198 с.

3. Байбурин А.К. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов. – СПб.: Наука, 1993. – 253 с.
4. 陈自明. 妇人大全良方. , 北京: 人民卫生出版社, 1992 年, - 660 页.
5. Поярков Ф. В. Из области киргизских верований // ЭО, кн. IX, 1891, № 4.
6. Толеубаев А.Т. Реликты доисламских верований в семейной обрядности казахов (XIX - начало XX в.). – Алма-Ата: Ғылым, 1991. – 214 с.
7. 万建中. 中国民俗通志·生养志, 济南: 山东教育出版社, 2005 年, - 413 页
8. 林永匡、袁立泽. 中国风俗通史·清代卷. 上海: 上海文艺出版社, 2001 年, - 180 页.

Сабыров А.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ «МЯГКОЙ СИЛЫ» И ВОЗМОЖНОСТИ КАЗАХСТАНА В ЕЕ ИСПОЛЬЗОВАНИИ

Аннотация: Казахстан, как лидер Центральной Азии по многим направлениям развития, имеет все возможности и стоит перед стратегической необходимостью использовать инструменты «мягкой силы» во взаимодействии с внешним миром и партнерами по региону. Для этого требуется повысить уровень концептуального понимания и углубить теоретическую дискуссию о феномене «мягкой силы» в целях более правильного его восприятия при принятии внешнеполитических решений.

Ключевые слова: мягкая сила, Казахстан, Центральная Азия

Сабыров А.

«ЖҰМСАҚ КҮШТІҢ» КОНЦЕПТУАЛДЫҚ НЕГІЗДЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ПАЙДАЛАНУДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Аннотация: Қазақстанның көптеген даму бағыттары бойынша Орталық Азияның көшбасшысы ретінде сыртқы әлеммен және аймақтағы серіктестермен өзара әрекеттесуде «жұмсақ күш» құралдарын пайдаланудың барлық мүмкіндіктері бар және стратегиялық қажеттілікке тап болып отыр. Ол үшін тұжырымдамалық түсіну деңгейін арттыру және сыртқы саяси шешімдер қабылдау кезінде оны дұрыс қабылдау мақсатында "жұмсақ күш" құбылысы туралы теориялық пікірталасты тереңдету қажет.

Түйін сөздер: жұмсақ күш, Қазақстан, Орталық Азия

Sabyrov A.

CONCEPTUAL FOUNDATIONS OF «SOFT POWER» AND KAZAKHSTAN'S CAPABILITIES IN ITS USE

Abstract: Kazakhstan, as the leader of Central Asia in many areas of development, has all the possibilities and faces the strategic need to use the tools of "soft power" in interaction with the outside world and partners in the region. This requires raising the level of conceptual understanding and deepening the theoretical discussion about the phenomenon of "soft power" in order to better perceive it when making foreign policy decisions.

Key words: soft power, Kazakhstan, Central Asia

Применение в политике и международных отношениях так называемых «мягких» способов воздействия не является изобретением современной мысли. С глубокой древности и в различных странах мира теоретики и практики политической деятельности использовали понятия и подходы невоенного, несилового, непринудительного распространения своего влияния и могущества.

Еще две с половиной тысячи лет назад в своих учениях великий китайский мыслитель Конфуций подчеркивал крайнюю важность гармоничного, ненасильственного отношения к окружающей действительности. По Конфуцию, идеал человеческого поведения заключается, помимо прочего, в том, чтобы уметь «ладить со всеми и без

усилий держать людей в поле своего притяжения» [1, с. 18]. Эти идеи, во многом, повторял другой китайский мыслитель, выдающийся стратег войны Сунь-цзы. Он утверждал, что «сто раз сразиться и сто раз победить – это не лучшее из лучшего. Лучшее из лучшего – заставить неприятеля покориться без сражения» [1, с. 223].

Считается, что на этих принципах основывалось развитие внутренней и внешней политики китайского государства на протяжении многих веков. Некоторые ученые полагают, что вся конфуцианская (и шире – восточно-азиатская) философия и политическая мысль основаны именно на силе органичного притяжения и притяжения других к себе, а не на распространении насилия или использовании принуждения [2].

С несколько иных, но весьма схожих позиций исходили мыслители античного мира. Древнегреческий мыслитель и полководец Ксенофонт еще в четвертом веке до н.э. полагал, что лучший способ завоевывать народы – это не силой, так как такое завоевание не может продолжаться долго, а достижением «охотного подчинения», когда люди добровольно подчиняются, признавая тебя лучше самих себя [3]. По Ксенофону, щедрость и благородство являются наиболее надежным инструментом завоевания и распространения своего влияния.

Также, одним из источников притягательной силы древние греки считали установленные ими политические порядки на основе демократических принципов. Фукидид, которого не редко называют «основателем исторической науки», в своем известном произведении «О Пелопонесской войне» излагает слова афинского оратора и стратега Перикла о том, что «наша форма правления не является повторением или имитацией практики наших соседей, наоборот, мы для них является примером» [4].

Уже в постсредневековый период, Никколо Макиавелли в своем классическом произведении «Государь» изложил суть «мягкой силы» в виде практических советов правителю на основе античного и средневекового военно-политического опыта. Так, он полагает, что «лучшее средство привлечь на свою сторону народы – это целомудрие и справедливость, примеры чего показал в Испании Сципион, возвративший отцу и мужу плененную дочь и жену и завоевавший этим Испанию больше, чем оружием. Цезарь в Галлии велел заплатить за деревья, срубленные на тын для лагеря, и приобрел этим славу справедливости, облегчившую ему покорение страны» [5]. Как можно увидеть, Макиавелли рассматривал различные способы покорения народов и стран, среди которых «мягкие» целомудрие и справедливость занимали важное место в дополнении к военной силе. Кроме того, Макиавелли обращает особое внимание на то, чтобы правитель прилагал максимум усилий для завоевания общественного мнения и постоянного поддержания его в положительном ключе.

Более современные мыслители касались вопроса «мягкой силы» с точки зрения природы и характеристик понятия «власть» (иначе – «сила», «могущество»). Так, Томас Гоббс в своем широко известном труде «Левиафан» утверждает, что власть и сила представляют собой инструмент для получения в будущем очевидных выгод. Кроме того, он особо подчеркивает, что репутация силы и есть сама по себе сила, ибо «она влечет за собой приверженность тех, кто нуждается в покровительстве» [6].

В последующем, один из основоположников политического либерализма Джон Локк связал идею силы (власти) со способностью и возможностью субъекта к осуществлению перемен, выгодных и благоприятных для него [7]. Другими словами, развивая идеи Локка, сила может быть как мягкой, так и твердой, но главное, при этом, чтобы она приводила к искомому перемена.

Франко-швейцарский мыслитель эпохи просвещения Жан-Жак Руссо высказывался в том ключе, что «наиболее абсолютная и авторитетная власть та, которая проникает в самое сокровенное внутреннее существо и волю человека» [8]. По его мнению, подлинная

сила и могущество заключаются именно в том, чтобы подчинить не только и не столько действия людей, сколько систему формирования их волевого настроя и внутреннего мнения.

О природе власти определенно высказывался и один из отцов-основателей Соединенных Штатов Александр Гамильтон, который в «Записках федералиста» заявлял, что власть или сила есть не что иное, как «умение или способность совершать дела», при этом способы «совершения дел» могут отличаться от того, какими именно инструментами они достигаются [9]. В частности, данный аргумент использовался в 1780-х годах создателями молодой американской республики для построения института разделения властей в государстве.

Другой отец-основатель Соединенных Штатов и четвертый президент Джеймс Мэдисон в своих трудах о вопросе мира и войны категоризировал власть (силу) не иначе как «меч» или «кошелек», имея в виду то, каким инструментарием можно и следует пользоваться при осуществлении внешней политики [10]. Как можно видеть, идея «кнута или пряника» была имманентна даже среди первопроходцев либеральных демократий, когда дело касалось международных отношений и внешней политики.

На заре двадцатого века немецкий социолог и политический философ Макс Вебер дал свое определение силы и власти, при этом делая значительный акцент на вероятности этого явления. Он утверждал, что власть есть «любая вероятность реализации своей воли в данном социальном отношении даже вопреки сопротивлению, на чем бы эта вероятность ни основывалась» [11]. Другими словами, по Веберу, в большей степени вероятность, нежели способность и умение, является индикатором того контекста, в котором реализуется власть и сила одного актора над другим.

В последующем, британский философ Бертран Рассел выдвинул свои взгляды относительно власти (силы) и ее разновидностей. По его мнению, власть и сила имеют много форм, таких как богатство, вооружения, авторитет государственных органов, влияние на общественное мнение и др. Классифицируя власть и силу на различные категории, Рассел отмечает различие между «прямой физической силой», «поощрениями в виде наград и наказаниями», «влиянием на чужое мнение». Последнее Рассел выделяет как способность создавать желаемые привычки в других людях [12].

Уже в середине двадцатого века, известный американский политолог, основатель политического реализма в международных отношениях Ганс Моргентау далее развил идею силы и власти в мировой политике. Так, в своей ставшей уже классической книге 1948 года «Политические отношения между нациями: борьба за власть и мир» он изложил, что власть является способностью «контроля человека над мыслями и действиями других людей» и что сила и могущество являются как главным средством, так и главной целью в международной политике [13]. В дальнейшем, видный представитель теории неореализма в международных отношениях Кеннет Нил Уолтц отмечал, что если страна, желающая быть могущественной, не обладает способностью привлекать на свою сторону другие страны и достигать таким образом того, что ей выгодно, она не может считаться державой, в полной мере обладающей силой и влиянием [14].

Для понимания концептуальных основ «мягкой силы» в современном ее значении и применении, необходимо четко себе представлять тот контекст, в котором эта концепция зарождалась. К концу 1980-х годов становилось очевидным, что социалистический блок во главе с Советским Союзом не выдерживает конкуренции с Западом ни в идейно-политической, ни в социально-экономической сферах.

Последовавший распад Советского Союза и всего социалистического блока привел к тому, что многие эксперты стали говорить о полной и безоговорочной победе рыночного

капитализма над командно-административной экономикой, а либеральной демократии – над авторитарными и тоталитарными принципами построения политических систем.

Наиболее известным провозглашением данных сентиментов стали слова американского политолога Фрэнсиса Фукуямы о том, что «конец истории» наступил с общепризнанным триумфом западного либерализма и демократии, и что теперь нет альтернативы идеологии свободы [15]. Другой известный американский политолог, проponent идеи столкновения цивилизаций Сэмюэл Хантингтон назвал этот процесс «третьей волной демократизации» в мире, которая, по его мнению, вполне могла стать завершающей [16].

Кроме того, с учетом бурного развития технологий и инноваций в различных сферах жизнедеятельности человечества, мировое экспертное сообщество ввело в популярный обиход понятие «глобализация» и стало обосновывать необратимость этого процесса.

В отношениях между государствами глобализация означала переход от прежних реалистских настроений мировых элит, при которых война на уничтожение может произойти в любой момент, к более либеральным и идеалистским подходам, при которых гуманизм, экономическое сотрудничество и институционализация выходят на передний план. Это объективно давало возможность странам «второго» и «третьего» миров сократить отставание в своем развитии.

Известный американский исследователь в области международных отношений и глобальной политики Фарид Закария назвал данный процесс не иначе как «возвышение остальных стран», что явилось, по его мнению, одним из «трех тектонических сдвигов в системе мировой власти за последние пятьсот лет» [17]. Следует отметить, что первые два тектонических сдвига им определены как «возвышение Запада», начиная с пятнадцатого века, и «возвышение США» в двадцатом веке.

Этой же позиции придерживался известный американско-британский исследователь Нил Фергюсон. Так, по его мнению, на рубеже тысячелетий можно было наблюдать «парадокс глобализации, при котором мир становится все более интегрированным, а власть в этом мире становится более размытой (рассеянной)» [18]. Представляется, что власть в мировой политике и международных отношениях не только стала рассеиваться, но и стала приобретать новые, концептуально иные характеристики.

Именно в таких условиях экспертные круги различных стран мира обратили внимание на концепцию «мягкой силы», которая затрагивает различные аспекты теории и практики международных отношений, а также процесса формирования и анализа внешней политики государств.

Ключевое место в распространении и обосновании концепции «мягкой силы» занимают работы известного американского политолога из Гарвардского университета Джозефа С. Ная младшего (далее – Дж. Най). Именно профессору Дж. Наю принадлежит заслуга определения данного термина и его общемирового использования. При этом, концептуально «мягкая сила» является частью неолиберальной идеологии в международных отношениях, которая, следует отметить, не всегда и не всеми воспринимается однозначно.

Впервые концепция «мягкой силы» была изложена в монографии Дж. Ная 1990 года под названием «Лидерская обязанность: меняющаяся природа американского могущества» [19]. В том же году были опубликованы его две научные статьи в авторитетных журналах по политологии и международным отношениям *Political Science* и *Foreign Policy* [20, 21].

Однако только в 2004 году, после публикации книги «Мягкая сила: средство достижения успеха в мировой политике» [22], концепция Дж. Ная получила поистине всемирную известность и стала широко применяться как в теоретических дискуссиях, так

и в сфере формирования и анализа внешних политик различных стран. В отличие от предыдущих работ, данная книга была посвящена целиком и полностью «мягкой силе», раскрытию содержательной части этой концепции, ее теоретическому обоснованию и практической имплементации.

Представляется, что успех концепции «мягкой силы» именно в середине 2000-х годов был, в том числе, связан с военными конфликтами, происходившими в том момент на мировой арене, прежде всего, с так называемой «войной с террором», объявленной США и ее союзниками после событий 11 сентября 2001 года. Неоконсервативная доктрина во внешней политике, взятая на вооружение администрацией президента Буша, вызывала критику со стороны всего спектра экспертного сообщества, что не могло не привести к появлению и популяризации различного рода контрконцепций.

В настоящее время, среди теоретиков и практиков международных отношений сложилось устойчивое мнение о том, что именно работы Дж. Наю последних двух десятилетий являются наиболее авторитетными по вопросу о «мягкой силе». Терминология и концептуальная основа, разработанная им, не перестает быть первичной и наиболее ссылаемой при анализе и дискурсе на данную тему. Во внешнеполитических кругах западных стран и, прежде всего, США концептуальные подходы Дж. Наю воспринимаются уже как неотъемлемая часть инструментария при выработке и реализации внешней политики государства.

Согласно концептуальным подходам Дж. Наю, можно выделить два различных вида власти на международной арене: «жесткая сила» (*hard power*) и «мягкая сила» (*soft power*). Если первая включает в себя инструменты принуждения (*coercion*) и подкупа (*payment*), то есть пресловутые «меч и кошелёк» по Мэдисону, то вторая имеет под собой совершенно другое основание, а именно – способность восхищать, очаровывать, притягивать к себе представителей других стран, то есть сила привлечения (*attraction*).

В этом отношении, «жесткая сила» легко объясняется и определяется в классическом понимании как военная и экономическая мощь страны. Так, по Дж. Наю ресурсами (то есть источниками, основанием) «жесткой силы» являются «количество населения, размер территории, наличие природных ресурсов, масштабы экономики, вооруженные силы» и тому подобное [19, с. 26]. К этому списку следует еще добавить и подчеркнуть особую важность, в частности для Казахстана, выгодного геополитического и геоэкономического расположения страны.

Данное классическое понимание восходит еще к известному прусскому военачальнику и военному стратегу Карлу фон Клаузевицу. Он в своем незаконченном трактате «О войне» абсолютизировал значение размера территории страны, количества ее населения и вооруженных сил как главные и даже единственные источники могущества державы на международной арене [23].

Понятно, что данный подход мог считаться оправданным в девятнадцатом веке, однако в современный период развития с увеличивающимся значением идеологии и технологий тезис фон Клаузевица представляется очевидно устаревшим. В современном мире, как отмечает даже «реалист» Ганс Моргентау, «власть (сила) страны зависит не только от влияния дипломатии и могущества ее вооруженных сил, но и от привлекательности для других стран ее политической философии, институтов и государственной политики» [13, с. 162].

Именно в этом стоит искать основные источники «мягкой силы» в современном мире. По Наю, ресурсами «мягкой силы» страны являются: во-первых, ее культура, имеющая привлекательные аспекты для представителей других стран; во-вторых, внутренняя политическая система, ценности и институты, позволяющие стране успешно и стабильно развиваться; в-третьих, адекватная внешняя политика, воспринимаемая другими

странами как легитимная и имеющая моральное основание [24, с. 84]. Несколько упрощая, но при этом конкретизируя, можно изложить ресурсы «мягкой силы» в двух словах: идеология и технологии.

По мнению Дж. Ная, «мягкая сила» не является статичной. Ресурсы меняются по мере изменения контекста. Они были разнообразны в прошлом и будут разнообразными в будущем» [22, с. 68]. Таким образом, исторические тенденции в применении «мягкой силы» не обязательно должны быть точным ориентиром в определении ее степени и масштабов в настоящем и будущем.

Для более точного понимания и с учетом нюансов практической реализации концепции «мягкая сила» за последние годы (особенно, при сопоставлении с использованием «жесткой силы»), важно отделить ресурсы «мягкой цели» от цели и способа ее применения.

В этом отношении, целью «мягкой силы», безусловно, является увеличение влияния и власти государств, способных и стремящихся играть важную роль в региональной и глобальной политике. Другими словами, «мягкая сила» – это целенаправленная политика. Способ применения же основывается исключительно на несиловых, непринудительных инструментах убеждения, таких как:

- традиционная, то есть межгосударственная дипломатия;
- публичная дипломатия (иногда называемая «народной» дипломатией);
- официальные программы помощи и сотрудничества;
- культурные и образовательные миссии;
- программы повышения инвестиционной и туристской привлекательности страны;
- усиление информационного воздействия государственных и квазигосударственных СМИ в зарубежных странах;
- проведение международно значимых мероприятий и др.

С учетом приведенных выше каналов воздействия, достаточно интересным представляется следующий тезис Дж. Ная: «В информационную эпоху успех не является просто результатом того, чья армия победила, а в том числе результатом того, чей рассказ победил» [25]. К этому можно добавить, что важно не только «чей рассказ», но и как красочно он рассказан.

Также весьма интересна формулировка автора концепции в отношении того, как может восприниматься внешняя политика США в глазах мирового сообщества. Так, в 2007 году, по прошествии четырех лет с момента вторжения американских войск в Ирак, Дж. Най отмечал, что «имидж и влияние Америки в последние годы снижаются, поэтому Соединенные Штаты должны отойти от экспорта страха и прийти к распространению оптимизма и надежды» [26].

В отношении ресурсов «мягкой силы» Дж. Най также отмечал, что «источники власти, в целом, отходят от акцента на военную мощь и завоевания, как это было в прежние времена. Теперь же, при оценке международной системы власти, такие факторы как технологии, образование, экономический рост становятся более важными, в то время как географические преимущества, размер населения и наличие природных ресурсов становятся менее важными» [20, с. 179].

Автор концепции «мягкой силы» обосновывает свое мнение тем, что общемировые вызовы вроде экологических угроз, проблем глобального здравоохранения, транснационального экстремизма и преступности, кибер-терроризма и др. уже перешагнули границы влияния и воздействия национальных государств. Это, в свою очередь, привело к ослаблению классических инструментов «жесткой силы», особенно в применении вооруженных сил [24, с. 231].

Действительно, в современном мире эффективность «жесткой силы» ограничена в отношении таких глобальных угроз, как нераспространение ядерного оружия, появление «неудавшихся государств», угрожающих региональной и глобальной стабильности, проблема беженцев и бесконтрольной миграции населения. Кроме того, так называемые «черные лебеди», то есть масштабные, непредсказуемые и зачастую необъяснимые события (вроде пандемии коронавируса), осложняют даже сам процесс принятия решений о применении тех или иных инструментов.

С увеличением степени и масштабов взаимозависимости между национальными государствами издержки применения открытой военной силы против друг друга стали также очень высоки. Дж. Най в этом отношении замечает, что «раньше издержки принуждения были относительно низки. Насилие было приемлемо, а экономики менее взаимозависимы» [19, с. 190]. Сегодня уязвимость национальных экономик и корпоративных интересов, безусловно, несоизмеримо выше, чем в более ранние периоды развития. Это, в свою очередь, повышает императивность использования «мягкой силы» в арсенале внешней политики различных государств.

Единственным известным мировым рейтингом «мягкой силы», в котором представлен Казахстан, является *Global Soft Power Index*, публикуемый британской консалтинговой компанией *Brand Finance*. Данная компания специализируется на оценке брендов и нематериальных активов. На протяжении уже двух десятилетий одним из ее наиболее известных и обсуждаемых продуктов является ежегодный рейтинг национальных брендов, в котором представлены результаты оценки ста стран с точки зрения их «брендовой» силы.

Основываясь на этом опыте, *Brand Finance* с 2020 года начал выпускать отдельный индекс, измеряющий «мягкую силу» различных стран мира – *Global Soft Power Index*. Если опубликованный в 2020 году рейтинг включал в себя 60 стран, то в 2023 году в рейтинг вошли уже 121 страна [27].

Согласно используемой *Brand Finance* методологии, рейтинг составляется на основе масштабного опроса, проводимого по всему миру. В опросе глобального общественного мнения 2023 года участвовали более 100 тысяч респондентов из 121 страны мира, среди которых значатся лидеры бизнеса, рыночные аналитики, политики, ученые, представители неправительственных организаций и «мозговых» центров, журналисты. Опрос проводился по восьми направлениям: бизнес и торговля, государственное управление, международные отношения, культурное наследие, медиа и коммуникации, образование и наука, человеческие ценности, а также устойчивое будущее. Также, в индекс включены три «имиджевых» критерия: осведомленность о стране, ее репутация и влияние. Следует отметить, что в опросах предыдущих лет значительное внимание уделялось вопросу о том, насколько успешно страна смогла отреагировать на вызовы, связанные с пандемией коронавируса.

В первую «двадцатку» рейтинга 2023 года вошли следующие страны (в порядке очередности): США, Великобритания, Германия, Япония, Китай, Франция, Канада, Швейцария, Италия, ОАЭ, Швеция, Испания, Россия, Австралия, Южная Корея, Нидерланды, Норвегия, Дания, Саудовская Аравия, Бельгия. Можно констатировать, что данные страны успешно справляются со стратегической необходимостью использовать инструменты «мягкой силы» во взаимодействии с внешним миром и ключевыми для этих стран игроками. Практика показывает, что если эта работа является системной, основанной на имеющихся ресурсах и направляемой правильными ориентирами, то достижение искомых результатов вполне возможно.

Казахстан в рейтинге *Global Soft Power Index* 2023 года занял 79-е место. Годом ранее Казахстан располагался на 88-м месте. Этот прогресс эксперты обуславливают тем,

что Казахстан показал убедительные результаты по направлению «образование и наука», что является плодом стратегических усилий руководства страны [28]. Вместе с тем, слабые показатели традиционно показывает направление «государственное управление». Необходимо отметить, что неэффективность государственного управления признается руководством нашей страны, как одно из главных препятствий в реализации результативных государственных программ и реформ.

Как показывает опыт других сопоставимых стран, Казахстан должен и вполне способен рассчитывать на лидерские позиции по «мягкой силе» в своем регионе. Кроме того, об этом опосредованно излагается в действующей Концепции внешней политики Республики Казахстан на 2020-2030 годы, в которой одной из главных стратегических целей является «упрочение лидирующих позиций и продвижение долгосрочных интересов Казахстана в регионе Центральной Азии» [29]. Если брать за основу подходы и видение самого автора концепции, то «мягкая сила» Казахстана в отношении Центральной Азии должна исходить из трех ресурсных начал: привлекательная культура, политические ценности и разумная внешняя политика [24, с. 84]. Все перечисленные ресурсы либо уже имеются, либо их можно нарастить.

В целом, Казахстан, как лидер Центральной Азии по многим направлениям развития, имеет все возможности и, более того, стоит перед стратегической необходимостью использовать инструменты «мягкой силы» во взаимодействии с внешним миром и партнерами по региону.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1. Сунь-цзы, Лао-цзы и др. Большая книга мудрости Востока. – Москва: Издательство «АСТ», 2020. – 608 с.
2. Xuewu Gu. The Great Wall in Mind: China, the West, and the Search for Understanding. – Hamburg: Körber-Stiftung, 2014. – P. 38.
3. Ксенофонт. Греческая история. – Соцэгиз, Ленинградское отделение, 1935. – С. XIII.
4. Thucydides. The Peloponnesian War. – New York, N.Y.: Oxford University Press, 2009. – P. 91.
5. Н. Макиавелли. Государь. – Москва: Издательство «АСТ», 2017. – С. 229.
6. Т. Гоббс. Левиафан. – Москва: РИПОЛ классик, 2017. – С. 104-105.
7. Дж. Локк. Сочинения: в 3-х томах. Т.1 – Москва: Мысль, 1985. – С. 284-285.
8. Patrick Riley. Jean-Jacques Rousseau: Critical Assessment of Leading Political Philosophers, Volume III. – Routledge, 2006. – P. 152.
9. Alexander Hamilton. Federalist No.33 in The Federalist Papers. – New York, N.Y.: Signet Classic, 2003. – P. 198.
10. James Madison. Toward the Completion of the American Founding. – Indianapolis, Ind.: Liberty Fund, 2007. – P. 62.
11. Макс Вебер. Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии. – Москва: ИД Высшей школы экономики, 2016. – С. 109.
12. Bertrand Russell. Power: A New Social Analysis. – London: George Allen and Unwin, 1938. – P. 35-36.
13. Hans J. Morgenthau. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. – New York, N.Y.: McGraw-Hill, 2006. – P. 30.
14. Kenneth N. Waltz. Man, the State and War: A Theoretical Analysis. – New York, N.Y.: Columbia University Press, 1959. – P. 205.
15. Фрэнсис Фукуяма. Конец истории и последний человек. – Москва: АСТ, 2015. – 576 с.

16. Сэмюэл Хантингтон. Третья волна. Демократизация в конце XX века. – Москва: Российская политическая энциклопедия, 2003. – С. 39-41.
17. Fareed Zakaria. The Future of American Power: How America Can Survive the Rise of the Rest. – Foreign Affairs, Vol. 87, No. 3, 2008. – P. 42.
18. Niall Ferguson. Colossus: The Price of America's Empire. – New York, N.Y.: Penguin Press, 2004. – P. 298.
19. Joseph S. Nye, Jr. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. – New York: Basic Books, 1990.
20. Joseph S. Nye, Jr. The Changing Nature of World Power. – Political Science Quarterly, Vol. 105, No. 2, 1990.
21. Joseph S. Nye, Jr. Soft Power. – Foreign Policy, No. 80, 1990. – P. 153-171.
22. Joseph S. Nye, Jr. Soft Power: The Means to Success in World Politics. – New York: Public Affairs, 2004.
23. Карл фон Клаузевиц. О Войне. Часть 1. Глава 1. §8. – М.: Издательство: Эксмо, Мидгард, 2007.
24. Joseph S. Nye, Jr. The Future of Power. – New York, N.Y.: Public Affairs, 2011.
25. Joseph S. Nye, Jr. The Future of Soft Power in US Foreign Policy. – Soft Power and US Foreign Policy: Theoretical, Historical and Contemporary Perspectives, Routledge, 2010. – P. 8.
26. Joseph S. Nye, Jr. The War on Soft Power. – Foreign Policy, April 12, 2011. – Online at foreignpolicy.com.
27. <https://astanatimes.com/2023/03/london-based-brand-strategy-consultancy-ranks-kazakhstan-79th-among-121-nations-in-global-soft-power-index/>
28. <https://brandfinance.com/insights/interview-with-roman-vassilenko-kazakhstan-expanding-its-soft-power>
29. https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazakhstan-na-2020-2030-gody

Д. Шамитдинова

СОПЫ АЛЛАЯРДЫҢ ДІНИ-ФИЛОСОФИЯЛЫҚ КӨЗҚАРАСТАРЫ

Аннотация: «Сопы Аллаярдың діни-фиософиялық көзқарастары» атты мақалада сопы Аллаярдың дүниетанымы мен философиялық тұжырымдамасының қазіргі қоғамға әсері зерттеледі. Әйгілі сопылық ұстаз және ақын Аллаяр медитация, ой толғау және ішкі шындықты жүзеге асыру тәжірибесі арқылы рухани даму мен азартудың бірегей тәсілін ұсынады. Мақалада оның философиясының негізгі аспектілері, оның ішінде бірлік, сүйіспеншілік және түсіністік ұғымдары, сондай-ақ оның галам мен адам болмысының рөлін түсінуге қосқан үлесі қарастырылады. Мақалада оның ілімінің қазіргі қоғамға тигізген ықпалын талдай отырып, оның идеяларын қазіргі заманда жүзеге асырудың жаңа жолдарын ұсынып, олардың қоғам мен өмір философиясын өзгертудегі мүмкіндіктері зерттеледі.

Түйін сөздер: Сопы Аллаяр, дүниетаным, сопылық, діни құндылықтар, дін философиясы.

Д. Шамитдинова

РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКИЕ ВЗГЛЯДЫ СУФИ АЛЛАЯРА

Аннотация: Статья «Религиозно-философские взгляды Суфи Аллаяра» исследует влияние мировоззрения и философской концепции Суфия Аллаяра на современное общество. Аллаяр, известный суфийский учитель и поэт, представляет уникальный подход к духовному развитию и просветлению через практику медитации, конTEMPLЯЦИИ и постижения внутренней истины. В статье рассматриваются ключевые аспекты его философии, включая концепцию единства, любви и понимания, а также его вклад в понимание роли мироздания и человеческого существования. Анализируя влияние его учения на современное общество, статья предлагает новые пути реализации его идей в современной эпохе и исследует их потенциал для преобразования общества и философии жизни.

Ключевые слова: Суфи Аллаяр, мировоззрение, суфизм, религиозные ценности, философия религии.

D. Shamitdinova

RELIGIOUS AND PHILOSOPHICAL VIEWS OF SUFI ALLAYAR

Abstract: The article «Religious and philosophical views of Sufi Allayar» explores the influence of Sufi Allayar's worldview and philosophical concept on modern society. Allayar, a renowned Sufi teacher and poet, presents a unique approach to spiritual development and enlightenment through the practice of meditation, contemplation and the realization of inner truth. The article examines key aspects of his philosophy, including the concepts of unity, love and understanding, as well as his contribution to understanding the role of the universe and human existence. Analyzing the influence of his teachings on modern society, the article proposes new ways to implement his ideas in the modern era and explores their potential for transforming society and philosophy of life.

Key words: Sufi Allayar, worldview, Sufism, religious values, philosophy of religion.

Сопы Аллаяр туралы сөз болғанда, оның ақыл-ойы, әлеуметтік ортасы, тілі мен өмір сүрген мәдениеті сияқты бірқатар маңызды аспектілерге тап боламыз. Маркс айтқандай, адамды қоғамдық қатынастардың жиынтығы ретінде анықтауға болады. Бұл жеке адамның әлеуметтік ортадан тыс өмір сүре алмайтынын және оның тұлғасы оның белгілі бір қоғамға тиесілігімен анықталады дегенді білдіреді. Жалпы, бұл қоғамдық қатынастармен анықталатын көп аспектілердің бірі. Дегенмен, әр адамның аты, ұлты немесе әлеуметтік ортасы сияқты ұғымдардан тыс терең сыры болады. Оны қайталанбас етіп көрсететін, өзіндік ерекшелігін, мәңгілілігін танытатын даралығы осында.

Адамзаттың бай тарихына назар аударсақ, рухани көзқарастар белгілі бір даму кезеңіндегі ойшылдардың дүниетанымын білдіретінін көреміз. Яғни, сопы Аллаярдың дүниетанымы оның шығармашылығы мен рухани көзқарасымен айқындалады. Бұл түркі халықтаының ақыны және философы сопылық философияның тереңіне сүңгіп, рухани ағартуға ұмтылды. Оның шығармаларынан Аллаға деген сүйіспеншілік пен адалдық, ақиқат пен мағрифат іздеуді байқауға болады. Мақаламыз мақсаты Сопы Аллаяр дүниетанымының қоғамдағы рөлі және шығармашылығының философиялық желісін сараптау және сол талдаулар негізінде тұжырым жасау.

Сопы Аллаяр даналық пен руханиятпен сусындап, оның көзқарастары өлеңдері мен уағыздарында көрініс тапты. Ол өзінің ізбасарларын ішкі саяхат пен өзін-өзі ашуға шабыттандырды, ішкі әлеуетті білуге және ашуға шақырды. Оның ілімі өзбек әдебиеті мен сопылық дәстүр тарихында терең із қалдырды.

Ендеше, сопы Аллаяр – өзінің әлеуметтік ортасы мен мәдениетінің ерекшеліктерін бойына сіңіріп қана қоймай, рухани ілімімен, философиясымен де асып түсетін көрнекті тұлға. Оның шығармашылығы мен дүниетанымы қазіргі уақытта өнер мен руханиятты түсінудің жаңа көкжиектерін аша отырып, шабыттандырып, қызығушылық тудыруда.

Сопы Аллаяр ілімі терең мағыналарды камтиды және осы қағидаларды ескереді. Ол мәңгілік қозғалыс пен өзгерістерді білуге, қарама-қайшылықтардың бірлігін түсінуге және ішіміздегі күресті жеңуге шақырады. Ол адамдарға өздерінің ішкі дуализмін түсінуге және қабылдауға, рухани қажеттіліктерін жүзеге асыруға және қанағаттанбаған нәпсіні қанағаттандыруға көмектеседі.

Олай болса, әдістемелік заңдылықтар, соның ішінде диалектикалық және формальды логика сопы Аллаяр ілімін тереңірек түсінудің және оларды адам өмірі мен рухани дамуы жағдайында қолданудың маңызды құралы болып табылады. Осы заңдарды пайдалана отырып, біз оның ілімінің тереңдігін және олардың біздің өміріміздегі рөлін көрсете аламыз.

Сопы Аллаяр: «Мағрифатқа қол жеткізбес бұрын бір сәт болса да тартынба, Раббыңды танымасаң, бәрі қиынға соғады» [1] деген ой айтқанын айта кеткен жөн. Бұл Аристотельдің философиялық идеяларын зерттеген Әл-Фарабидің көзқарастарына жүгінуге мүмкіндік береді. Ол «Аристотель өзінің «Теология» кітабында жекешені кез келген көпше түрінде де қолданады, өйткені жекешесіз кез келген көптік әрқашан абсолютті шексіз» [2, б. 90]. Сонымен, сопы Аллаярдың көзқарастары адамның логикалық заңдылықтарға сәйкес келетін тұрақты дамудың белгілі бір жүйесі шеңберінде жалғыз әрекет ете алмайтынын атап көрсетеді.

Осыдан келіп шығатыны, сопы Аллаяр мен Әл-Фараби философиясы бойынша адамға Раббысын тану және бар нәрсенің бірлігін қабылдау қажет. Әрбір жиын өзінің анықтығы үшін сингулярды талап етеді деген идея ғаламдағы бірлік пен үйлесімділікті тану және қабылдау қажеттілігін көрсетеді.

Сопы Аллаяр біздің іс-әрекетіміз бен дамуымызды қоршаған әлемнен оқшаулап жүзеге асыруға болмайды деген алғышарттан шығады. Біз әрқашан басқа адамдармен

және табиғатпен байланыстамыз. Демек, біздің жоғары ұстаным – Құдаймен байланысымызды түсіну – нұрға, үйлесімділікке жетудің негізгі факторына айналады.

Олай болса, сопы Аллаярдың көзқарастары мен оның ілімі адамның шынайы дамуы мен нұрлануы Тәңірлік принциппен үндестік пен сыртқы әлеммен өзара әрекеттесу арқылы танып, іздеу арқылы ғана мүмкін болатынын көрсетеді. Бұл өзін және адамның Ғаламдағы орнын танудың жаңа жолдарын ашады, сонымен қатар үйлесімділікке, рухани дамуға және бар нәрсені қабылдауға шақырады.

Шығыс дәстүрі бойынша әрбір адамның болмысы мен әлеуетінің қайнар көзі болып табылатын ішкі рухани тынысы болады. Бұл рухани тыныс әрбір адамда туғаннан бар және оның бүкіл болмысына енеді.

Сопы Аллаяр осы рухани тыныстың мәнін терең түсініп, алғашқы бастама, дамуға, өзін-өзі жүзеге асыруға деген бастапқы ұмтылыс осы ішкі рухани бастаудан туындайтынын атап көрсетті. Өмірдің шынайы бағытын тауып, өзімен және әлеммен үйлесімге жету үшін адамның ішкі болмысына, рухани тынысына бет бұру керектігін үйретті.

Шығыстық дәстүрдің бұл өзіндік көзқарасы біздің әрқайсымыздың рухани даму және өзін-өзі жүзеге асыру мүмкіндіктері бар екенін түсінуге мүмкіндік береді. Біз өзіміздің ішкі рухани қайнар көзімізге, рух тынысына жүгініп, өмірдің мәні, мақсаттары мен құндылықтары туралы сұрақтарға жауап таба аламыз.

Сопылық ілімнің құндылықтары мен сенім негіздерін анық және түсінікті түрде түсіндіретін шумақтар дүниедегі ақиқат жолды нұсқады. Олар адам болмысының табиғатын, өмірдің шектеулерін, сондай-ақ Құдайға, жанға және рухқа қатысты мәселелерді қайта қарауға негіз болды.

Мұсылман философиясының мол мұрасын терең бойына сіңірген Сопы Аллаяр рухани ағартушылыққа жол ашты. Ол өз шығармаларын дін ілімдерін үйренуге ұмтылғандардың арасында белсенді түрде таратып, рухани кеңеске мұқтаж жандарға ұсынды.

Осылайша, Сопы Аллаярдың өлеңдері мен шығармалары сопылық философияның негізгі құндылықтарына жарық түсіріп қана қоймай, сонымен бірге шындықты терең түсінуге және рухани дамуға ұмтылуға түрткі болды. Оның шығармалары көпшілікке шабыт көзі болып, адамдардың рухани үйлесімділік пен даналықты табуға көмектесті.

Сопы Аллаярдың «Хаққа – арзу! Өзгесінен пәк кешіп, Хаққа сіңіп, Дидармен тұру мәңгі беттесіп» [1], – деген сөзінің мәнісі осыған нұсқайды.

Сопы Аллаяр адамның рухани жетілуін сопылық ілім негіздеріне енгізуде, адам болмысының жағымды жақтарын дамытуда, оларды дағды мен дәстүрге айналдыруда, сондай-ақ бірлігі мен қайшылығынан көрінетін нәпсісін тежеу жолдарын іздеуде маңызды рөл атқарды. Сопы Аллаяр иман туралы жазбаларында адамда пәктік пен тазалық және Аллаға деген сүйіспеншілік бар болса оған барлық есіктер ашылатынын айтады [3].

Бұл қазіргі қоғам үшін жетіспейтін маңызды қажеттілік. Діннің адамзат қоғамына жаңа құндылықтарды енгізудегі рөлімен қатар, жан дүниесін рухани байытып, оны құлдыраған күйден шығару құдіреті бар екенін біледі. Уақыт өте келе бұл руханиятты өз мақсатына пайдаланатын түрлі теріс әсерлердің бар екенін білетін адамдар үшін жаңа жол екені белгілі болды. Жастарға мұндай ықпалдарға барынша қарсы тұру туралы шешім қабылдаған мемлекеттік органдардың өкілдері қиындықтар мен асқынуларға тап болған кезде үрей тудырды.

Осы тұрғыда А.Әбуов: «Біздің қоғам ата-бабамыз қалдырған рухани мұраны мектеп қабырғасынан бастап оқытып, дұрыс ой-пікір қалыптастыра білуіміз керек. Әр адамның бойындағы дін. Тіпті теріс ағымдарды насихаттауға ұмтылған миссионерлер де дәрменсіз, мағынасыз және қоғамға қажетсіз болып қалады».

Рухани құндылықтарды бағаламау қоғамның дамуын бұзады. Адамның санасын шарпыған рухани бостық елес әлемінде орын алған жаман істер мен тәкаппарлыққа байланысты. Осыған байланысты демократиялық қоғамның талаптары рухани құндылықтарды жаңғырту және оларды мәдени-философиялық тұрғыдан зерделеу қажеттілігін білдіреді.

Әлемдік мәдениеттің қайнар бұлағы болып табылатын рухани құндылықтар – адамзат танымының, өркениетінің дамуына ықпал ететін ақиқат. Сопы Аллаяр шығармаларындағы терең философиялық ойлар адамдарды иманға, мейірімге, бостандыққа, әділдікке бағыттап, шындықты түсінуге үндеген.

Түркі халықтары арасында дін ғылымын насихаттаумен танымал болған Ахмет Ясауи: «Ғылым біл үйрен, іске берік. Ғылым, білім, өнерсіз жанды көрсең, өлік де қадірсіз оның аты» деген екен [4]. Бұл – ақиқат жолының рухани кемелдік саласындағы ғылымды білу арқылы өтетіндігі туралы ойды одан әрі нақтылау. Адамзат білімінің басты мақсаты – ғибадат арқылы иманды нығайту, ғылым мен иманды біріктіру.

Мұсылман философиясының идеялары мен дәстүрлеріне енудің жолы бар өмірін өзгеге қызмет етуге арнауда екенін түсінген Ахмет Ясауи қажетсіз әрекеттерден аулақ болуды білген. Ол тибет монахтары сияқты өзінің жеке басын даралауға ұмтылды, оның ішіндегі «менін» жоймай, оны басқа адамдарға берді. Сопы Аллаяр шығармаларынан өзіміздікке қарама-қарсы рухани кемелдену туралы түсінік алуға болады: тозақ отын түсінген адам қорқыныш пен үмітті қатар қамтиды, ал өзіміздік есігін жабу әрқашан иман мен ізгілікке жетелейді.

Сопы Аллаярдың қоғамға енген ойлары әлеуметтік қайшылықтар мен рухани қажеттіліктерді, адам мен Құдай арасындағы байланыстарды ашатын философиялық құбылысқа айналды. Сөйтіп, халық сенімінен нәр алған адамгершілік ұстанымдары өмірдің мәнін ашатын ілімге айналды.

Мұхаммед пайғамбар: «Мұсылман – мұсылманның айнасы» [5] деп бекер айтпаған. Ф.Ницше «Трагедияның тууы, яки эллинизм мен пессимизм» атты еңбегінде адам қиялының күшінің артықшылығын қуаттай отырып: «Таңғажайып күштер мен аполлондық қиялды тек миф арқылы ғана құтқарады» [6]. Үнді халықтарының рухани өмірі ең алдымен жеке адамның рухани өмірі, оның рухани тағдыры ретінде қарастырылады. Күнделікті өмірден қол үзіп, жоғары рухани әлемге өз күшімен жетуге адам ғана қабілетті. Қоршаған ортамен қарым-қатынастың болмауы және әртүрлі қарым-қатынасқа түсудің болмауы үнді мәдениетінде адам санасының тазалығының көрсеткіші болып саналады. Өйткені, кез келген байланыс адамның рухына көлеңке түсіріп, қараңғылауы мүмкін. Адам өзін қоршаған ортамен араласпай, өткенге мән бермей және өз тағдырына қатысты сыртқының барлығын елеусіз, дамудың ең төменгі сатысы деп санағанда ғана даралық өзін танытып, басқалардан ерекшелене алады.

Үнділер болмыстың космоцентрлік мәнін өмір циклінің аяқталуы, оның өз орнына шексіз оралуы және айналуы ретінде қабылдады. Мысалы, конфуций мәдениеті аясындағы «өткенді емдеу» ұғымына жүгінсек, қоршаған ортадағы әрбір нысан өзгеріске ұшырамай, өзінің күйі мен тазалығын сақтауы тиіс екенін көреміз. Сол сияқты «Атауларды түзету» ұғымының негізгі мағынасы қоғамдық сананы болмыстың өзгеруіне бейімдеу емес, әрбір заттың өз мағынасына сәйкес келуін қамтамасыз ету. Сопы Аллаярдың ойынша, әр адам өз болмысына сай өмір сүріп, оны жетілдіруі керек. Демек, әрбір адам өзінің ішкі талпынысы мен қабілетіне сүйене отырып, өз мүмкіндіктерін дамытып, ашуы керек. Іс-әрекетте және сыртқы әлеммен қарым-қатынаста өз болмысын жүзеге асыру және бейнелеу арқылы адам үйлесімділік пен рухани кемелдікке қол жеткізе алады.

Дінтану ғылымына деген қызығушылық артып отырған елде ислам философиясының философиялық көзқарастарын, соның ішінде Сопы Аллаяр шығармаларын танып, парсы, шағатай тілдеріне белсенді түрде аудару қажет болады. Өйткені, XIII-XIV ғасырлар, яғни ислам мәдениеті шарықтау шегіне жетіп, бай тарихты басқарған дәуірде дүниежүзілік тарихтың қызықты да терең беттері бар. Ислам тарихы бұл мәдениеттің адамзатқа не әкелгенімен таң қалдырады. Ислам тарихына тереңірек үңілсек, Исламның адамзаттың асыл мұраттарын ұсыну арқылы адамзатты надандықтан құтқарып, бақытқа жол ашқанына көз жеткіземіз. Шығыста да, Батыста да асыл адами мұраттарды насихаттаушы болған мұсылман ойшылдарының еңбектері назар аударуға тұрарлық саланың бірі. Әл-Фараби, Ибн Сина сияқты көрнекті ғұламалар Ежелгі Грецияның ұмыт болған философиялық дүниелерін шығарып, оларды түрлендіріп, жаңа трактаттар мен түсініктемелер жасап, дүниежүзілік тарихқа орасан зор үлес қосқаны белгілі. Олардың еңбектері өткенді нұрландырып қана қоймай, философия мен мәдениеттің ғасырлар бойы дамуына зор әсерін тигізді. Сондықтан мұндай ойшылдардың еңбектерін одан әрі зерттеу және тарату тарихты түсінуіміз үшін және қазіргі дінтану ғылымының дамуы үшін кілт болып табылады.

Мұсылман философиясында шын сыни көзқарас танытып, Әл-Фараби мен Ибн Сина әзірлеген шындықты іздеу әдісін үнемі сынаған ойшылдардың болғанын да айта кеткен жөн. Солардың ішінде түркі халықтарының дүниетанымын ұмытпай, діни білімді жетілдіруге ұмтылған Сопы Аллаярдың еңбектері ерекше орын алады. Оның философиясы терең талдаулар мен сынды қамтыды, бұл шындықты түсіну шекарасын кеңейтуге және бұрынғы жүйелердің шектеулерін жеңуге көмектесті. Сопы Аллаяр түркі халықтары өмірінің барлық салаларына енген ортақ құндылықтар мен қағидаттарды атап көрсете отырып, діни және мәдени дәстүрлерді біріктіруге ұмтылды. Оның еңбектері философиялық ойлар мен руханияттың дамуына, сондай-ақ мұсылман әлемінің тарихы мен мәдениетін тануға қосылған құнды үлес болып табылады. Оның шығармаларын зерттеп, парсы және шағатай тілдеріне енгізу мұсылман философиясы және оның қазіргі дүниетанымдық көзқарастың қалыптасуына ықпалы туралы білімімізді кеңейтудегі қажетті қадам болып табылады.

XVIII ғасырдың ортасында Сопы Аллаяр ислам дінінің құндылықтарын халыққа жеткізуге тырысып қана қоймай, дін саласында қайталанбас еңбектер қалдырған көрнекті ойшыл ғалым болды. Ол адам үшін рухани дүниенің маңыздылығына тоқталып, қоғамдағы рухани жетілген тұлғалардың өмір жолына мән берді. Оның діни мәселелерді түсінуге, түсіндіруге қосқан үлесін бүкіл әлем жақсы біледі. Оның «Ғазизаға арнау» атты маңызды еңбегінде Алла Тағала пайғамбарларға түсірген «Тәурат», «Забур», «Інжіл» және «Құран» атты төрт қасиетті кітапты атайды. Сопы Аллаярдың бұл шығармасы 1917 жылғы төңкеріске дейін де қазақ арасында кеңінен тараған, оның мазмұнын Абай жақсы білген. Ол өзінің діни түсініктерін нақтылап, дін мен сенім туралы түсінігін қорытындылады. Ол өзінің «отыз сегізінші сөзінде» сопы Аллаярдың «Бір парыздан жүз парыз бижәй» деген атақты сөзін келтіреді. Сопы Аллаярдың: «Барлық ғибадат шүкіршіліктен туады. Енді, өтінемін, шапағатты жіберме. Тусаң иман да, пендешілік те туады» [7] деген сөздері тұжырымды растау және оның маңыздылығын атап өту. Сонымен, Сопы Аллаярдың шығармалары мен олардың қазақ қоғамына әсері осы өлкенің тарихы мен мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады, ал оның шығармаларының парсы және шағатай тілдеріне аударылуы оның бірегей идеялары мен философиялық көзқарастарын одан әрі халық арасында таратуға мүмкіндік береді.

Сопы Аллаярдың ислам философиясының дамуына қосқан елеулі үлесін сопылық ғылымның түркі халықтары арасында белгілі бір жүйенің дамуына қосқан үлесімен салыстыруға болады. Оның суфизмді қолдауы сопылық ғылымның ислам дінімен тығыз

байланысты екенін анық көрсетеді. Оның шығармаларының арқасында сопылық өз дамуының жаңа кезеңін бастан кешіріп, исламдық ой мен руханияттың жаңа көкжиектерін ашты. Сопы Аллаярдың зерттеулері мен идеялары сопылық дәстүрдің ажырамас бөлігіне айналды және көптеген ізбасарлары мен шәкірттеріне әсер етті. Оның еңбектері ислам философиясы мен рухани тәжірибесін түсінуді кеңейтуге көмектесті, сонымен қатар сопылықтағы жаңа көзқарастар мен концепциялардың қалыптасуына ықпал етті. Осылайша, Сопы Аллаяр ислам философиясы тарихында лайықты орын алады және оның ғылыми жетістіктері ислам ойшылдары мен практиктерінің қазіргі ұрпағын шабыттандырып, ықпал етуде.

Сопы Аллаяр ілімінде Аллаға деген сүйіспеншілікке ерекше мән берілген. Ол осы шексіз ғаламдағы әрбір тіршілік иесін Құдай жаратқан деп айтады. Біздің болмысымызда болатын шынайы өзгерістер Құдайдың шексіз сүйіспеншілігінен көрінеді. Бұл бағытты тану – шынайы руханияттың мәнін түсінудің кілті.

Сопылықта нәпсіқұмарлықты тежейтін, адалдық пен ұстамдылыққа баулитын өсиеттер мен қағидалар бар. Олар осы рухани жолдың негізін құрайды. Алайда, өкінішке орай, осы қағидалардан ауытқып, заңсыз әрекеттерге жол беріп жатқандар да бар. Олар имандылықты ұмытып, азғындық жолды таңдайды. Мұндай жағдайларда адам өкініш сезімін бастан кешіре алмайды және өзін қалай кешіруді білмейді.

Сопы Аллаяр тәубеге келу адамның жан дүниесін жеңілдететін және иманға оралатын жол екенін алға тартады. Бұл өзін-өзі қорлаудан және өзін-өзі айыптаудан арылуға көмектеседі. Тәубе ету адамның өз қателіктерін жай ғана мойындау емес, сонымен бірге иманға шынайы бет бұруды өз әрекеттерін өзгертуге ұмтылуды қажет ететінін алға тартады.

Сонымен, Сопы Аллаяр ілімінде рухани кемелдік пен келісімге жету үшін Аллаға деген сүйіспеншіліктің, адамгершілік қағидаларды сақтаудың және тәубе етудің маңыздылығын терең түсіну қажет.

Сопылық дәстүрлерде маңызды орын алатын ислам қағидаларына ерекше көңіл бөлінеді. Тариқат жолына түспес бұрын адам шарифат заңдарын жетік меңгеруі қажет. Дәл осы білім руханилықтың одан әрі дамуына негіз болады.

Бұл бастамалардың адам руханиятына тигізетін әсерін бағаламау мүмкін емес. Ұлы тарихшы В.В.Бартольд әлемнің әртүрлі халықтары арасында кең тараған ислам дінінің мәдениеті мен өмірлік тәжірибесінің алуан түрлілігіне қарамастан, оларды біріктіру қабілеті бар екенін атап өтті. Себебі, түркі халықтары араб әлемімен, оның рухани құндылықтарымен түркі тіліне аударылған сопылық кітаптар мен мұсылмандық шығармалар арқылы байланыста болды.

Осылайша, сопылық түркі халықтарының ислам дінімен танысуына мүмкіндік беріп қана қоймай, әртүрлі мәдениеттер арасында көпір жасады. Шарифат заңдарын зерделеу және қолдану сопылық тәжірибенің іргелі негізіне айналып, діндарлардың руханиятының дамуына және өмірлік тәжірибесін байытуға ықпал етті. Бұл түркі халықтарының рухани дүниесінің қалыптасуына және олардың ислам құндылықтарымен байланысына сопылықтың маңызы мен ықпалын растайды.

Құдіретті Шаһыңнан үзілмесін үміт сәл,

Қорық тозақ отынан, нәпсі-есікке құлып сал.

Әһлі сүннет қуатын сіңір дәйім қаныңа,

Теріс үкім, қарсы ұғым жоламасын маңыңа.

Шын ақида білмеген – шайтанға оны құл сана,

Желге ұшарын хақ деп біл, мың жыл ғамал қылса да [8].

Адамның ақыл-ойында материалдық және рухани құндылықтарды танып, бағалай білу қабілеті бар. Бұл тағдырмен өзара әрекеттесу арқылы болады. Сопылықта сенушілер

Аллаы оның шексіз сүйіспеншілігі арқылы тануға жол табады. Сондықтан тақуалыққа ұмтылған сопылар жүректерінен Алланың бейнесін табады. Алайда Алланың сүйіспеншілігі мен рақымы шынайы иманы, мінезі таза адамдарға ғана жетеді. Мұндай адамдар Алланың сүйіспеншілігіне лайық және оларда рухани сана толыққандылыққа жетеді. Демек, ақылмен кемелдікке жеткен адам ғана Алланың бар екенін танып, рухани білім арқылы жүзеге асыра алады.

А.Мехмет Алланың бар екендігі туралы көзқарастарға терең философиялық талдау жасап, Алланың құдіреттілігі, мейірімі сынды қасиеттеріне тоқталды [9]. Ол өз еңбегінде Алланың жаратқан дүниесі кемелдіктің белгісі екенін баса айтқан. Олай болса, Алланы тану үшін ең алдымен Оның адамға нені жаратқанын, нені паш еткенін түсіну қажет.

Демек, сопылықта адамға өзінің шынайы болмысын ашып, Тәңірмен үйлесімді қарым-қатынас орнатуға мүмкіндік беретін Алланы ішкі тануға және рухани санаға баса мән беріледі. Бұл Алла сүйіспеншілігін жүзеге асыру және рухани кемелдікке жету жолы, мұнда адам Алла және Оның жаратылысы туралы шынайы білімнің иесі болады.

Құранда жаратылыс төңірегінде айтылған философиялық ойлар жаңа көзқарасарға негіз болды. «Алла сендерге жерді тұрақ, көкті күмбез қылды. Сондай-ақ, сендерді бейнелегенде көркем бейнеледі» (40:64).

Сопылардың Құран мен хадиске шолу жасап, философиялық тұрғыдан қайта қарауы рухани білімнің жаңа деңгейіне көтерілді. Ислам философиясындағы мистикалық-аскетикалық көзқарастың нәтижесінде ежелден сопылық қауымдардың қалыптасуына негіз болған орасан зор ғылыми және діни еңбектер жарық көрді. Өздерінің ерекше дәстүрлері мен әдістері бар бұл қауымдар исламтану ғылымының негізгі ағымынан ішінара бөлініп шықты.

Сопылар үшін құрмет маңызды орын алады. Олар құлшылықтан олардың назарын басқа жаққа аударатын барлық нәрселерден құтылуға тырысады. Олардың рухани кемелдену жолы дәстүрлі ислам қағидаларынан кейбір тұстарда алшақтайды. Мысалы, сопылардың шексіз ғибадат туралы түсінігі оларды жүректерінен таба алатындығына және ол үшін арнайы мешіттің де, киелі жердің де қажеті жоқ деген сенімге жетелейді.

Сонымен, сопылық ілім исламдық ой-пікірдің дамуына және рухани ілімдердің таралуына ықпал ететін елеулі философиялық және діни күш болып табылады. Олардың Құдайға құлшылық пен рухани білімге деген ерекше көзқарасы ислам дәстүріне әртүрлілік пен тереңдік әкеледі.

Сопылықтың Араб халифатының батыс аймағынан Иранның шығыс бөлігі мен Орталық Азияға таралуында саяси-әлеуметтік факторлар маңызды рөл атқарды. Иран сол кездегі әлеуметтік-экономикалық және тарихи тұрғыдан сопылық ілімнің дамуына қолайлы орынға айналды. Ираннан Орталық Азияға сопылық ілімнің енуі бұл аймақтарда әртүрлі сопылық бағыттардың қалыптасуына әкелді.

Сопылық өмірдің сырын жүрек арқылы ашуға үндейді, поэзия осы жүрек тереңдігін танытатын ғажайып тілге айналады. Сондықтан сопылық ілімдер көбінесе өлеңдер түрінде тұжырымдалып, олардың рухани мазмұны мен қайталанбас қырларын беруге көмектеседі.

Осылайша, сопылық әртүрлі аймақтар мен мәдениеттерге еніп, өзінің философиясы мен рухани тәжірибесін алып келеді, жергілікті жағдайларға бейімделіп, жаңа көрініс формаларына ие болды. Иран мен Орталық Азияда сопылықтың таралуы оның аймақтық қауымдастықтарға және олардың рухани дамуына терең әсерін көрсетеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Адамзаттың өмір сүру жағдайлары мен мұраттарына үндеу жасау, сондай-ақ жақсылық пен жамандықты ажырату даналық пен шындық сеніміне негізделген. Бұл

сенім басшылыққа алынатын қасиеттер мен құндылықтарды анықтауға көмектеседі және өзін-өзі танудың кілті болып табылады. Адам тек тірі жан емес, жан мен рухтың иесі, оның ішінде әрқашан жұмбақ болып қала беретін құпия дүние жасырынған.

Тұлғаның дамуы мен қалыптасуында сенім маңызды рөл атқарады. Бұл адамға өзінің табиғатын түсінуге, оның құндылықтары мен мотивтерін түсінуге, шындық пен өмірдің мәнін іздеуге көмектеседі. Сенім арқылы адам даналық пен рухани өсуге жол көрсететін жоғары ұстанымдар мен құндылықтарға бет бұрады.

Адамның құпия әлемі – оның ішкі ой әлемі, сезімдері, сенімдері және рухани тәжірибесі. Бұл өмір ағымында үздіксіз зерттеліп, кеңейіп отыратын жан мен рухтың байлығы. Барлық адамдар қайталанбас болмыс пен даралықты алып жүреді, ал олардың құпия дүниелері – олардың қайталанбас ойлары, сезімдері мен дүниеге көзқарастары.

Осылайша, сенім мен өзін-өзі тану адамдағы рухани болмыстың құпияларын түсінуге көмектеседі. Бұл бізді ішкі байлықпен байытатын әлемде өз орнымызды табуға және айналамыздағы болмыстармен үйлесімде өмір сүруге бағыттайды.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. Сопы Аллаяр. Дәрменсіздер қуаты. Қолжазба – Қазан баспасы.
2. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Издательство: «Политиздат», 1991. – 524 с.
3. Абуов А.П. Мироззрение Ходжа Ахмета Ясави. – Алматы: Институт философии МН-АН РК. 1997
4. Ясауи Қ.А. Пақырнама // Диуани хикмет. Ауд. Ә.Әбдішкүров. – Түркістан: Мұра, 1993.
5. Mehmet A. Din felsefesi. – Izmir: DEU Matbausi, 1990.
6. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни: Сумерки кумиров: Утренняя заря: Сборник /пер. с нем. – Минск.: ООО Попурри, 1997.
7. Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Екінші том. – Алматы.: Жазушы. – 2002.
8. Selguk E. Sufi Allair tasavvuf e. – Istanbul: IFAV, 1997
9. Бартольд В.В. Сочинения.,Т. V. – М: Наука, 1968.
10. Mehmet A. Tasavvuf mahiyeti, buyukleri ve tarikatler. – Istanbul: Mahir Iz, 1997.

Кенесхан Н.

ШАНХАЙ БІНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫНЫҢ КЕҢЕЮ ҮДЕРІСІНЕ ТАЛДАУ

Аннотация. Бұл мақалада Шанхай Бінтымақтастық Ұйымының құрылған кезеңінен бастап даму динамикасына талдау жұмысы жасалды. Ұйым тарихындағы маңызды сәттерді қарастырылып, оның кеңеюіне ықпал ететін факторларды атап көрсетілді және бұл процестің ШЫҰ мүшелері мен әлемдік қоғамдастық үшін салдары зерттелді. Мақаланың аналитикалық тәсілі Шанхай Бінтымақтастық Ұйымының құрылымында, мақсаттарында және стратегияларында өзгерістерді тудыратын тенденцияларды анықтауға мүмкіндік берді. Жұмыс аймақтағы халықаралық қатынастардың динамикасын түсіну үшін, сондай-ақ ШЫҰ дамуының болашақ тенденцияларын және оның жаһандық саясат пен экономикаға әсерін болжау үшін маңызды болып табылады.

Түйін сөздер: Шанхай Бінтымақтастық Ұйымы, аймақтық қауіпсіздік, ынтымақтастықтың дамуы, геосаяси жағдай, ұйымның кеңею тенденциясы, экономикалық серіктестік.

Кенесхан Н.

АНАЛИЗ ПРОЦЕССА РАСШИРЕНИЯ ШАНХАЙСКОЙ ОРГАНИЗАЦИИ СОТРУДНИЧЕСТВА

Аннотация. В данной статье анализируется динамика развития Шанхайской организации сотрудничества с момента ее создания. Рассмотрены важные моменты истории организации, выделены факторы, способствующие ее расширению, изучены последствия этого процесса для членов ШОС и мирового сообщества. Аналитический подход статьи позволил выявить тенденции, вызывающие изменения в структуре, целях и стратегии Шанхайской организации сотрудничества. Работа важна для понимания динамики международных отношений в регионе, а также для прогнозирования будущих тенденций развития ШОС и ее влияния на глобальную политику и экономику.

Ключевые слова: Шанхайская организация сотрудничества, региональная безопасность, развитие сотрудничества, геополитическая ситуация, тенденция расширения организации, экономическое партнёрство.

Keneskhan N.

ANALYSIS OF THE EXPANSION PROCESS OF THE SHANGHAI COOPERATION ORGANIZATION

Abstract. This article analyzes the dynamics of the development of the Shanghai Cooperation Organization since its creation. Important moments in the history of the organization are considered, factors contributing to its expansion are highlighted, and the consequences of this process for members of the SCO and the world community are studied. The analytical approach of the article allowed us to identify trends causing changes in the structure, goals and strategy of the Shanghai Cooperation Organization. The work is important for

understanding the dynamics of international relations in the region, as well as for predicting future trends in the development of the SCO and its impact on global politics and economics.

Key words: *Shanghai Cooperation Organization, regional security, development of cooperation, geopolitical situation, tendency to expand the organization, economic partnership.*

Әлемдік бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтауда және экономикалық ынтымақтастықты ілгерілетуде халықаралық аймақтық ұйымдардың атқарып отырған ролі айрықша десек, осындай ұйымдардың бірі Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ) болып табылады. Бұл ұйым қазіргі таңда аймақтық қауіпсіздік пен экономикалық ынтымақтастықты дамытуда белсенді қызмет атқарып келеді.

Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ) 2001 жылы Шанхайда қатысушы мемлекеттер: Қытай, Қазақстан, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан және Өзбекстанмен құрылды. Ол саясат, экономика, мәдениет, ғылым және технология, сондай-ақ терроризм, есірткі және ұйымдасқан қылмысты қоса алғанда, трансұлттық қауіп-қатерлерге қарсы күрес сияқты әртүрлі салалардағы ынтымақтастықты нығайту үшін құрылған.

Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы өз тарихын 1996 жылы Шанхайда Қытай, Ресей, Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстан басшылары «Бірлескен шекара аймағында әскери салада сенім шаралары туралы келісімге» қол қойған кезден бастау алады. Осы құжатқа қол қойылғаннан кейін «Шанхай бестігі» пайда болды.

1997 жылы Мәскеуде Шанхай бестігіне мүше елдер «Шекара аймағындағы қарулы күштерді азайту туралы келісімге» қол қойды. Бұл екі құжат шекаралас аймақтардағы әскери салада өзара сенім механизмін белгілеп, серіктестік қарым-қатынас орнатуға ықпал етті. Біртіндеп мәселелер шеңбері сыртқы саясат, экономика, қоршаған ортаны қорғау, оның ішінде су ресурстарын пайдалану, мәдениет және т.б. салаларға кеңейді.

1998 жылы Алматыда, 1999 жылы Бішкекте және 2000 жылы Душанбеде Шанхай бестігінің келесі жыл сайынғы саммиттері өтті. Бішкек саммиті кезінде тұрақты ынтымақтастық тетіктерін құру басталды, яғни әр мүше елдің министрлері мен сарапшылық топтарының кездесулері өтетіндігі жайлы келісімге қол қойылды. Әр ел тағайындайтын координаторлар анықталды. Осы процесс нәтижесінде жаңа халықаралық ұйым қалыптаса бастады.

2001 жылы 13-15 маусымда Шанхай өткен форумда мүше елдердің мемлекет басшыларының кездесуі өтті. Нәтижесінде, бес қатысушы мемлекет Өзбекстанды ұйымға қабылдады, ендігі кезекте ұйымның атауы Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы деп өзгертті.

ШЫҰ қабылдаған ең алғашқы құжаттар «Шанхай Ынтымақтастық Ұйымын құру туралы декларация», «Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес жөніндегі Шанхай конвенциясы» және «Өзбекстанның Шанхай бестігінің механизміне қосылуы туралы бірлескен мәлімдеме» болды.

2002 жылы маусымда ШЫҰ мемлекет басшыларының Санкт-Петербург саммитінде 2003 жылғы 19 қыркүйекте күшіне енген Шанхай ынтымақтастық ұйымының Жарғысына қол қойылды. Бұл Ұйымның мақсаттары мен принциптерін, оның құрылымы мен қызметінің негізгі бағыттарын белгілейтін негізгі жарғылық құжат.

Жарғыда айтылғандай, ШЫҰ аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, терроризммен, экстремизммен және есірткінің заңсыз айналымымен күресу болып табылады. Сонымен қатар, ең алдымен көлік, сауда және инвестиция салаларындағы экономикалық ынтымақтастықты тереңдету және гуманитарлық байланыстарды кеңейту идеясы алға тартылуда.

ШЫҰ-ның бірінші Хартиясының негізінде келесі мақсаттар анықталды:

1. Мүше мемлекеттер арасындағы өзара сенімді, достық пен тату көршілікті нығайту;

2. Өңірдегі бейбітшілікті, қауіпсіздік пен тұрақтылықты сақтау және нығайту, жаңа демократиялық, әділ және ұтымды саяси және экономикалық халықаралық тәртіпті құруға жәрдемдесу мақсатында көп салалы ынтымақтастықты дамыту;

3. Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге олардың барлық көріністеріне қарсы бірлесіп күресу, есірткі мен қарудың заңсыз айналымына, трансұлттық қылмыстық әрекеттердің басқа да түрлеріне, сондай-ақ заңсыз көші-қонға қарсы күрес;

4. Саяси, сауда-экономикалық, қорғаныс, құқық қорғау, қоршаған ортаны қорғау, мәдени, ғылыми-техникалық, білім беру, энергетика, көлік, несие-қаржылық және басқа да ортақ мүдделі салалардағы тиімді өңірлік ынтымақтастықты ынталандыру;

5. Мүше мемлекеттер халықтарының деңгейін ұдайы арттыру және өмір сүру жағдайларын жақсарту мақсатында тең құқылы серіктестік негізінде бірлескен іс-қимылдар арқылы аймақтың жан-жақты және теңгерімді экономикалық өсуіне, әлеуметтік және мәдени дамуына жәрдемдесу;

6. Дүниежүзілік экономикаға интеграциялау тәсілдерін үйлестіру;

7. Мүше мемлекеттердің халықаралық міндеттемелеріне және олардың ұлттық заңнамасына сәйкес адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын ілгерілету;

8. Басқа мемлекеттермен және халықаралық ұйымдармен қарым-қатынасты сақтау және дамыту;

9. Халықаралық қақтығыстардың алдын алу және оларды бейбіт жолмен шешудегі өзара іс-қимыл;

10. ХХІ ғасырда туындайтын мәселелерді шешу жолдарын бірлесіп іздеу.

Бұл мақсаттар 2000 жылдардың басындағы Орталық Азия аймағындағы күрделі саяси, экономикалық және қауіпсіздік жағдайын ескере отырып белгіленді. ШЫҰ мүше мемлекеттердің күш-жігерін біріктіру және аймақтың алдында тұрған ортақ мәселелер мен сын-қатерлерді бірлесіп шешу мақсатында құрылды.

ШЫҰ БҰҰ Жарғысының мақсаттары мен қағидаттарын, ең алдымен мемлекеттердің теңдігі мен егемендігін, олардың ішкі істеріне араласпауды, аумақтық тұтастықты өзара құрметтеуді, шекаралардың мызғымастығын, дауларды бейбіт жолмен реттеуді, күш қолданбау немесе күшпен қорқытпау, сондай-ақ бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтауға бағытталған халықаралық құқықтың басқа да жалпыға бірдей танылған нормаларын ұстанады. Ұйымға мүше мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты дамыту, тәуелсіздікті нығайту, өз тағдырын және саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени даму жолдарын анықтау құқығын қамтамасыз ету ШЫҰ негізгі ережелерінің бірі.

Шанхай ынтымақтастық ұйымы (ШЫҰ) өз қызметінде 2001 жылы Шанхайда өткен ШЫҰ-ның бірінші саммитінде қабылданған Ұйымның Жарғысын басшылыққа алады. Алайда содан бері ШЫҰ-ның кейінгі саммиттерінің нәтижесінде Хартияға бірнеше рет өзгертулер мен толықтырулар енгізілді.

Бұдан кейінгі саммиттерде Жарғыға келесі өзгерістер мен толықтырулар қабылданды:

2003 жылы Мәскеуде өткен ШЫҰ екінші саммитінде ШЫҰ-ның бірінші Жарғысын толықтырған ШЫҰ-ның мемлекетаралық ынтымақтастығын нығайту жөніндегі қосымша шаралар туралы қарар қабылданды.

2004 жылы Ташкентте өткен ШЫҰ-ның үшінші саммитінде ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес жөніндегі Декларациясы қабылданды. ШЫҰ Жарғысына бұл толықтыру аймақтағы лаңкестік қаупінің күшеюіне жауап болды.

2005 жылы Астанада өткен ШЫҰ-ның төртінші саммитінде ШЫҰ-ны саяси, экономикалық және мәдени одақ ретінде құру туралы Декларация қабылданды. Бұл толықтыру ШЫҰ-ның маңызды халықаралық ойыншы ретіндегі ұстанымын нығайтты.

Сондай-ақ Астанадағы саммитте ШЫҰ-ға үш мемлекет бақылаушы статусын алды: Үндістан, Иран және Пәкістан.

2006 жылы Шанхайда өткен ШЫҰ-ның бесінші саммитінде ШЫҰ Банкаралық консорциумын құру туралы Декларация қабылданды. Бұл мүше мемлекеттер арасындағы қаржылық ынтымақтастықты дамытуға бағытталған ШЫҰ Жарғысына қосымша болды.

Осылайша, ШЫҰ-ның Жарғысы ШЫҰ саммиттері кезінде бірнеше рет толықтырылып, өзгертілді. Енгізілген өзгерістер мен толықтырулар қатысушы мемлекеттер арасындағы ынтымақтастықты нығайтуға және аймақтағы ортақ мәселелерді шешуге бағытталған.

Мүше елдердің бастамасы арқасында ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің құрамы үнемі өсіп келе жатқанын атап өткен жөн. 2004 жылы Ташкентте өткен ШЫҰ саммитінде Моңғолияны ұйымға бақылаушы мемлекет ретінде қабылдау туралы бастама көтерілді. 2009 жылы Екатеринбургте өткен кездесуде ШЫҰ-ға қатысушы мемлекеттердің басшылары Шри-Ланка мен Беларуське ШЫҰ диалогы бойынша серіктес мәртебесін беру туралы шешім қабылдады. 2012 жылдың 7 маусымында ШЫҰ-ға мүше елдердің басшылары Ауғанстанға ШЫҰ-да бақылаушы мәртебесін беру туралы шешімге және Түркияға диалог бойынша әріптес мәртебесін беру туралы шешімге де қол қойды. 2016 жылы Ташкентте өткен ШЫҰ саммитінде бүгінде ұйымның толыққанды мүшелері болып табылатын Үндістан мен Пәкістанның ШЫҰ-ға қосылуы туралы меморандумдарға қол қойылған.

Соңғы жылдары ШЫҰ айтарлықтай даму және кеңею процесін бастан өткерді. 2017 жылы Үндістан мен Пәкістан, 2022 жылы Иран ұйымға толыққанды мүше ретінде қосылды. Қазір оған тоғыз мемлекет мүше. Олар: Қытай, Ресей, Қазақстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Қырғызстан, Үндістан, Пәкістан және Иран. Ұйым Еуразиялық кеңістікте қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен тұрақтылықты сақтауға, жаңа сын-қатерлер мен қауіп-қатерлерге бірлесіп қарсы тұруға, сауда-экономикалық және мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықты нығайтуға бағытталған көпжақты ынтымақтастықтың бірлестігі. Аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ШЫҰ қызметінің негізгі бағыттарының бірі болып табылады.

2022 жылы Самарқандта Иран Ислам Республикасы ШЫҰ-ға мүше мемлекет мәртебесін алу туралы меморандумға қол қойылды. Сонымен қатар, Самарқанд саммитінде Беларусьті ШЫҰ-ға қабылдау механизмі іске қосылып, Мысыр, Катар, Сауд Арабиясының ұйымның диалогтық серіктестері мәртебесі рәсімделетін болады.

ШЫҰ қызметінің негізгі бағыттарының бірі ұйымның бүкіл географиясында өңірлік қауіпсіздікті қамтамасыз ету болып табылады, ол үшін «үш зұлымдық күштерінің» - терроризм, сепаратизм және экстремизмді жою болып табылады. ШЫҰ ұғымындағы «терроризм» түсінігін 2001 жылғы 15 маусымдағы терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Шанхай конвенциясы қабылдаған құжат анықтады.

Ол ШЫҰ мүше мемлекеттердің басты міндеті ретінде үнемі күн тәртібінде тұр. Бұл аймақтың тұрақтылығы мен әлеуметтік-экономикалық дамуына жағдай жасап отыр.

Шанхай ынтымақтастық ұйымы 20 жылдан астам уақыт бойы өз ауқымын кеңейтіп, тұрақты дамып келеді. Қазіргі уақытта бұл ұйымға Орталық, Оңтүстік және Батыс Азия аймақтарын (Қазақстан, Қытай, Қырғызстан, Ресей, Тәжікстан, Өзбекстан, Үндістан, Пәкістан, Иран) қоса алғанда, Еуразияның басым бөлігін алып жатқан тоғыз мемлекет мүше. Үш мемлекет ШЫҰ-да бақылаушы мемлекет мәртебесіне ие: Ауғанстан, Беларусь және Моңғолия. Диалог бойынша серіктес тоғыз ел: Әзірбайжан, Армения, Камбоджа, Непал, Түркия, Шри-Ланка, Сауд Арабиясы, Египет және Катар. Оның сыртқы байланыстары БҰҰ және G20, НАТО, АСЕАН, БРИКС сияқты бірлестіктермен ынтымақтастық арқылы дамып келеді.

ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің жалпы аумақтық ауданы шамамен 34–36 млн шаршы шақырымды құрайды, бұл Еуразия кеңістігінің 3/5 бөлігінен асады. Осы елдердің барлығы әлемдік ЖІӨ-нің 20%-дан астамын құрайды, бұл ШЫҰ-ны әлемдегі ең ірі аймақтық ұйым ретінде көрсетеді.

ШЫҰ халқының этникалық, діни құрамы мен саяси құрылымы жағынан ерекшеленетін ірі мемлекеттер мен шағын елдерді біріктіреді. Оның қызметі субъектілер арасындағы қарым-қатынастардың әртүрлі нысандарын қамтиды: ірі елдердің серіктестіктерінен бастап, үлкен және кіші мемлекеттердің тығыз ынтымақтастығына дейін.

Халықаралық лаңкестікпен, сепаратизммен және саяси экстремизммен күресудегі ынтымақтастықтан басталған ШЫҰ жұмысы оның қызметін экономикалық салаға, одан әрі денсаулық сақтау, білім беру, мәдениет, туризм және т.б. салаларға кеңейтті. Ұйым тек деструктивті күштерді ұстау үшін ғана емес, сонымен қатар қатысушы елдердің халықтарын біріктіру мақсатын да алға тартады.

ШЫҰ-ның жүйе құраушы элементі халықаралық терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы тұру болып табылады. Қазіргі уақытта бұл нысандарға қауіп-қатердің тағы бір түрі – кибертерроризм қосылды, ол жекелеген мемлекеттер үшін де, бизнес құрылымдары үшін де бүкіл халықаралық қоғамдастық үшін күрделі мәселе. Осы саладағы мүше мемлекеттердің ынтымақтастығы үшін байыпты құқықтық негіз қалыптасты. ШЫҰ-ның қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі күш-жігері бірлескен әскери жаттығулардан көрінді.

Шанхай қоғамдық ғылымдар академиясының ШЫҰ зерттеу орталығының директоры Пань Гуанның тұжырымдарын зерттеу ынтымақтастық пен даму саласындағы ШЫҰ қатысушыларын біріктіретін бірқатар негізгі факторларды анықтауға мүмкіндік берді.

Біріншіден, аймақ елдері терроризм, сепаратизм және экстремизм қаупімен жиі бетпе-бет келеді, олармен күресу ШЫҰ құрамына кіретін мемлекеттердің саяси басымдылыққа ие мәселесі болып табылады.

Екіншіден, ШЫҰ елдерінің экономикасы жаһандық пандемия салдарынан даму қарқынын бәсеңдетіп, қиындықтарға тап болды. Осыған байланысты тек қана қарқынды экономикалық және сауда ынтымақтастықтары пайда болған мәселелердің шешімін тауып, белгілі бір табысқа жетуге көмектеседі. Ал бұл өз кезегінде аймақтағы тұрақтылықты сақтауға септігін тигізеді.

Үшіншіден, ШЫҰ елдерін радикалды діни-экстремистік идеология проблемасы, атап айтқанда Ауғанстандағы үдерістердің Орталық Азия өңірінің қауіпсіздігіне әсері қатты алаңдатады.

Төртіншіден, Орталық Азия елдері, Ресей және Қытай исламдық экстремистік күштердің енуіне қарсы тұруға жоғары дайындық жағдайында.

Бесіншіден, ШЫҰ елдері өздерінің ұлттық мүдделерінің негізінде жатқан этносаралық, конфессияаралық, әлеуметтік-саяси, әлеуметтік-экономикалық қатынастарды бұзуы мүмкін түрлі кедергілердің қаупінің күшеюіне алаңдаулы.

Алтыншыдан, геосаяси үдерістер, соның ішінде Ресей-Украина қақтығысының шиеленісуі мен Қытай мен АҚШ арасындағы қарым-қатынастар ШЫҰ елдерінің саясатына қатты әсер етеді. Осы факторлардың барлығы аймақтың қауіпсіздігі мен тұрақтылығына қауіп төндіреді.

Осы жағдайларда ШЫҰ туындаған мәселелерді шешу үшін өз қызметін жандандыру және кеңейту қажеттілігіне тап болды. ШЫҰ-ның даму стратегиясы мен тактикасын әлемдегі өзгерген жағдайға сәйкес түзету қажеттілігі туындады. Халықаралық деңгейде ШЫҰ Ауғанстанда, Оңтүстік Азияда және Кавказда өз ықпалын кеңейтуге ұмтылады.

Алайда Ұйым одан әрі дамудың тұжырымдамалық мәселелеріне және еуразиялық саясатын жаңарту қажеттілігіне қатысты жаңа міндеттерді алға қойды. Бүгінгі таңда ШЫҰ елдері арасындағы ынтымақтастықты тереңдетудің жаңа мүмкіндіктерін зерделеу маңызды. Оның үстіне, бұл жолда ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің тиімді өзара қарым-қатынасына әсер ететін бірқатар қиындықтар бар.

Анықталған мәселелерді талдау арқылы, олардың негізгі себебі ШЫҰ-ны дамытуға қазіргі заманғы мүдделер мен көзқарастардың алшақтығы, іс-әрекеттерді үйлестірудің әлсіздігі, экономикалық интеграцияның бірыңғай тетігінің жоқтығы екенін көрсетеді.

Ауғанстандағы жағдай қауіпсіздіктің басты мәселелерінің бірі болып қала береді. 2015 жылдан кейін ШЫҰ-ның ауған мәселесіне көзқарасы біршама өзгерістерге ұшырады. Егер бұрын бұл мәселе аймақ қауіпсіздігінің сыртқы факторы ретінде қарастырылса, қазір Ауғанстан ШЫҰ-ның ішкі мәселесіне айналды.

Бұл Ауғанстан мәселесін тек екіжақты деңгейде шешу мүмкін еместігін, әртүрлі халықаралық ұйымдар деңгейінде, соның ішінде ШЫҰ аясында күш-жігерді біріктіру қажеттігін көрсетеді.

Сонымен қатар, дүние жүзіндегі ең ірі апиын өндіруші Ауғанстанның географиялық жақындығын және Орталық Азиядағы есірткінің заңсыз айналымына қатысты жағдайдың нашарлауын ескере отырып, ШЫҰ елдерінің саяси бағытының ауқымында есірткінің заңсыз айналымына қарсы күрес маңызды орын алады. 2012-2017 жылдар аралығында тәркіленген героин дүние жүзінде тәркіленген есірткінің шамамен 14%-ын құрады. Осылайша, ШЫҰ көпжақты ынтымақтастық механизмі ретінде халықаралық және өңірлік қауіпсіздік мәселелерін талқылау алаңына және жаһандық үдерістердің толыққанды бөлігіне айналды. Бұл ретте Қытай мен Ресей ШЫҰ-ның барлық қатысушыларын біріктіретін негізгі елдер болып табылады, олардың серіктестік деңгейі мен ауқымы ШЫҰ-ның одан әрі даму бағытын анықтайды. Сонымен қатар, Орталық Азия елдері де ұйымның дамуына мүдделі.

Аймақтың дамуына ықпал ететін көпжақты ынтымақтастық тетіктерін құру міндеті барған сайын артуы осы себептерден шыққан. Мәселелерді шешу Ұйымға мүше мемлекеттердің бірқатар факторлар бойынша бірлескен шешіміне тікелей байланысты болады, олардың арасында мыналарды атап өту керек: көпжақты ынтымақтастықтың іс-жүзінде жүзеге аспауы, ШЫҰ елдерінің іс-әрекеттерін үйлестірудің әлсіздігі, ШЫҰ дағдарыстық жағдайларға әрекет етудің бірыңғай тетігінің жоқтығы.

Қазіргі уақытта өзара қарым-қатынастың экономикалық аспектісі әскери саламен қатар ынтымақтастықтың маңызды бағыттарының бірі болып табылады. Экономикалық бағыттардың ішінде қаржы-банк секторы, ауыл шаруашылығы, көлік мәселелері, су шаруашылығы және отын-энергетика кешені жетекші орынға ие.

Қытай ШЫҰ-ны дамыту үшін көпжақты ынтымақтастықты құруға мүдделі. Бұл жағдайда негізгі назар экономикалық компоненттерге аударылады. Атап айтқанда, 2022 жылы Самарқанд қаласында өткен ШЫҰ саммитінде сөйлеген сөзінде Си Цзиньпин сауда, инвестициялар, инфрақұрылым құрылысы саласындағы қорытынды құжаттарды іске асыруды жеделдетуді, "Бір белдеу-бір жол" бастамасын елдердің ұлттық даму стратегияларымен және өңірдің интеграциялық үдерісімен ұштастыру жөніндегі жұмысты жандандыруды ұсынды.

Осыған орай, ШЫҰ елдері қазіргі уақытта өңірлік сауданы дамыту үшін қажетті құқықтық негіз қалайтын ШЫҰ - ға мүше мемлекеттер арасындағы сауда рәсімдерін оңайлату туралы келісімге қол қою бойынша белсенді келіссөздер жүргізуде. Бұдан басқа, "Бір белдеу-бір жол" жобасы шеңберінде сауда-экономикалық, көлік-логистикалық, қаржы, ауыл шаруашылығы және басқа да салалардағы ынтымақтастықты дамытуды алға қойды.

ШЫҰ-ға мүше елдер ұйым аясында тауарлардың еркін қозғалысына және техникалық ынтымақтастыққа мүдделі. Ұйым құрылғалы бері қабылданған шаралардың нәтижесінде ШЫҰ-ға мүше елдер арасындағы тауар айналымы 30 пайызға дейін өсті. ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің жалпы ішкі өнімі 2014 жылы 12,5 триллион долларға жетті. Бұл, жаһандық көрсеткіштің 16,03%-ы (салыстыру үшін: АҚШ-та – \$17,42 трлн., ЕО – \$18,47 трлн). Бұл көрсеткішті арттыруға ықпал ететін инфрақұрылымдық жобалар да жасалды.

Осылайша, Қытай сарапшылары "Қытай экономикалық ынтымақтастықты ШЫҰ-ның дамуына ықпал ететін негізгі фактор және ШЫҰ елдері арасындағы өзара қарым-қатынастың маңызды элементі ретінде қарастырады" дейді. Сонымен қатар, "ШЫҰ құрылған сәттен бастап экономикалық қатынастарға қауіпсіздік мәселелеріне қарағанда аз мән берілді, өйткені "үш зұлымдыққа" (экстремизм, терроризм және сепаратизм) қарсы күрес ұйымның құрылуындағы ең өзекті бағыты болып саналды. Басты мәселе, Қытайдың өсіп келе жатқан экономикалық қуаты Ресейді алаңдатты. ҚХР Орталық Азияда және ШЫҰ аясында Ресей Федерациясын ығыстыруы мүмкін деген алаңдаушылық тудырды".

Экономикалық дамудың заманауи жағдайында экономикалық өзара қарым-қатынастың жаңа мүмкіндіктері, атап айтқанда, газ және мұнай экспорты үшін аймақтың энергетикалық әлеуетін пайдалану пайда болды. Энергия көздеріне деген сұраныстың артуы және ресурстың бұл түрінің қайта қалпына келмеуі бар әлеуетті толық іске асыру үшін энергетикалық сектордағы қарым-қатынастарды дамыту қажеттілігін тудырады. Дегенмен, ШЫҰ-ның қалыптасуы мен қызметіндегі барлық табыстарға қарамастан, оның қатысушылары арасындағы қарым-қатынастар қайшылықтардан арылмаған. Ғалымдардың пікірінше, ШЫҰ үшін ең маңызды кедергі ұйымның ең ірі мемлекеттері – Қытай мен Ресей арасындағы ұйым жұмысындағы бағытты анықтаудағы қайшылықтар болып табылады.

ШЫҰ аясында Қытаймен терең экономикалық интеграция мәселесінде Ресей өте сақтық саясат ұстанып отыр. ШЫҰ-дағы өңірлік ынтымақтастықтың бұл түрінің баяу дамып келе жатқанының бір себебі де осында. Сонымен қатар, Қытай мен Ресейдің аймақтағы экономикалық интеграцияға көзқарасы әртүрлі. Мысалы, Ресей 2011 жылы Ресей, Беларусь және Қазақстанның қатысуымен Кедендік одақ аясында экономикалық ынтымақтастықты дамыту туралы шешім қабылдады. 2013 жылы Қытай "Бір белдеу-бір жол" бастамасын бастады. Кейінірек 2015 жылы Еуразиялық Кедендік одақ экономикалық одаққа (бұдан әрі – ЕЭҚ) айналды.

2016 жылдың маусымында Санкт-Петербург экономикалық форумында Ресей Федерациясы «Үлкен Еуразиялық әріптестік» жобасын ұсынды. Бұл жобаның идеясын алға тарта отырып, Ресей өзінің ірі аймақтық стратегиялық тұжырымдамасын жариялады. Бұл Ресейге посткеңестік кеңістіктің шеңберінен шығып, Шығыс Еуропаны, Азия-Тынық мұхиты аймағын және Үнді мұхиты аймағын қоса алғанда, Үлкен Еуразия кеңістігіне өтуге мүмкіндік береді.

Қытай экономикалық интеграцияға кедергілерді жоюды, ресурстарды экономикалық тұрғыдан барынша ұтымды бөлуге қол жеткізуді, бір-бірін толықтыратын экономикалық құрылымдарды барынша пайдалануды және аймақтық экономикалық ынтымақтастық пен интеграция үшін қолайлы жағдай жасауды белсенді түрде жақтайды. Алайда, ЕЭҚ мен "Бір белдеу-бір жол" арасындағы көпжақты жобаларды ілгерілету туралы қол қойылған келісімдер әлі күткен нәтиже бермеді.

ШЫҰ мемлекеттерінің экономикалық қатынастарында Қытай ерекше орын алады. Ол жыл сайын өңірдегі экономикалық жағдайға айтарлықтай әсер етеді, еркін сауда аймағын қалыптастыруды, сонымен бірге сауда мен инвестициялар үшін инфрақұрылымды қалыптастыруды талап ете отырып, ШЫҰ мемлекеттерінің осы

саладағы бірлескен жұмысын жандандырады. Орталық Азия өңірі мемлекеттерінің экономикасын өздерінің экономикалық мүдделерінің кеңістігіне қолайлы ету арқылы, ҚХР Орталық Азия елдерін, ең алдымен, өз өнімдерін өткізудің тұрақты нарықтары ретінде қарастырады.

Бейжің педагогикалық университетінің Еуразиялық зерттеулер орталығының директоры Ли Син Қытай мен Ресейдің ШЫҰ-ға қатысты стратегиялық тұжырымдамаларын салыстыра отырып, «ШЫҰ-ға қатысты екі елдің ортақ мақсаты бар. Ол аумақтық тұтастықты қамтамасыз ету, салыстырмалы түрде дамымаған аймақтарда экономикалық өсуге жәрдемдесу, Батыс гегемондық елдердің осы аймаққа енуін тежеу, Орталық Азиядағы «үш зұлымдыққа» (терроризм, сепаратизм және экстремизм) қарсы тұру, экономикалық қарым-қатынастарды орнату және Орталық Азия елдерімен тату көршілік, екі елдің Орталық Азиядағы ұстанымын нығайту» деп атап өтті.

Алайда екі ел бұл мәселеде әлі толық бірауыздылыққа қол жеткізген жоқ. Қытай Ресейдің әрекетін ШЫҰ қызметінің саяси және әскери құрамдас бөлігін нығайту әрекеті деп санайды. Осылайша, 2014 жылы ШЫҰ-ның Душанбе саммитінде Ресей көтерген ШЫҰ мен ҰҚШҰ-ны біріктіру бастамасын Қытай қабылдамады.

Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы әртүрлі тапсырмаларды орындау арқылы өз қызметінің әмбебаптығына ұмтылады, бірақ әзірге терроризммен күрес саласынан басқа, мәселелерді шешіп, қойылған мақсатты жүзеге асырудың заңнамалық және институционалдық тетіктері жасалмаған. Сонымен қатар, әртүрлі деңгейдегі маңыздылығы бар қиындықтарды шешуге ұмтылу бүкіл ұйымның өнімділігін жоғалтуға немесе серіктестік жобаларының пропорционалды емес қалыптасуына әкелуі мүмкін.

Экономика саласы барған сайын құжаттық, институционалдық және практикалық сипаттарға ие болуда. Мысалы, Іскерлік кеңес пен Банкаралық бірлестік құрылып, тиісті жобалар мен келісімдерге қол қойылды. Серіктестіктің 11 бағыты бойынша 120 қаржылық жоба әзірленген. Оларды жүзеге асыруға Қытай 900 миллион доллар бөлді, жалпы сомасы 2 миллиард доллар болатын келісімшарттарға қол қойылды. Аймақтық терроризмге қарсы құрылым (АТҚК) Атқару комитетінің бюджеті 1,33 миллион долларды құрайтынын ескерсек, ШЫҰ-ның антитеррорлық жұмысына жеткілікті деңгейде назар аудармайтындығы айқын көрініп тұр.

ШЫҰ серіктестіктің екі негізгі бағытын қамтиды – экономика және қауіпсіздік. Экономикалық серіктестікті құрудың және оны дамытудың басымдығы болашақта пайда болатын қиындықтарға негіз болуы әбден мүмкін.

Қауіпсіздік саласын дамытуға деген ұмтылыс және сапалы экономикалық серіктестікке бет бұру ШЫҰ секілді ірі аймақтық ұйымда қиындықтар туғызатыны сөзсіз. ШЫҰ-да басқару тетігінің жоқтығын ескере отырып, ол мүшелер арасындағы қарым-қатынастың шиеленісуіне, серіктестіктің бір бағытының пайдасына басқаларына зиян келтіретін бұрмалауларға тап болуы мүмкін.

Алайда ұйымның өзінде әртүрлі экономикалық және қауіпсіздік мәселелерін жүзеге асырудың аспектілері мен әртүрлі тәсілдері бар. Осыған орай, «Бір мәселені екінші мәселеге зиян келтіре отырып шешуге шешім қабылдай алмайсыз, ШЫҰ көп мақсатты халықаралық ұйым болуы керек», - деп Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев өз ойын білдірген болатын.

Экономика мен қауіпсіздік арасында таңдау жасағанда, барлық мемлекеттер бірдей таңдамайды. Ұйым мүшелерінің даму бағытының біркелкі еместігі және тарихи қалыптасқан қарым-қатынастар салдарынан ішкі қарама-қайшылықтар туындайды. Мысал ретінде, Үндістан мен Пәкістан арасындағы Кашмир аймағы үшін орын алып жатқан қақтығыстар, Қытай мен Үндістан арасындағы шекаралық мәселелердің толықтай шешім таппауы, сонымен қатар, Тәжікстан мен Қырғызстан арасындағы шекаралық қақтығыс

ұйым тарапынан біркелкі реттелінбеді. Ұйымға мүше елдердің арасындағы бір-бірімен қақтығыстары мен шешім таппаған мәселелері біркелкі даму бағытына көшуге және ШЫҰ-ның саяси аренада берік орынды иемденуге кедергі келтіріп отырғаны сөзсіз.

ШЫҰ терроризм, экстремизм және сепаратизм қауіпіне қарсы тұрақты күресу арқылы аймақтық қауіпсіздіктің сақталуына айтарлықтай белсенді рөл атқарып отыр. Атап айтқанда, ұйымға мүше мемлекеттердің қорғаныс министрлерінің, құқық қорғау органдарының, сот органдары басшыларының, қауіпсіздік кеңесі хатшыларының отырыстарын өткізу тетіктері қалыптасқан. Осының аясында бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау бойынша консультациялар өткізіліп, іс-шаралар үйлестіріледі.

2017 жылғы 8-9 маусымда Астанада өткен ШЫҰ-ның саммиті Ұйым дамуының жаңа кезеңін бастады. Оның мысалының бірі Үндістан мен Пәкістанға қауымдастықтың толыққанды мүшесі мәртебесін беру болды. Оңтүстік Азияның екі қуатты және беделді мемлекетінің ШЫҰ-ға кіруі - Ұйым жұмысының әлеуеті мен ауқымын кеңейтті, оның ішінде дәстүрлі және дәстүрлі емес сын-қатерлер мен қауіп-қатерлерге бірлесіп іс-қимыл жасауға жаңа мүмкіндіктер ашты.

ШЫҰ-ның кеңістігі – Солтүстік Мұзды мұхитынан, Үнді мұхитына дейін солтүстіктен оңтүстікке және шығыстан батысқа Қытайдағы Ляньюньганнан, Ресейдің Калининградтың дейінгі аумақты қамтиды. Бұл дегеніміз жер шары халқының жалпы халық санының 44%-ның тұрақтылықты ұжым болып қамтамасыз ету бойынша, күш-жігер біріктіріп, аймақтың және дүниежүзі бейбітшілігін сақтап келеді деуге болады. Бұл бүгінгі күнгі әлемдік ең ірі аймақтық ұйымның жауапкершілік міндетіне айналып отыр.

ШЫҰ-ға төрт бірдей ядролық держава ұйымдасып отыр. Бұл деген әлемдік ядролық клубтың тең жартысын біріктіру болып табылады. Осы тұрғыдан ШЫҰ форматы жаһандық стратегиялық тұрақтылықты сақтау жүйесінің қосымша тірегі болып табылады.

ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер басшыларының «Астана Декларациясы» ұйымға мүше мемлекеттер басшыларының Астанадағы кездесуінің негізгі құжаты болды. Құжат мәтінінде ұйымға мүше мемлекеттердің өңірлік және жаһандық күн тәртібінің негізгі мәселелері бойынша келісілген ұстанымдарынан басқа, Ұйымның бейбітшілік пен қауіпсіздікке төнетін қатерлерге қарсы тұру бойынша одан әрі жасалатын қадамдары көрсетілген.

ШЫҰ-ның тұрақты органы болып табылатын, «үш зұлымдық» қауіп-қатерлеріне қарсы күресте дәйекті жұмыс жүргізетін Аймақтық Терроризмге Қарсы Құрылымның (АТҚҚ) рөлі маңызды.

АТҚҚ қызметінің негізгі нәтижелері жыл сайын АТҚҚ Кеңесінің отырыстарында қаралады және ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің Мемлекет басшылары кеңесіне баяндалады.

АТҚҚ ақпарат алмасуды жеңілдету және мүше мемлекеттер арасында бірлескен терроризмге қарсы операцияларды жүргізу арқылы аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде шешуші рөл атқарады. Ұйым мүше мемлекеттерге аймақтағы лаңкестік пен экстремизммен күресу үшін барлау мәліметтерімен алмасу, әскери күшті үйлестіру және ортақ стратегияларды әзірлеу үшін платформа ұсынады.

АТҚҚ мүше мемлекеттердің құқық қорғау және қауіпсіздік органдарының лаңкестік қауіптерге әрекет ету қабілетін арттыру мақсатында бірлескен әскери жаттығулар, семинарлар мен конференциялар өткізеді. Ұйымның күш-жігері аймақтағы лаңкестік әрекеттерді ауыздықтау және лаңкестік әрекеттердің алдын алу бойынша табысты болды.

АТҚҚ-ның маңызды жетістіктерінің бірі - 2002 жылы шешен сепаратистері қатысқан Мәскеу операциялық театрында адамдарды кепілге алу кезінде антитеррорлық операцияларды сәтті үйлестіруі болды. АТҚҚ 2004 жылы Өзбекстан Ислам қозғалысының

(ӨИК) жетекшісі Тахир Юлдашевты Біріккен Араб Әмірліктерінен Өзбекстанға экстратрадициялауда да маңызды рөл атқарды.

Соңғы жылдары АТҚҚ есірткі бизнесіне, киберқылмысқа және трансұлттық ұйымдасқан қылмысқа қарсы күресті қамтитын қызметін кеңейтті. Ұйым сондай-ақ осы жаңа қауіптермен күресу үшін өзінің әлеуетін арттыру үшін Біріккен Ұлттар Ұйымының Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасы (UNODC) сияқты басқа халықаралық және аймақтық ұйымдармен серіктес болды.

АТҚҚ аясында ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің антитеррорлық әлеуетін арттыру бойынша мақсатты жұмыстар жүргізілуде, бірлескен практикалық іс-шаралар ұйымдастырылып, өткізілуде. Осы бағыттағы практикалық нысандардың бірі 2006 жылдан бастап жыл сайын лаңкестікке қарсы бірлескен әскери оқу-жаттығуларды өткізу болып табылады, оның барысында әртүрлі террористік қауіптер мен лаңкестік актілерді бейтараптандыру бойынша құзыретті органдардың әрекет ету тетіктерін және өзара іс-қимылын практикасын әзірлеу жүзеге асырылады. Мысал ретінде «Бейбітшілік миссиясы-2021» лаңкестікке қарсы оқу-жаттығуын келтіруге болады.

2021 жылғы 20-24 қыркүйек аралығында, ШЫҰ-ға мүше 8, Қазақстан Республикасының, Қытай Халық Республикасының, Ресей Федерациясының, Үндістан Республикасының, Қырғызстан Республикасының, Пәкістан Ислам Республикасының, Тәжікстан Республикасы мен Өзбекстан Республикасының Қарулы күштерінің 5,5 мыңнан астам әскери қызметкері мен 1,5 мыңға жуық әскери техникасы «Бейбітшілік миссиясы-2021» лаңкестікке қарсы бірлескен әскери-штабтық оқу-жаттығуларына қатысты. Оқу-жаттығуға алғаш рет Беларусь Республикасының әскери контингенті қатысты. Бұл іс-шара Ресей Федерациясының Орынбор облысындағы Доңғыз полигонында өтті және ШЫҰ тарихындағы ең ірі әскери оқу-жаттығулардың біріне айналды.

Әскери қызметшілер ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер әскерлерінің коалициялық тобының лаңкестікке қарсы операциясын дайындау және өткізу міндеттерін бірлесіп пысықтады. Оқу-жаттығуға авиация, атап айтқанда, МИ-8 тікұшақтары, СУ-24МР барлау ұшағы, СУ-34 жойғыш бомбалаушы және Ил-76 әскери-көлік ұшақтары тартылды. Сондай-ақ оқу-жаттығулар жоспарына сәйкес әскерилер жағдайды тұрақтандырып, операция жүргізілетін аумақты ақпараттық блоктауды жүзеге асырғаны атап өтілді.

23 қыркүйекте ШЫҰ лаңкестікке қарсы оқу-жаттығуларының белсенді кезеңі басталды. Іс-шараның негізгі мақсаттары – лаңкестікке қарсы операцияны дайындау мен өткізуде мемлекеттік органдардың келісімділігін арттыру, терроризмге қарсы іс-қимыл бойынша тәжірибе алмасу, сондай-ақ негізгі тактиканы әзірлеу. Сарапшылардың пікірінше, «Бейбітшілік миссиясы-2021» әскери оқу-жаттығу шаралары Ауғанстандағы тұрақсыз жағдай аясында ШЫҰ әскерлерін ықтимал лаңкестік әрекеттерге жедел ден қоюға үйретуге мүмкіндік береді.

ШЫҰ АТҚҚ-дан басқа мүше мемлекеттерде, соның ішінде Ташкент, Бішкек және Бейжіңде лаңкестікке қарсы бірлескен орталықтар құрды. Бұл орталықтар терроризм мен экстремизмнің алдын алу және күресу бойынша бірлескен операцияларды жүргізуге, ақпарат алмасуға және әскери күшті үйлестіруге жауапты.

Осылайша, АТҚҚ мүше мемлекеттердің терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрестегі ынтымақтастығын ілгерілету арқылы аймақтық қауіпсіздікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

ШЫҰ лаңкестік пен экстремизмге қарсы күрестің құқықтық негіздерін, соның ішінде «ШЫҰ-ның терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы» конвенциясын жасады. Бұл конвенция мүше мемлекеттердің лаңкестік пен экстремизмге қарсы күрестегі ынтымақтастығына, сондай-ақ осы саладағы ақпарат пен тәжірибе алмасуға негіз болады. Мүше-мемлекеттер терроризм мен экстремизмге қарсы күрес

бойынша ұлттық заңнамаларды да қабылдады және лаңкестер мен экстремистерді қудалау және экстрадициялау бойынша күш-жігерін күшейтті.

ШЫҰ экстремизммен күресу мақсатында мүше-мемлекеттер арасындағы мәдени және діни алмасуды ілгерілетуде де маңызды рөл атқарды. Ұйым ШЫҰ-ның дәстүрлі мәдениет форумын құрды және конфессияаралық диалог пен толеранттылықты ілгерілету жөніндегі бастамаларды қолдайды. Бұл бастамалар әртүрлі мәдениеттер мен діндерді жақсырақ түсінуге, сондай-ақ экстремистік идеологияларға қарсы тұруға ықпал етті.

ШЫҰ-ның терроризм мен экстремизмге қарсы күрестегі тағы бір маңызды рөлі оның басқа халықаралық ұйымдармен өзара әрекеттесуінде. ШЫҰ лаңкестік пен экстремизмге қарсы күресте халықаралық ынтымақтастықты дамыту мақсатында Біріккен Ұлттар Ұйымымен, Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымымен және басқа да өңірлік ұйымдармен әріптестік байланыстар орнату ниетінде.

ШЫҰ-ның халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған нормалары мен қағидаттарын қатаң сақтау, БҰҰ Жарғысының мақсаттары мен қағидаттарын қатаң сақтау негізінде шиеленісті жағдайларды саяси-дипломатиялық реттеу жөніндегі міндеттемесі мызғымас болып қала береді. Осыған байланысты Ұйым БҰҰ-ның халықаралық қатынастардағы орталық үйлестіруші рөлін нығайтуды жақтауды жалғастыруда. Дүниежүзілік ұйыммен, оның мамандандырылған институттарымен және агенттіктерімен ынтымақтастықты үдемелі дамытуға және нығайтуға ерекше мән береді.

БҰҰ-мен және ШЫҰ-мен бірлесіп өткізілетін арнайы іс-шаралар қауіпсіздік қатерлері мен сын-қатерлеріне қарсы күресте халықаралық ынтымақтастықты нығайтуға елеулі практикалық үлеске айналуға мүмкін. Мұны 2016 жылғы қарашада Нью-Йоркте өткен «БҰҰ және ШЫҰ: сын-қатерлер мен қауіптерге бірлесіп қарсы тұру» атты жоғары деңгейдегі бірлескен арнайы іс-шаралардың нәтижелері, сондай-ақ БҰҰ-ның Есірткі және қылмыс жөніндегі басқармасымен бірлесіп ұйымдастырылған «БҰҰ және ШЫҰ есірткіге қарсы күресте: ортақ қауіптер, бірлескен әрекеттер» 2017 жылғы наурызда Венада өткен іс-шараларды атап айтуға болады.

ШЫҰ жалпы қауіп-қатерлер мен қауіпсіздік қатерлеріне қарсы тұру, ең алдымен терроризммен, соның ішінде сепаратизммен, экстремизммен, трансшекаралық ұйымдасқан қылмыспен, есірткі бизнесімен күресте жан-жақты қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін диалог пен ынтымақтастықты тереңдетуге бағытталған бірлескен күш-жігерді арттыруды жалғастыруда.

ШЫҰ аймақтық қауіпсіздікті сақтау мен аймақ аралық ынтымақтастықты дамытудағы орны мен атқарып отырған рөлі өте маңызды. Әсіресе, дәстүрлі емес қатерлерге қарсы күресуде, яғни антитерроризм мен экстремизм күрестерінде өте маңызды рөл атқарып отыр.

ШЫҰ халықаралық ұйымдармен өзара әрекеттестік жасауы аймақтық және әлемдік бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтауға өз үлесін қосып келеді.

ШЫҰ үздіксіз ұйымға мүше мемлекет қабылдау арқылы, өзінің әлемдік ықпалын нығайтып келеді. Ал қабылданған мемлекеттердің Қытаймен саяси экономикалық мүдделес болуы – әлем назарын аударып отырғандығын айтап айтуға тиіспіз.

Қорытындылай келе, бұл мақалада Шанхай Ынтымақтастық Ұйымының кеңею процесі талданып, оң және теріс жақтары айқындалды. Зерттеу барысында ШЫҰ-ның қазіргі заманғы әлемдік контексттегі маңыздылығын және оның аймақтық және жаһандық тұрақтылыққа ықпалы анықталды. Ұйымды кеңейту процесі оның эволюциясының ажырамас кезеңі екені, мүшелер арасындағы ынтымақтастықты нығайтуға және оның әсер ету аясын кеңейтуге көмектеседі.

Мақаланың түйінді тұжырымдарының бірі – ШЫҰ кеңеюінің көптеген оң аспектілері бар, соның ішінде экономикалық ынтымақтастықты нығайту, қауіпсіздік

тәжірибесімен алмасу және маңызды өңірлік және жаһандық мәселелер бойынша диалог алаңын құру. Алайда, осы орайда ұйымның кеңейту процесі кезінде кездесетін қиындықтары мен мәселелерін деп атап өту қажет. Ең негізгі мәселе ұйым мүшелері арасындағы бір-біріне қарым-қатынас орнатуда реттеуі қиын мәселелердің болуы. Мысалы: Үндістан мен Пәкістан арасындағы Кашмир аймағы үшін орын алып жатқан қақтығыстар, Қытай мен Үндістан арасындағы шекаралық мәселелердің толықтай шешім таппауы, сонымен қатар, Тәжікстан мен Қырғызстан арасындағы шекаралық қақтығыс ұйым тарапынан біркелкі реттелінбеді. Бұл мәселеге Ресей мен Қытайдың ішкі есебі, яғни олардың өздерінің даму бағыты және ұйымды дамыту бағытындағы тек жеке мүдделерінің алдыңғы орынға шығуы ШЫҰ-ның әлі де шешім таппаған мәселелерге толы екендігін көрсетіп отыр. Екінші жағынан, ШЫҰ-ның кеңеюі ШЫҰ мен АҚШ, сондай-ақ басқа Батыс елдері арасындағы қарым-қатынастардың шиеленісуіне әкелуі мүмкін.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ:

1. Кенесхан Н.Ж. (2023) ШЫҰ-ның аймақтық қауіпсіздікті сақтаудағы орны мен рөлі // Фараби әлемі. 6-8 сәуір.
2. Астанинская декларация десятилетия Шанхайской организации сотрудничества [Электронный ресурс]. URL: http://russian.china.org.cn/news/txt/2011-06/16/content_22794316.htm
3. Муратбекова А. (2019) Кризис идентичности Шанхайской организации сотрудничества: что будет дальше? // Вестник международных организаций. Т. 14. № 4. С. 138–160 (на русском и английском языках). DOI: 10.17323/1996-7845-2019-04-07.
4. Дудина Г. и др. (2017) ШОС растет вширь и вдаль // Коммерсантъ. 22 апреля.
5. Коростиков М. (2017) Декларация вскочила в уходящий состав // Коммерсантъ. 8 июня.
6. Син Л. (2017) Стратегия Китая и России в Шанхайской организации сотрудничества: сравнительный анализ // Сравнительная политика. Т. 8. № 2. С. 98–107.
7. ТАСС (2017) Рашид Алимов: ШОС стала «большой восьмеркой».
8. Allison R. (2004) Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia // International Affairs. Vol. 80. No. 3. P. 37–41.
9. Aris S. (2009) A New Model of Asian Regionalism: Does the Shanghai Cooperation Organisation Have More Potential Than ASEAN? // Cambridge Review of International Affairs. Vol. 22. No. 3. P. 451–467.
10. Akizhanov S. (2017) India and Pakistan Join the SCO: The Balance Is on the Side of the Optimists. Kazinform. 8 June.
11. Chung C.P. (2006) China and the Institutionalization of the Shanghai Cooperation Organization // Problems of Post-Communism. Vol. 53. No. 5. P. 3–14.
12. Desai S. (2017) India's SCO Challenge. The Diplomat. 5 December.
13. Helfer L. (2006) Understanding Change in International Organizations: Globalization and Innovation in the ILO // Vanderbilt Law Review. Vol. 59. P. 649–726.
14. Huasheng Zh. (2013) China's View of and Expectations From the Shanghai Cooperation Organization // Asian Survey. Vol. 53. No. 3. P. 436–460.
15. Konarovskiy M. (2016) Russia and the Shanghai Cooperation Organization: Some Elements of Strategy // International Organisations Research Journal. Vol. 11. No. 4. P. 149–161.
16. Lanteigne M. (2018) China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging Security Interests and the “Crimea Effect”. Russia's Turn to the East: Domestic Policymaking and Regional Cooperation.

17. Oldberg I. (2007) The Shanghai Cooperation Organisation: Powerhouse or Paper Tiger? FOI: Swedish Defence Research Agency.
18. Roy M.S. (2012) India's Options in the Shanghai Cooperation Organisation // Strategic Analysis. Vol. 36. No. 4. P. 645–650.
19. Sputnik International (2016) Shanghai Pact Anti-Terror Database Lists 2,500 Suicide Bombers, 69 Groups. 13 September.

**АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР/ СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ/
INFORMATION ABOUT AUTHORS**

№	Каз.	Рус.	Англ.
1.	Амадо Жизели Тиаго Рибейро – Уберландия федералдық университеті, лингвистика магистрі дәрежесі, Уберландия, Бразилия	Амадо Жизели Тиаго Рибейро – Федеральный университет Уберландии, степень магистра лингвистики, Уберландия, Бразилия	Amado Giselly Tiago Ribeiro – Master's degree in Linguistics, Federal University of Uberland, Uberlandia, Brazil
2.	Альмейда Хосе Бенедито де кіші – аУберландия федералдық университеті, философия докторы, Уберландия, Бразилия	Алмейда-младший Хосе Бенедито де – Федеральный университет Уберландии, доктор философии, Уберландия, Бразилия	Almeida José Benedito de Jr. – Ph.D, Federal University of Uberlandia. (Uberlandia, Brazil)
3.	Батырхан Болатбек – Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми қызметкері, PhD Алматы, Қазақстан Ердашова Айгерим – Р.Б. Сүлейменов ат. Шығыстану институтының 2 курс докторанты, Алматы, Қазақстан	Батырхан Болатбек – ведущий научный сотрудник Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, PhD Алматы, Казахстан Ердашова Айгерим – докторант 2 курса Института востоковедения им. Р.Б.Сулейменова, Алматы, Казахстан	Batyrkhan Bolatbek – Scientific Secretary for Master's and Doctoral Studies, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, PhD, Almaty, Kazakhstan Yerdashova Aigerim – 2nd year doctoral student of R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan
4.	Каримова Рисалат-Бибі – Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты Ұйғыртану орталығының жетекшісі, тарих ғылымдарының докторы, профессор Алматы, Қазақстан	Каримова Рисалат-Бибі – руководитель Центра уйгуроведения Института востоковедения им. Р.Б.Сулейменова, доктор исторических наук, профессор, Алматы, Казахстан	Karimova Risalat-Bibi – Head of the Center for Uyghur Studies, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Almaty, Kazakhstan
5.	Кенесхан Нұрбек – әл-Фараби ат. ҚазҰУ, Шығыстану факультеті, Қытайтану кафедрасының 2 курс магистранты, Алматы, Қазақстан	Кенесхан Нурбек – КазНУ им. Аль-Фараби, факультет востоковедения, Магистрант 2 курса кафедры китаеведения, Алматы, Казахстан	Keneskhan Nurbek – Master of the 2st course Al-Farabi Kazakh National University Faculty of Oriental Studies, Department of Chinese Studies Almaty, Kazakhstan

6. **Мәсімханұлы Дүкен – Р.Б. Сүлейменов** атындағы Шығыстану институтының бас директоры, филология ғылымдарының докторы, профессор, Алматы, Қазақстан
- Масимханулы Дукен –** Генеральный директор Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, д. филол. н., профессор, Алматы, Казахстан
- Masimkhanuly Duken –** Doctor of Philological Sciences, Professor, General Director, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan
7. **Мұқаметханұлы Нәбижан –** Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ жанындағы Қазіргі Қытайды зерттеу орталығының директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Алматы, Қазақстан
- Мукаметханулы Набижан –** Директор Центра исследования современного Китая при КазНУ им.аль-Фараби, доктор исторических наук, профессор, Алматы, Казахстан
- Mukhametkanuly Nabizhan –** Doctor of Historical Sciences, Professor, Director, Center for the Study of Modern China at Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
8. **Омарова Мадина –** Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ Шығыстану факультеті, тарих ғылымдарының кандидаты, Алматы, Қазақстан
- Омарова Мадина –** КазУМОиМЯ имени Абылай хана, факультет востоковедения, кандидат исторических наук, Алматы, Казахстан
- Omarova Madina –** Candidate of Historical Sciences, Faculty of Oriental Studies, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages Almaty, Kazakhstan
9. **Табынбаева Зәуре –** Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының жетекші ғылыми қызметкері, тарих ғылымдарының кандидаты, Алматы, Қазақстан
- Табынбаева Зауре –** Ведущий научный сотрудник Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, кандидат исторических наук, Алматы, Казахстан
- Tabynbayeva Zaure –** Leading Researcher of the R. B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Candidate of History Sciences, Almaty, Kazakhstan
10. **Сайкенева Динара –** Абылай хан атындағы ҚазХҚжӘТУ қауымдастырылған профессоры, қытай тарихының PhD, Алматы, Қазақстан
- Сайкенева Динара –** КазУМОиМЯ им. Абылай хана, ассоциированный профессор, PhD по Истории Китая, Алматы, Казахстан, Алматы, Қазақстан
- Saykeneva Dinara –** PhD in History of China, Associate Professor, Kazakh Ablai Khan University of International Relations & World Languages, Almaty, Kazakhstan
11. **Сабыров Аян –** Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының ғылыми қызметкері, халықаралық қатынастар магистрі,
- Сабыров Аян –** Научный сотрудник Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, магистр международных
- Sabyrov Ayan –** Master of International Relations, Scientific staff member, R.B.Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan

	Алматы, Қазақстан	отношений,
Казахстан	Алматы,
Казахстан
12.	Хамарова Жанна – әл-Фараби ат. ҚазҰУ, Шығыстану факультеті, Қытайтану кафедрасының 2 курс магистранты, Алматы, Қазақстан	Хамарова Жанна – КазНУ им. Аль-Фараби, факультет востоковедения, магистрант 2 курса, Алматы, Қазақстан	Khamarova Zhanna – 2 nd year master's degree student of oriental studies, Kazakh national university after Al-Farabi, Almaty, Kazakhstan
13.	Чокатова Алия – Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының PhD докторанты, Алматы, Қазақстан	Чокатова Алия – PhD докторант Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова, Алматы, Қазақстан	Chokatova Alia – PhD student, R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan
14.	Шамитдинова Динора – Магистрант, Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан	Шамитдинова Динора – Магистрант, Международный казахско-турецкий университет имени Ахмеда Ясави Туркестан, Қазақстан	Shamitdinova Dinora – Master student, Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan

**Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму
министрлігінде 2021 жылдың 16 тамызында тіркелген, куәлік
№KZ54VPY00039118**

**Журнал зарегистрирован в Министерстве информации и общественного
развития Республики Казахстан от 16 августа 2021 года,
свидетельство №KZ54VPY00039118**

**The journal was registered with the Ministry of Information and Public
Development of the Republic of Kazakhstan on August 16, 2021, certificate
no. KZ54VPY00039118**